

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta
Historický ústav

Diskuse o samosprávě pracujících v šedesátých letech 20. století

Diplomová práce

Autor: Bc. Miroslav Kyselovský
Studijní program: N7105 Historie
Studijní obor: Historie
Vedoucí práce: PhDr. Jan Mervart, Ph.D.

Zadání diplomové práce

Autor: Bc. Miroslav Kyselovský

Studium: F12104

Studijní program: N7105 Historické vědy

Studijní obor: Historie

Název diplomové práce: **Diskuse o samosprávě pracujících v šedesátých letech 20. století**

Název diplomové práce AJ: Discussions on Workers' Self-Management Models in 1960's

Anotace:

DP bude historické zmapování úvah o dělnické samosprávě v 60. letech, dále jejich představení a zmapování zdrojů, odkud koncepce představovaných návrhů dělnické samosprávy vzešly. Metody zpracování: Heuristická analýza archivních pramenů a dobového tisku Literatura: dobový tisk, primární literatura (Dragoslav Slejška, Robert Kalivoda a Petr Uhl), sekundární literatura (Karel Kovanda, Alex Pravda a Jaroslav Pažout), archivní prameny

Garantující pracoviště: Historický ústav,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: PhDr. Jan Mervart, Ph.D.

Oponent: doc. PhDr. Ondřej Felcman, CSc.

Datum zadání závěrečné práce: 25.10.2012

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval (pod vedením vedoucího diplomové práce) samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Novém Boru dne 24. 6. 2016

Poděkování

Děkuji svému vedoucímu práce PhDr. Janu Mervartovi, Ph.D. za cenné připomínky, trpělivost a čas, které mi věnoval při tematických rozhovorech. Za cenné připomínky, doporučení a podporu rovněž děkuji Ondřeji P., Petru W. a Josefu H. V mnoha ohledech děkuji také svým rodičům, Monice H. a mé sestře.

V Novém Boru dne 24. 6. 2016

Anotace

Tématem diplomové práce je diskuse o samosprávě pracujících v šedesátých letech 20. století. Samosprávou pracujících a radami pracujících se zabývá také v širším kontextu. První část práce zkoumá vznik a vývoj rad pracujících chronologicky v kontextu středoevropského prostoru od počátku dvacátého století až do poválečných let po Druhé světové válce. Druhá část práce se věnuje prostředí Československa od jeho vzniku. Zabývá se tematikou samosprávných orgánů a mapuje témata diskusí o samosprávě pracujících a radách pracujících v letech 1968–1969, v souvislostech s Pražským jarem.

Klíčová slova: rady pracujících, samospráva pracujících, Československo, Pražské jaro

Annotation

The topic of the thesis is a discussion of workers' self-management in the 1960's. It deals with workers' self-management also in a wider context. The first part of the thesis investigates the development of workers' councils chronologically in a context of Central Europe from the beginning of the 20th century until the post war era after the World War II. The second part of the thesis deals with the Czechoslovak environment since its foundation. It covers the topic of self-management bodies and explores topics of discussion of workers' self-management and the workers' councils in 1968–1969, in relation to the Prague Spring.

Keywords: workers' councils, workers' self-management, Czechoslovakia, Prague Spring

Obsah

ÚVOD	9
1 Rady pracujících v kontextu střední Evropy – vznik a vývoj.....	11
1.1 Sovět a původní dělnické rady v oblasti Ruského impéria, na pokraji jeho pádu a po něm.....	12
1.1.1 Menševici a jejich vztah k původním dělnickým radám.....	15
1.1.2 Bolševici a jejich vztah k původním dělnickým radám	17
1.1.3 Trockij a jeho vztah k původním dělnickým radám	19
1.1.4 Sociální revolucionáři (eseři) a jejich vztah k původním radám	21
1.1.5 <i>Anarchisté</i> v ruském prostředí a jejich vztah k původním radám	23
1.1.6 Sověty a proměna jejich charakteru a funkce při a po revolučním dění roku 1917.....	24
1.2 Dělnické rady na prahu pádu Německého císařství, přístup a zkušenost	26
1.2.1 <i>Komunisté</i> na prahu pádu Německého císařství a jejich vztah k radám pracujících.....	28
1.2.2 <i>Sociální demokraté</i> na prahu pádu Německého císařství a jejich vztah k radám pracujících.....	30
1.2.3 <i>Radikální organizátoři práce</i> na prahu pádu Německého císařství a jejich vztah k radám	31
1.2.4 <i>Anarchisté</i> na prahu pádu Německého císařství a jejich vztah k radám.....	32
1.3 Rady pracujících v oblasti Rakouska-Uherska, na pokraji jeho zániku a po něm: případ Maďarska a Slovenska	34
1.3.1 Případ Maďarska.....	34
1.3.2 Případ Slovenska: Slovenská republika rad	38
1.4 Rady pracujících po Druhé světové válce: případ Federativní lidové republiky Jugoslávie, Polské lidové republiky a Maďarské lidové republiky.....	39
1.4.1 Případ Federativní lidové republiky Jugoslávie, <i>jugoslávský model</i>	39
1.4.2 Případ Polské lidové republiky.....	42
1.4.3 Případ Maďarské lidové republiky roku 1956.....	44
ZÁVĚR	48

2	Rady pracujících v Československu	58
2.1	Období do šedesátých let	58
2.1.1	Zkušenost s dělnickými radami v Československu mezi roky 1918–1920, vznik <i>závodních rad</i> za první republiky	58
2.1.2	Zkušenost se <i>závodními radami</i> v poválečném Československu 40. let	60
2.2	Rady pracujících v letech 1968–1969	63
2.2.1	Samospráva pracujících jako element socialistické demokracie	68
2.2.2	Limity samosprávy pracujících a kompetence podnikových rad pracujících ..	71
2.2.3	Hnutí rad: rámec shora, iniciativa zdola	74
2.2.4	Rady pracujících ve významných rezolucích	76
	ZÁVĚR	87
	ZÁVĚR	96
	Seznam použité literatury a periodik	99
	Literatura	99
	Periodika	101
	Internetové zdroje	102

ÚVOD

K výběru tématu mé práce mě přivedl zájem o historii samosprávy pracujících a rad pracujících. O zkušenosti s radami mezi lety 1968–1969 jsem měl při výběru tématu spíše povrchní informace, jejichž znalost bylo velmi zajímavé rozšířit. Právě možnost téma blíže prozkoumat a představit mi byla velikou motivací. Zájem o toto téma ve mně vyvolaly rovněž diskuse s mým vedoucím práce PhDr. Janem Mervartem, Ph.D., během nichž jsem získal mnoho inspirace. Rady pracujících v Československé socialistické republice 60. let nebyly jedinými radami, které se jak v československém, tak celosvětovém kontextu objevily. Historie rad pracujících psala svůj příběh, který jsem se pokusil poodhalit. V českém prostředí mi chybělo zpracování tohoto tématu v porovnání s vývojem ve středoevropském kontextu. Z toho důvodu se práce nezabývá výlučně diskusemi o samosprávě pracujících a radách pracujících v 60. letech, ale zachází také hlouběji do historie, aby odkryla kontext historie rad a umožnila historickou komparativní perspektivu.

Z tohoto hlediska se otevíraly otázky, které jsem si položil. Zajímalo mě, nakolik a v jakých ohledech byly rady pracujících v Československu 60. let svébytnými. Jakou měly funkci a jak se lišila od ostatních rad pracujících v kontextu jejich vzniku? Rovněž, jaké vlivy působily na vznik rad pracujících? Vznikaly jako důsledek působení konkrétních organizací ovlivněných ideovými proudy nebo také jiným způsobem? A konečně, jaká témata se řešila v diskusích příznivců rad pracujících v 60. letech v Československu a jaké souvislosti je k těmto tématům přivedly?

Práce je rozdělená do dvou hlavních částí. Obě hlavní části jsou shrnuty Závěrem. První z nich je pojmenovaná Rady pracujících v kontextu střední Evropy – vznik a vývoj. Geograficky a chronologicky sleduje vývoj rad pracujících v několika zemích, kde vznikaly a působily od počátku 20. století. Je rozdělená do čtyř podkapitol. První podkapitola, Sovět a původní dělnické rady v oblasti Ruského impéria, na pokraji jeho pádu a po něm, se zabývá ruským prostředím. Druhá, Dělnické rady na prahu pádu Německého císařství, přístup a zkušenost, německým prostředím. Třetí, Rady pracujících v oblasti Rakouska-Uherska, na pokraji jeho zániku a po něm: případ Maďarska a Slovenska, prostředím Rakouska-Uherska, konkrétněji v případech prostředí maďarského a slovenského. Čtvrtá podkapitola se věnuje radám pracujících, které vznikly po Druhé světové válce ve Federativní lidové republice Jugoslávie, Polské lidové republice a Maďarské lidové republice. Nazývá se Rady pracujících po Druhé světové válce: případ Federativní lidové republiky Jugoslávie, Polské lidové republiky a Maďarské lidové republiky.

Druhá hlavní část je pojmenována Rady pracujících v Československu. Je rozdělena do dvou podkapitol. První z nich se nazývá Období do šedesátých let. Zabývá se zkušeností s dělnickými radami v Československu mezi roky 1918–1920 a vznikem závodních rad za první republiky, dále zkušeností se závodními radami v poválečném Československu 40. let. Druhá podkapitola, nazvaná Rady pracujících v letech 1968–1969, se věnuje diskusi o samosprávě pracujících v Československu 60. let a sleduje kontext vzniku samosprávných organizací. V Závěru práce se pokouším zodpovědět své výzkumné otázky a rozvést svá zjištění.

Zdrojem k vypracování mé práce se stala v mnoha ohledech zahraniční literatura, která nemá v českém prostředí překlady. Proto jsem pro uvedené citace mnohé z textů překládal sám. Využíval jsem odborných a rovněž dobových textů autorů, kteří měli s radami pracujících své doby bezprostřední zkušenost. Abych vystihl témata diskusí v 60. letech, zacházel jsem do dobových periodik.

1 Rady pracujících v kontextu střední Evropy – vznik a vývoj

Rady pracujících v Československu v 60. letech 20. století nebyly jedinými, které historie zaznamenala. Mají svůj kontext vztahující se k předcházejícím, v minulosti ustavovaným radám. Proto je vhodné pro jeho porozumění historii dělnických rad či rad pracujících alespoň ve stručnosti představit.

Kořeny historie rad pracujících sahají zejména k počátku dvacátého století, ale navazují na proces, který se vyvíjel již mnohem dříve. Rady pracujících nejsou odlučitelné od moderní společnosti a toho, co započala a rozvinula urbanizace společně s postupně propukajícími průmyslovými revolucemi. S prudkým přesunem venkovského obyvatelstva do měst a rozvojem tovární a strojní velkovýroby se objevuje nová společenská skupina, charakterizovaná později jako dělnictvo.¹ Původní dělnické rady nejsou oddělitelné od dělnických hnutí, která se ustavovala zároveň s organizací dělnictva a jejichž vznik radám předcházela. Jsou spjaté se získávanou praxí a místem, kde se reálně objevily, podmínkami, které umožnily jejich vznik, a teoretickými přístupy, jejichž zastánci dělnické rady jako použitelný koncept uchopili a zasadili je do paradigmat více či méně odlišných ideových proudů.² Bylo tomu ovšem také naopak: Rady byly často zakládány lidmi se světonázory, jejichž specifika spoluvytvářela pro vznik dělnických rad živnou půdu. Tento vztah nicméně není zcela zřetelný. Kontext ideových proudů je ovšem zřejmý a otevírá prostor pro vymezení dělnických rad skrze ně. Ve všech případech je nicméně jisté, že dělnické rady byly ustavovány v souvislosti se získávanou praxí a podmínkami prostředí v čase, ve kterém vznikaly.

Vzniku rad předcházela dělnická hnutí. Ta se ustavovala a organizovala především od druhé poloviny 19. století. Jejich vznik a existence byly spojeny se zcela specifickými podmínkami, v nichž se uskutečňovaly: s geografickým, kulturním, hospodářským, sociálním a politickým prostředím, konkrétními pracujícími a dobou. Ovšem také s obecněji platnými podmínkami, které byly specifické pro moderní společnost, jako již zmíněné bezprostřední spojení s urbanizací, průmyslovou revolucí a se vznikem a postavením samotného dělnictva. To si začalo uvědomovat nutnost řešit záležitosti týkající se sebeprosazení, pracovněprávních vztahů a podmínek na pracovišti, v nichž se tito lidé ocitli – sebeprosazení nikoli pouze ve

¹ Jan KELLER, *Dějiny klasické sociologie*, Praha 2007, s. 15–17.

² Pojmem paradigma je zde označena sféra rámuující způsob přístupu v daném kontextu k dělnickým radám skrze institucionalizované světonázorové proudy.

smyslu kolektivních zájmů spojených s identitou dělnictva, ale zároveň konkrétního člověka, jednotlivce v pracovněprávním vztahu v tovární a strojní výrobě. Je přesnější tedy hovořit v plurálu: o různých dělnických hnutích, v konkrétních podmínkách, konkrétním čase a na konkrétním místě, byť se společnými znaky, které je spojují a jsou pro ně charakteristické.

Ne jinak je tomu v případě dělnických rad. Tak jako lze hovořit o mnoha jedinečných dělnických hnutích, svébytný charakter v historii dělnických rad měly také ony. Původní dělnické rady jsou důsledkem aktivit dělnických hnutí působících jednak velmi specificky v různých státoprávních režimech, jejichž specifika spoluvytvářela průběh vzniku, bytí a zániku rad, a zároveň ještě více lokálně v konkrétních regionech a při konkrétních pracovištích. Dělnické rady, které vznikaly později a jinde, měly charakter vzniku a vlastního působení již odlišný, ale také svébytný. Pro účely tématu této práce se určité generalizaci nelze vyhnout.

Rady jsou chronologicky seřazeny podle období a prostředí jejich vzniku od rad původních po 60. léta v Československu, aniž by byly vyčerpávajícím způsobem uváděny a analyzovány naprosto všechny případy. Představeny jsou hlavně ty případy, které se staly následovaným vzorem a vedly k diskusi o funkci a významu rad pracujících zejména ve středoevropském kontextu.

1.1 Sovět a původní dělnické rady v oblasti Ruského impéria, na pokraji jeho pádu a po něm

Počátky historie dělnických rad leží v Ruském impériu. Jedním z těch, kdo o jedné z prvních rad pracujících a jejím významu přináší svědectví, je Vsevolod Michajlovič Eichenbaum, jinak řečený Volin (dále Volin), ve své práci *The Unknown Revolution* (Neznámá revoluce). Volin, jak píše, stál u zrodu této rady. Nesla název Sovět, v doslovném překladu pojmu covét – rada. Byla ustavena v Sankt-Petěrburgu na přelomu ledna a února v roce 1905.³

Sověť (rada) byl ustaven jako instituce ke koordinaci stávky pracujících jimi samotnými. Volin říká, že tato sankt-petěrburská stávka propukla ve dnech po 9. lednu roku 1905 a k podmínkám jejího vzniku dodává následující: „*Mělo by být zdůrazněno, že tato ohromná stávka propukla spontánně. Nebyla zahájena žádnou politickou stranou, žádným odborovým aparátem (v té době v Rusku žádný takový neexistoval) nebo jakýmkoli stávkovým*

³ VOLINE, *The Unknown Revolution*, Montréal–New York 1990, s. 90.

výborem.⁴ Charakter a funkce *Rady dělnických zástupců* byl následující: měla sledovat sled a vývoj událostí, měla plnit významnou infrastrukturní funkci pro komunikaci a koordinaci aktivit stávkujících.⁵ Volin tuto radu charakterizuje jako „*permanentní sněm pracujících*“.⁶

Autor ve své práci zároveň stručně popisuje organizační strukturu rady a způsob nabytí funkce zastoupení v radě. Rada byla složena z přímo volených zástupců pracujících v továrnách v Sankt-Petěrburgu pracujícími účastníky se stávky na veřejných shromážděních. Přičemž, jak Volin tvrdí, pracující vyžadovali funkci vedoucího představitele rady v podobě prezidenta a dále sekretáře. Vykonavatelé obou těchto funkcí měli být radou vybíraní a odvolatelní. Prezidentem sankt-petěrburského Sovětu v té době se stal Khrustalev-Nossar.⁷ Volin neuvádí, jak konkrétně dlouho tento Sovět existoval. Nicméně hovoří o jeho pozdějším potlačení a zcela zřejmé kontinuitě při znovuzaložení sankt-petěrburského Sovětu v říjnu 1905, kdy se jeho prezidentem stal opět Khurstalev-Nossar. Jako sekretáře pak sám sebe nominoval Lev Davidovič Trockij, který po zatčení Nossara převzal, jak se Volin zmiňuje, funkci prezidenta sankt-petěrburského Sovětu.⁸ Říjnový Sovět pak existoval do konce roku 1905, tedy do chvíle, kdy bylo potlačeno mnoho organizací pracujících represivní složkou carského režimu, včetně Sovětu, a mnozí představitelé těchto organizací byli uvrženi do vězení.⁹ Volin zmiňuje, že mezitím se tu a tam objevovaly rady také v jiných městech: „*Příklad daný pracujícími hlavního města v lednu 1905 byl následován pracujícími několika dalších měst. Sověty pracujících byly ustavovány tu a tam. Nicméně v té době byla jejich existence pouze dočasná: byly rychle vypátrány a potlačeny lokálními autoritami.*“¹⁰

Tématem Sovětů, mezi lety 1905–1921, se ve své práci zabývá také historik Oskar Anweiler.¹¹ Ten vznik Sovětu zasazuje do Moskvy počátkem léta roku 1905. Funkce této rady se téměř shoduje s tou, kterou popsal Volin u sankt-petěrburského Sovětu v lednu téhož roku. Sovět byl orgánem určeným k posílení infrastrukturní funkce během stávkových aktivit pracujících v továrnách na textil. Byl orgánem ke sjednocování aktivit stávkujících, měl zabraňovat separátním akcím a vyjednáváním, zajistit řádné a organizované jednání

⁴ *Tamtéž*, s. 96.

⁵ *Tamtéž*, s. 98.

⁶ *Tamtéž*, s. 98.

⁷ *Tamtéž*, s. 100.

⁸ *Tamtéž*, s. 101.

⁹ *Tamtéž*, s. 101.

¹⁰ *Tamtéž*, s. 101.

¹¹ Oskar ANWEILER, *The Soviets: The Russian Workers, Peasants, And Soldiers Councils, 1905–1921*, New York 1974.

pracujících a možnost vrátit se do práce vztáhnout pouze na pokyn Sovětu.¹² Sovět, podle Anweilera, neměl mít politickou funkci na jiné úrovni a mezi těmi, kdo jej ustavili, se o něm v té době neuvažovalo jako o instituci představující útvar regionální správy, kterým se Sověty staly až po událostech a dění roku 1917. Říká, že „*první sověty byly založeny proto, že pracující si přáli jednotu a vedení ve svém rozštěpeném boji a ne proto, že by jimi chtěli uchopit politickou moc*“.¹³ Existenci této rady Anweiler zasazuje do období počínajícího polovinou května, trvajících do července téhož roku. Také Anweiler upozorňuje na vznik dalších rad v dalších městech ještě před vznikem známého sankt-petěrburgského Sovětu v říjnu roku 1905.¹⁴

Charakter a funkce původních rad pracujících v prostředí Ruského impéria roku 1905 byly velmi obdobné, a to i v případě již zmíněného říjnového sankt-petěrburgského Sovětu. Ačkoli v případě říjnového Sovětu již probíhaly snahy Sovět uzpůsobit představám Ruské sociálně demokratické dělnické strany, což se nepodařilo.

O politickém pozadí a podmínkách vzniku původních rad se zmiňují jak Volin, tak Anweiler. Volin říká: „*Žádná strana, žádná permanentní organizace, ani žádný ‚vůdce‘ nedali vzniknout ideji prvního Sovětu...*“¹⁵ Volin upozorňuje, že zrod dělnické rady si občas chybně přisvojovali sociální demokraté (myšleno menševici) nebo bolševici (ve smyslu zástupců politických stran, nikoli pouze následovníků ideových proudů), kteří jeho vznik datují na říjen roku 1905 při příležitosti generální stávky a vydání Říjnového manifestu.¹⁶ Bolševici později podle Volina dělali všechno proto, aby sociální demokracii její hlavní zásluhy na vzniku rady upřeli ve svůj prospěch. Jak sociální demokraté, tak bolševici se nicméně, jak Volin tvrdí, hrubě mýlili. Píše, že Lenin ve svých *Spisech* a Bucharin ve své práci *ABC komunismu* „*mají naprostou pravdu, když zmiňují, že ‚Sověty‘ byly ustaveny dělníky spontánně v roce 1905; selhali ale v tom, že neposkytli žádné detaily a navozují dojem, že tito dělníci byli bolševiky nebo minimálně jejich ‚sympatizanty‘*“.¹⁷ Anweiler a Volin se shodují v tom, že původní Sověty nebyly závislé na stranických organizacích, strany je neiniciovaly. Jako poznankou zkušenost z praxe je ovšem mnozí představitelé politických stran začaly reflektovat a uvažovat o nich jako o nástroji v různé míře ne/slučitelném s jejich ideologiemi a agendami.

¹² Oskar ANWEILER, *The Soviets...*, s. 41.

¹³ *Tamtéž*, s. 39.

¹⁴ *Tamtéž*, s. 42.

¹⁵ VOLINE, *The Unknown...*, s. 90.

¹⁶ *Tamtéž*, s. 89.

¹⁷ *Tamtéž*, s. 90.

Anweiler přístupy k radám kategorizuje podle několika v té době nejčastěji převládajících ideových proudů a přístupů mezi pracujícími, zaštitěných různými formami organizace pracujících. Anweilerovu kategorizaci přístupu k radám ve své práci použiji a představím. Považuji za vhodné to učinit dříve, než se dostanu k radám pracujících ustavovaným v roce 1917, neboť pro pochopení pozdějšího charakteru sovětů a jejich funkce je toto velmi důležité.

Anweiler přichází s pěti kategoriemi odlišných ideových přístupů vzhledem k jejich vztahu k radám: 1. menševici, 2. bolševici, 3. Trockij, 4. sociální revolucionáři (eseři) a 5. anarchisté. Tyto kategorie rozvádí v kapitole mající pojednávat o stranách a jejich vztahu k radám. Nicméně nelze říci, že jednak osamocený Trockij nebo anarchisté představují politickou stranu, nebo zároveň, že ideové proudy spojené s jednotlivými kategoriemi jsou ohraničené výlučně stranickou organizací. Podle Anweilera přístup ke vznikajícím radám zastánců ideových proudů, které vyjádřil prostřednictvím výše uvedených kategorií, souvisel s vlastní představou o možnostech a průběhu společensko-politické transformace, do níž buď vznikající rady bylo více nebo méně možné dříve nebo později zapojit, nebo jejich původní koncepce byla v souladu s představou o transformaci.

1.1.1 Menševici a jejich vztah k původním dělnickým radám

Menševici představovali ideově sociálně demokratickou frakci rozštěpené Ruské sociálně demokratické strany dělnické. V roce 1905, v době vzniku původních rad, byli stále jednou z frakcí této strany, protože bolševici, druhá z frakcí, se definitivně organizačně osamostatnili až se založením Sociálně demokratické dělnické strany bolševiků v roce 1912.¹⁸ Představa menševiků, podle Anweilera, o společensko-politické transformaci v Rusku vedla skrze podporu buržoazní revoluce pro svržení carského režimu, přes nastolení republiky a liberální demokracie, přičemž již v průběhu revolučních aktivit měla sociální demokracie posilovat, získávat další stoupence a rozvíjet své organizační struktury napříč dělnickým hnutím v Rusku. Po dosažení svržení carského režimu již sociálně demokratická strana měla disponovat výraznou silou, měla se stát legální masovou stranou. Silným zastoupením v parlamentu měla nabýt politické moci a vést ruskou společnost k dalším krokům transformace skrze zásadní sociální reformy.¹⁹

A právě představa menševiků o posilování a rozvíjení svých organizačních struktur napříč ruskou společností dávala prostor pro uplatnění rad pracujících. Měly to být struktury

¹⁸ Karel PACNER, *Osudové okamžiky Československa*, Praha 2012, s. 42.

¹⁹ Oskar ANWEILER, *The Soviets...*, s. 66, 67.

stranické, odborové, provázané se stranou, a výborů nebo rad pracujících. Menševici hovořili o *revoluční samosprávě*, která měla zajistit, že transformace proběhne zdola, demokratickou cestou.²⁰ Představovali si, že v továrnách napříč Ruskem budou vznikat rady delegátů pracujících, zastupujících zájmy pracujících příslušných podniků různých průmyslových odvětví. Dále také, že budou vznikat rady rolníků na venkově, kteří by své delegáty vysílali do měst, kde se dozví potřebné informace. Delegáti rad v podnicích měli vytvořit společnou radu delegátů v příslušných městech a delegáti těchto rad pak měli rozhodovat o prosazování zájmů pracujících a sociálně demokratické strany na celoruském kongresu.²¹ Anweiler k tomu říká: „*Menševici tedy doufali, že se jim podaří dostat do revolučního hnutí ty pracující, kteří doposud stáli mimo politický život, a transformovat sociálně demokratickou stranu z ilegální konspirační skupiny ve veřejnou masovou stranu.*“²² Menševici chtěli dosáhnout toho, že vzniklá struktura rad bude pevně provázána se sociálně demokratickou stranou a že poslouží k jejímu růstu.

Charakter původních Sovětů se s touto představou nicméně do určité míry rozcházel. Instituce Sovětu byla ustavena pracujícími nezávisle na stranických organizacích a vzhledem k funkci, kterou Sovět měl, mnozí pracující zastoupení v Sovětech neshledávali důvod na tom něco měnit. Menševici toto komentovali s nelibostí. Anweiler se zmiňuje o příspěvku čelního představitele menševiků v té době, Martynova, který dal jasně najevo, že udržitelnost koexistence dvou organizací pracujících, tedy sociálně demokratické strany a další nestraničné organizace – Sovětů –, byť s řadou příznivců sociální demokracie, nebude mít dlouhého trvání.²³ Sověty měly naplnit svou funkci v zájmu agendy sociálně demokratické strany a po jejím naplnění zaniknout. Měly sloužit jako dočasná aréna pro „*ustavení masové strany*“.²⁴ „*Pro menševiky byly Sověty primárně organizacemi, které měly sjednotit široké masy pracujících, kteří doposud nebyli získáni stranou, vést je k revolučnímu boji a v neposlední řadě je získat pro sociální demokracii.*“²⁵ Po ustavení masové strany a svržení carského režimu s udržení Sovětů v jakékoli podobě menševici nepočítali.²⁶

²⁰ *Tamtéž*, s. 68.

²¹ *Tamtéž*, s. 67.

²² *Tamtéž*, s. 67.

²³ *Tamtéž*, s. 70.

²⁴ *Tamtéž*, s. 70.

²⁵ *Tamtéž*, s. 70.

²⁶ *Tamtéž*, s. 72.

1.1.2 Bolševici a jejich vztah k původním dělnickým radám

Stejně tak jako menševici, také bolševici shledávali v původních radách problém do té míry, v níž Sovět byl nestrannou organizací, která se svou podstatou primárně neshoduje s jejich představou a koncepcí plánu na společensko-politickou transformaci. Vzhledem k tomu, že koncepce menševiků byla vůči Sovětům a jejich tehdejšímu charakteru přizpůsobivější, bolševici s nimi měli o poznání větší problém. Anweiler o tom píše: „*Nedůvěra bolševiků k organizaci pracujících, která byla nezávislá na straně, byla nejsilněji vyjádřena v jejich vztahu k sovětům. Pohled stalinistických přepisovatelů historie, široce přijímaný dokonce v zahraničí, že bolševici byli nápomocni při zakládání sovětů v roce 1905, stojí v protikladu vůči střízlivé pravdě, že bolševici roli kmotra sovětů nesehráli a že v bolševismu původně nebyl žádný prostor pro ideu sovětů.*“²⁷

Plán bolševiků ke svržení carského režimu, tak jako v případě menševiků, podle Anweilera počítal s podporou „buržoazní“ revoluce a po svržení carského režimu s nutností ustavit okamžitě republiku. Ovšem na rozdíl od menševické se v koncepci bolševiků po svržení carského režimu neměly revoluční procesy zastavit u prosazování reforem skrze strukturu *revoluční samosprávou* ustaveného národního shromáždění, ale měly pokračovat v podobě sociální revoluce pod kontrolou *prozatímní revoluční vlády*, která povede revoluci k úspěšnému završení společensko-politické transformace.²⁸ Proti představě menševiků o dosažení svržení carského režimu skrze boj koordinovaný orgány *revoluční samosprávy* tak bolševici stavěli koncept *prozatímní revoluční vlády*, v jejímž čele měli stát samozřejmě bolševici, ovšem neodmítali účast menševiků, sociálních revolucionářů nebo dalších revolučních stran do té míry, v jaké budou ochotny se podrobit ústřední koncepci revoluční strategie bolševiků.²⁹ Anweiler upozorňuje, že strategie bolševické koncepce sice obsahovala ustavování revolučních výborů delegátů v továrnách, na venkově a ve všech čtvrtích měst a městech v zemi, nicméně výborů věrných *prozatímní revoluční vládě* a vlastní agendě, výborů organizovaných programově.³⁰

Tím, že Sověty vznikaly spontánně jako nestranné organizace, vzhledem ke koncepci bolševiků velmi nevhodně, postoj bolševiků vůči nim byl spíše nejistý až odmítavý.³¹ Bolševici si představovali Sověty jako vůči straně nebezpečné konkurenční

²⁷ *Tamtéž*, s. 76.

²⁸ *Tamtéž*, s. 72, 73 .

²⁹ *Tamtéž*, s. 73.

³⁰ *Tamtéž*, s. 75.

³¹ Н. МЕНДЕЛЕЕВ, *Об организации: К вопросу о Совете Рабочих Депутатов*, Новая Жизнь 6, 1905, s. 5, dostupné online (https://archive.org/stream/Novaia_Zhizn_6_1905_otryvki/61-

těleso, pokud by zastávaly funkci nestranické politické organizace, mající moc rozhodovat o zájmech hnutí pracujících. Například N. Mendělejev ve stranickém časopise *Novaja Žizň* (Nový život), vydávaném bolševiky v roce 1905, říká, že Sovět dělnických zástupců by měl plnit funkci odborové organizace, být podřízen stranickému vedení a nakonec by se měl rozpustit, protože jako sociálně demokratická organizace stojící vedle strany by byl zcela nadbytečný.³² Anweiler upozorňuje, že zřejmě jediným z bolševiků, kdo v té době o instituci Sovětu začal uvažovat jako o užitečném nástroji, byl hlavní strůjce bolševické koncepce Vladimir Iljič Lenin. „*Samotný Lenin nikdy nezaujal závěrečné stanovisko, co se týče sovětů, třebaže byl jediným bolševikem, který se pokusil o analyzování tohoto nového revolučního fenoménu a zahrnout jej do své teorie a taktik revoluce.*“³³ Lenin se vůči Sovětům nepostavil zcela negativně, protože o nich začal uvažovat jako o instituci, kterou vzhledem k tomu, že nabyla určité popularity mezi pracujícími, by bylo vhodné využít pro vlastní taktiku revolučního boje. V textu pojmenovaném *Naše úkoly a Sovět dělnických zástupců* se Lenin vymezil vůči příspěvku spolustraníka Radina, pojmenovanému *Sovět dělnických zástupců nebo strana?*, z pátého čísla časopisu *Novaja Žizň* roku 1905. Lenin odmítl postavit stranu a Sovět do protikladu, když napsal, „*že není možné stavět otázku takto, že řešení musí bezpodmínečně být: i Sovět dělnických zástupců, i strana... k vedení politického boje je v nynější době stejně bezpodmínečně nutný jak Sovět (přeměněný ve směru, o kterém budeme hned mluvit), tak strana.*“³⁴ Lenin zde představil Sovět jako instituci, kterou bylo nezbytné proměnit v *prozatímní revoluční vládu*. Podle Lenina neměly být Sověty inkorporovány explicitně do stranické struktury proto, že pokud by stály mimo ni, získají širší podporu napříč společnostmi, tudíž větší sílu. Té by bylo možné využít, pokud by v Sovětech bolševici měli dostatečnou kontrolu. „*Stinnou stránkou ‚sovětské demokracie‘,*“ říká Anweiler, „*po níž Lenin volal v roce 1906, je, že si sověty dokázal představit pouze jako kontrolované organizace; pro něho byly nástroji, kterými strana kontrolovala pracující masy, spíše než skutečnými formami dělnické demokracie.*“³⁵ Třebaže Lenin nesouhlasil s funkcí a charakterem Sovětu v původní podobě, uvědomil si, že by bylo možné instituci sovětů koncepčně redefinovat pro účely vlastní taktiky boje. Při vhodném zastoupení pro-bolševicky orientovaných delegátů by bylo možné je přizpůsobit funkci revolučních výborů, naplňujících zájmy centrální *prozatímní revoluční vlády*. „*Názory na sověty, které Lenin rozvinul během let 1905–1907 měly jen malý*

[51905110315#page/n3/mode/2up](#)), [citováno k 16. 4. 2016].

³² Oskar ANWEILER, *The Soviets...*, s. 78.

³³ *Tamtéž*, s. 76.

³⁴ Vladimir Iljič LENIN, *Spisy: Svazek 10, listopad 1905 – červen 1906*, Praha 1954, s. 11, 13.

³⁵ Oskar ANWEILER, *The Soviets...*, s. 84.

vliv na praktický vztah strany k sovětům, nicméně jejich teoretický význam je značný, obzvláště pro revoluci roku 1917... Jeho zkušenosti se sověty roku 1905 měly značný dopad na revoluční program roku 1917... během revoluce roku 1917 nabraly extrémní užitečnosti, když Lenin usiloval o tyto perspektivy a řídil svou vzdorující stranu vstříc novému cíli – socialistické sovětské republice.“³⁶

1.1.3 Trockij a jeho vztah k původním dělnickým radám

Důvodů, aby Lev Davidovič Trockij zastával v Anweilerově kategorizaci jako jedinec zcela samostatné místo, je několik: 1. Trockij byl členem Ruské sociálně demokratické dělnické strany, přičemž v roce 1905 byl stále příkloněn k menševické frakci, nicméně promýšlel koncepci k dosažení společensko-politické transformace odlišně jak od menševiků, tak bolševiků a od rozštěpení strany v roce 1903 se pohyboval mezi oběma. 2. Společně s tím se lišil také jeho přístup k Sovětům, přičemž sám se angažoval v říjnovém sankt-pěterburském Sovětu, kde zastával vlivné funkce nejprve sekretáře a později prezidenta Sovětu. 3. Jeho koncepce získávala následovníky a měla vliv na pozdější vývoj a rozpory v debatě a praxi, do nichž se s oběma frakcemi a zastánci odlišných ideových proudů a organizací dostával.

Ve svém příspěvku *Naši političeskie zadači* (Naše politické úkoly) z roku 1904 Trockij obvinil Lenina z *ultracentralismu* a úsilí prosadit diktaturu nad proletariátem.³⁷ Vysvětlil, že „*diktatura nad proletariátem není vlastní aktivitou dělnické třídy, která do svých rukou vzala osud společnosti, ale ‚mocná dominující organizace‘, která vládne nad proletariátem, skrze něj, nad společností, a tím podle všeho zařizuje přechodné stádium k socialismu“*.³⁸ Trockij vytvořil vlastní koncepci takzvané *permanentní revoluce*. S menševickou koncepcí nesouhlasil v tom smyslu, že po svržení carského režimu by se pracující měli spokojit s reformním programem a ukončit revoluční proces ustavením liberálně demokratické republiky.³⁹ Trockij se domníval, že revoluční proces musí pokračovat, permanentně. Podle Anweilera na rozdíl od bolševiků Trockij vůbec nepočítal s podporou rolnictva, které chápal jako maloburžoazní. Jako potenciální spojenec pro boj vedený městskými pracujícími Trockého rolnictvo nezajímalo.

³⁶ *Tamtéž*, s. 80, 86.

³⁷ *Tamtéž*, s. 86.

³⁸ Leon TROTSKY, *Naši političeskie zadači*, Geneva 1904. Citováno z: Baruch KNEI-PAZ, *The Social and Political Thought of Leon Trotsky*, Oxford 1979, s. 204.

³⁹ Oskar ANWEILER, *The Soviets...*, s. 86.

Trockij chápal generální stávku jako vhodný nástroj k rozpoutání povstání, které odstartuje revoluční transformaci. Poté, kdy stávka na počátku ledna roku 1905 skutečně propukla, prosazoval přípravu na ozbrojené povstání napříč celým Ruskem. Anweiler říká, že v březnu roku 1905 Trockij volal po ustavení prozatímní vlády, „*kde by sociální demokraté nevyhnutelně sehráli vedoucí úlohu.*“⁴⁰ Když se Trockij seznámil s nově ustavenou institucí Sovětu, záhy ji uchopil jako prostředek pro vlastní taktiku boje, respektoval dosavadní charakter a funkci Sovětu do té míry, v jaké je bylo možné využít k jejich proměně pro účely svých představ. Pokud Sovět byl doposud nestranickou organizací, Trockij neváhal a během říjnové stávky do sankt-petěrburgského Sovětu intervenoval, získal vlivnou pozici a pokoušel se zevnitř propagovat zájmy sociálně demokratické strany, a to jak menševiků, tak bolševiků. Anweiler k tomu říká: „*V sovětu Trockij často řečnil pro bolševiky a menševiky; faktické rozdíly se rozpustily ve společném boji. Pro Trockého takový přesah frakcionářství byl jak funkcí, tak nabytým úspěchem sovětu.*“⁴¹

Podle Anweilera byl Trockij, společně se svým známým a ideově spřízněným Parvusem, ve skutečnosti mnohem dříve hotov než Lenin s redefinicí Sovětu, který navrhoval použít jako nástroj s politickou funkcí získat moc pro zájmy strany k ustavení revoluční vlády, která prostřednictvím sítě sovětů ustaví socialistický stát. V roce 1909 Trockij deklaroval, že pro úspěšný proces společensko-politické transformace je nezbytné, aby moc převzal proletariát. Ve chvíli, kdy se to stane, se proletariát nemůže omezovat buržoazním revolučním rámcem. Je nutné, aby prosadil rámec vlastní.⁴² Ve svém příspěvku *The Soviet and the Revolution* (Sověť a revoluce) z roku 1907 Trockij zpětně vyhodnocuje roli Sovětů v revolučním dění počínaje rokem 1905. Sovět představuje jako nástroj, který umožňuje převzetí moci proletariátem. Zároveň Trockij předpovídá úlohu Sovětu v budoucím revolučním dění. Sověty by se měly vynořit napříč zemí a skrze ně by měla být ustavena revoluční vláda.⁴³ Anweiler cituje výrok Parvuse z roku 1906, v němž sděluje, že sankt-petěrburgský Sovět dělnických zástupců měl ohromný tvůrčí potenciál.

⁴⁰ *Tamtéž*, s. 88.

⁴¹ *Tamtéž*, s. 88.

⁴² Lev Davidovič TROCKIJ, *Die russische Revolution 1905*, Berlin 1923, s. 6. Citováno z: Oskar ANWEILER, *The Soviets: The Russian Workers, Peasants, and Soldiers Councils, 1905–1921*, New York 1974, s. 90; Trockému vyšla tato práce nejprve v roce 1909 pod názvem *Russland in der Revolution*. Lev Davidovič TROCKIJ, *Russland in der Revolution*, Dresden 1909. Až později byla v roce 1923 v Berlíně vydána v reedici pod názvem *Die russische Revolution 1905*.

⁴³ Leon TROTZKY, *The Soviet and the Revolution (Fifty Days)*, in: *Our Revolution: Essays on Working-Class and International Revolution, 1904–1917*, ed. M. J. Olgin, s. 160, 161.

„Člověk mohl cítit tu moc, která by mohla expandovat a kompletně transformovat stát.“⁴⁴

1.1.4 Sociální revolucionáři (eseři) a jejich vztah k původním radám

Další ze zastánců značně rozšířeného ideového proudu v době vzniku původních rad pracujících v prostředí Ruského impéria byli *sociální revolucionáři*, kteří se organizačně sjednotili ve Straně socialistů-revolucionářů počínaje koncem roku 1901. Jejich tradice navazovala na socialistické hnutí Narodniks (Národnictví) již od 60. let 19. století. Ještě před ustavením strany socialistů-revolucionářů na toto hnutí navazovaly i další organizace. Jednou z nich byla Narodnaya volya (Vůle lidu), jejíž členové, „kteří přežili rozbití jejich hnutí v 80. letech nebo emigrovali, a dalších několik organizací z různých částí Ruska založili novou stranu socialistů-revolucionářů (SR) ke konci roku 1901“.⁴⁵ Již od počátku bylo pro *sociální revolucionáře* typické, že třebaže se ti, kteří se s tímto ideovým proudem identifikovali, v mnohém shodovali, vnímali možnosti realizovat své představy v různé míře aktuálně a uskutečnitelně. Minimalisté ve Straně socialistů-revolucionářů kladli důraz na realizaci minimálního programu a další otázky chtěli začít řešit, až přijde vhodná doba a okolnosti, zatímco maximalisté zdůrazňovali prosazování svých hlavních cílů programově ihned, protože interpretovali vhodnost a aktuálnost začít své představy realizovat odlišně. Tím se Strana socialistů revolucionářů začala již brzy štěpit, což vyvrcholilo v roce 1906, kdy se maximalisté osamostatnili.⁴⁶ Maximalisté odmítli koncept stran, proto se stranicky neorganizovali a namísto toho ustavili Svaz socialistů-revolucionářů maximalistů. Obě frakce *sociálních revolucionářů* počítaly ve své koncepci s přechodným ustavením prozatímní vlády v dělnickém státě. Přičemž, jak tvrdí Volin, podle maximalistů mělo zachování státu a jeho autority, zredukovaných na minimum, zajistit jejich následný zánik.⁴⁷

Sociální revolucionáři počítali s tím, že společensko-politická transformace bude probíhat ve dvou etapách – do svržení carského režimu, ustavení republiky a přechodem k sociální revoluci, která proces proměny završí. Představovali si, že přechod mezi oběma etapami musí proběhnout co nejplynuleji. V roce 1905, před rozchodem frakcí uvnitř strany,

⁴⁴ Alexander PARVUS, *Die gegenwärtige Lage Russlands und die Aussichten für die Zukunft*, Die Neue Zeit 24 (2), 1905–1906, s. 111. Citováno z: Oskar ANWEILER, *The Soviets: The Russian Workers, Peasants, and Soldiers Councils, 1905–1921*, New York 1974, s. 90.

⁴⁵ Oskar ANWEILER, *The Soviets...*, s. 91.

⁴⁶ *Tamtéž*, s. 94

⁴⁷ VOLINE, *The Unknown...*, s. 114.

předchůdci maximalistů již dávali na srozuměnou, že nestojí o podporu vzniku liberálně demokratické republiky a parlamentarismu, ale spíše o ustavování komun s demokratickou správní funkcí, podle vzoru Pařížské komuny z roku 1871, a budování infrastruktury komun napříč nově ustavenou republikou.⁴⁸ Na rozdíl od Ruské sociálně demokratické dělnické strany sociální revolucionáři nevyházeli především z marxistické tradice, ale z jiných konceptů ustavující se socialistické teorie. Anweiler k tomu říká, že „*proti marxistickým ostrým třídním rozdílům, sociální revolucionáři přijali koncept ‚pracujícího lidu‘*“.⁴⁹ Ve své koncepci počítali s účastí všech pracujících. Jako rovnocenně důležité se identifikovali s pracujícími ve městech, s rolnictvem na venkově, inteligencí, „*měli mnohé následovníky mezi studenty, mnohem více než sociální demokraté*“.⁵⁰ Zásadní roli v jejich představě sehrávalo právě rolnictvo, které mělo být schopné „*přivést k životu fundamentální socialismus, nejlépe se projevující ve venkovských družstvech*“.⁵¹ Volin k tomu podotýká, že v Ruském impériu hrála otázka rolnictva vzhledem k jejich zastoupení v zemi velikou roli, sociální revolucionáři si to uvědomovali a odmítali čekat na jeho „proletarizaci“. Agrární program Ruské sociálně demokratické strany, podle Volina, neprosazoval nic víc než rozšíření rolnických pozemků a další drobné reformy, zatímco již minimální program Strany socialistů-revolucionářů počítal s okamžitým a naprostým zespolečněním veškeré půdy.⁵²

Také představa *sociálních revolucionářů* o společensko-politické transformaci předurčovala jejich vztah k původním radám pracujících. Ve všech oblastech společenské výroby měli vykonávat funkci řízení a správy sami pracující.⁵³ Což znamená, že si *sociální revolucionáři* představovali vznik organizací delegátů pracujících, kteří by spravovali a řídili organizační záležitosti na poli vlastního působení. Eseři přijali velmi pozitivně vznik instituce Sovětu s takovou funkcí, k jaké při svém vzniku sloužila. Nerozcházela se s ideovou koncepcí jejich představ. Vnímali instituci původního Sovětu mimo struktury stran jako vhodný nástroj boje pracujících, s vnitřní demokratickou strukturou. V roce 1906, jak Anweiler upozorňuje, pak nabádali k podpoře vzniku stranicky nepřidružených rad delegátů pracujících, Sovětů, které měly organizovat stávky.⁵⁴

⁴⁸ Oskar ANWEILER, *The Soviets...*, s. 94.

⁴⁹ *Tamtéž*, s. 90.

⁵⁰ *Tamtéž*, s. 91.

⁵¹ *Tamtéž*, s. 91.

⁵² VOLINE, *The Unknown...*, s. 61.

⁵³ Oskar ANWEILER, *The Soviets...*, s. 94.

⁵⁴ *Tamtéž*, s. 93.

1.1.5 *Anarchisté v ruském prostředí a jejich vztah k původním radám*

Představa *anarchistů* o společensko-politické transformaci se lišila od všech ostatních proudů. Nejblíže měli *anarchisté* k sociálním revolucionářům. Také *anarchisté* požadovali sociální revoluci, ale měla mít odlišný charakter. Po svržení carského režimu neměli zájem o zachování státu. Namísto převzetí kontroly nad státem a prosazení vlastních představ skrze něj prostřednictvím stranické organizace, ať už skrze parlament a reformy, nebo ustavením prozatímní vlády, nad níž by převzali kontrolu, propagovali *anarchisté* komplexní odstranění státu – odstranění státních vojenských, justičních a politických pilířů moci.⁵⁵ Proměna měla probíhat reorganizací v rovině sociální, ekonomické a politické, vznikat měla konfederativní infrastruktura volných sdružení, nezávislých komunit a výrobních skupin, jak ve městech, tak na venkově.⁵⁶

Jak Volin, tak Anweiler se shodují v tom, že ideový proud anarchismu nebyl při nepokojích pracujících v prostředí Ruského impéria roku 1905 téměř znám a příliš rozšířen, přesto existovalo několik organizací, které se hlásily k anarchismu a podílely se na organizaci původních Sovětů.⁵⁷⁵⁸ Volin tvrdí, že co se týče západoevropského syndikalismu, nebyl v Ruském impériu znám, což argumentuje tím, že do roku 1917 včetně roku 1905 nevznikaly žádné odborové svazy, jedinou organizací jednotící stávkové aktivity byl Sovět.⁵⁹ Zkušenost roku 1905 s institucí Sovětu pak považuje za klíčovou, co se týče ustavování Sovětů v revolučních podmínkách roku 1917. Anweiler nachází vliv západoevropského syndikalismu jako patrný u sociálních revolucionářů maximalistů a nepočtených anarchistických skupin. Ti prosazovali generální stávky, ale nevznikaly odborové svazy.⁶⁰

Vzhledem ke koncepci anarchistů byl původní Sovět, respektive jeho funkce a model organizace, v souladu s jejich představou o reorganizaci. Vznikal organizací pracujících samotných, nebyl původně zaštitěný stranickými organizacemi, aby plnil funkci, kterou od něho pracující potřebovali. Model organizace Sovětu odpovídající demokratickým principům, jak říká Anweiler, mohli považovat za vhodný pro uplatnění při správě výroby v továrnách.⁶¹

⁵⁵ *Tamtéž*, s. 96.

⁵⁶ *Tamtéž*, s. 95.

⁵⁷ VOLINE, *The Unknown...*, s. 115.

⁵⁸ Oskar ANWEILER, *The Soviets...*, s. 95.

⁵⁹ VOLINE, *The Unknown...*, s. 115.

⁶⁰ Oskar ANWEILER, *The Soviets...*, s. 95.

⁶¹ *Tamtéž*, s. 96.

1.1.6 Sověty a proměna jejich charakteru a funkce při a po revolučním dění roku 1917

Po svržení carského režimu bývalého Ruského impéria v únoru roku 1917 byla ustavena prozatímní vláda, prosazující režim spíše liberálně demokratického charakteru v takzvané Ruské republice. Její vedoucí osobností se stal nejprve Georgij Lvov a poté Alexander Kerenskij.⁶² V průběhu revolučních událostí se jako organizační platforma k sjednocování boje vynořily Sověty.⁶³ Nové prozatímní vládě byly Sověty na jedné straně nástrojem, který významně přispěl ke svržení carského režimu a ustavení prozatímní vlády, na druhé nebezpečným konkurenčním tělesem, které i po ustavení vlády nadále působilo. Propukl boj o budoucí roli Sovětu.

Příznivci všech výše popsaných ideových proudů v Sovětech spatřovali nástroj, který bylo možné použít pro uskutečnění společensko-politické transformace podle vlastního ideového klíče. Lenin věděl, jaký ohlas získal Sovět v roce 1905 a postupně se pro něho stal nástrojem vlastní taktiky boje, v níž plnil úlohu, jakou od Sovětu očekával dříve již Trockij. Anweiler upozorňuje, že v roce 1915 bolševici v Sankt-Petěrburku vyzývali k ustavení sovětů, které měly sloužit k hájení zájmů pracujících, potažmo strany skrze převahu probolševických delegátů, napříč městem nebo dokonce napříč celým Ruskem. Lenin tyto výzvy v té době ovšem nepodpořil, postavil se proti nim, a do roku 1917 žádné sověty nevznikly.⁶⁴

Volin říká, že před rokem 1917 by člověk téměř nerozeznal propagandistické materiály bolševiků od anarchistů, tedy až na to, že bolševici neustále jako dodatek prosazovali zachování státu a vlastní stranu. Z pera bolševiků vznikaly slogany jako: „*Ať žije sociální revoluce! Pryč s válkou! Okamžitý mír! Půdu rolníkům! Továrny pracujícím!*“⁶⁵ Nebo známý a velice vlivný slogan: „*Všechnu moc sovětům!*“⁶⁶ Bolševici ve své propagační činnosti neustále ujišťovali, že právě oni představují jedinou stranu, která je stranou *pracujících a rolníků*, schopná dovést je ke skutečnému cíli sociální revoluce.⁶⁷ Příslibem zespolečenštění půdy a vlastnictví výrobních prostředků nechávali rolníky a pracující ve městech věřit, že budou moci nakládat s půdou a továrnami podle svých zájmů, ovšem prostřednictvím strany. Zespolečenštění mělo být dosaženo procesem *znárodnění*, které znamenalo *zestátnění*. Volin

⁶² *Tamtéž*, s. 169, 212.

⁶³ *Tamtéž*, s. 113.

⁶⁴ *Tamtéž*, s. 100.

⁶⁵ VOLINE, *The Unknown...*, s. 210.

⁶⁶ *Tamtéž*, 210.

⁶⁷ *Tamtéž*, 212.

k tomu říká, že slogany jako „Půdu rolníkům!“ nebo „Továrny pracujícím!“ pro bolševiky „znamenaly znárodnění těchto elementů. Půda, práce, továrny, doly, stroje a dopravní prostředky měly být vlastnictvím státu, který by bránil pracujícím je využívat.“⁶⁸

Anweiler popisuje charakter Sovětů vznikajících v únoru roku 1917. Rady dělnických zástupců začaly vznikat podobně spontánně jako v roce 1905. Byly opět vnitřní strukturou demokratickými tělesy ke sjednocování a rozhodování o taktikách probíhajícího boje, ovšem nyní již nikoli pouze boje skrze stávkou, ale také boje o způsob společensko-politické reorganizace. Kromě rad pracujících vznikaly rady vojáků. Tím, jak se začala rozpadat byrokratická struktura carského režimu, se funkce Sovětů proměňovala v orgány lokální, městské a širší regionální správy. Sověty se začaly institucionalizovat také v tomto smyslu. To odpovídalo koncepci bolševiků o využití Sovětu pro účely uchopení moci a přiklonili se programově k systému sovětů.⁶⁹ Do Sovětů se dostávali probolševičtí delegáti, kteří v nich prosazovali agendu podle linie strany. To znamenalo skrze Sověty podpořit zájem ustavení prozatímní revoluční vlády, které budou předsedat bolševici.

V říjnu roku 1917 se vzedmula další revoluční vlna, která smetla režim řízený dosavadní prozatímní vládou, bolševikům umožnila se skrze Sovět chopit moci a transformovat jeho funkci a charakter.⁷⁰ Aby bolševici neztratili dočasnou podporu menševiků při uchopení moci, nepostavili se proti ústavodárnému shromáždění. Počítalo se s tím, že mocenské struktury v zemi odpovídají jiným principům a reálně bude shromáždění zcela bezmocné. To se potvrdilo, když se rozpadlo hned během prvního zasedání, z něhož bolševici i sociální revolucionáři odešli, a bolševická vláda prosadila jeho rozpuštění.⁷¹ Ustavenou strukturu správy v podobě sovětů začala aktivně využívat centrální bolševická prozatímní revoluční vláda a skrze sověty byla ustavena Ruská socialistická federativní sovětská republika.⁷²

⁶⁸ *Tamtéž*, s. 212.

⁶⁹ Oskar ANWEILER, *The Soviets...*, s. 112.

⁷⁰ *Tamtéž*, s. 218.

⁷¹ VOLINE, *The Unknown...*, s. 239.

⁷² Oskar ANWEILER, *The Soviets...*, s. 111, 112.

1.2 Dělnické rady na prahu pádu Německého císařství, přístup a zkušenost

Rady pracujících se objevily také v Německé říši. Podobně jako v Ruském impériu zde sehrály roli při revolučních procesech ve snaze proměnit společensko-politický systém. O zkušenosti s radami pracujících v Německém císařství před vznikem Výmarské republiky hovoří ve své práci Gabriel Kuhn.⁷³ Podle Kuhna začaly rady pracujících v Německé říši vznikat společně s vojenskými v říjnu 1918. Na rozdíl od Ruského impéria v roce 1905 byl v roce 1918 koncept rad mezi pracujícími v Německé říši do určité míry znám. Bylo to dané tím, že teoretici a zakladatelé rad navazovali na zkušenost v Ruském impériu, Ruské republice a později Ruské socialistické federativní sovětské republice, ačkoli jejich představy v té době byly spíše vágní.⁷⁴ Zcela zřejmě o tom hovoří například Erns Däumig ve svém příspěvku na prvním obecném kongresu rad vojáků a pracujících Německa v Berlíně, který se odehrál 19. prosince 1918: „*Odkud idea rad přišla? Objevila se v roce 1905, když ruští proletáři vedli svůj první hrdinský boj proti příšernému carskému režimu. Spontánně, bez jakékoli přípravy, vyrostly rady pracujících z jádra nového světa, velké továrny. V roce 1905 tyto rady vedly boj. Mezi lety 1906–1907 členové rad museli zaplatit za svou hrdinskou odvahu buďto u stanného soudu, nebo na sibiřském ledu. Idea systému rad nicméně zůstala naživu. Jako plamen znovu vyšlehla v březnu roku 1917... Tato historie je nám známa.*“⁷⁵

Vlnu vzpour, které započaly rozpad režimu Německého císařství a vynětí moci z rukou císařské dynastie pruských Hohenzollernů, rozpoutali námořníci v pobřežním městě Wilhelmshaven, v říjnu 1918. Nejednalo se o první vzpoury, které wilhelmshavenští námořníci provedli. První povstání se odehrálo již v létě roku 1917. Bylo potlačeno a jeho představitelé popraveni.⁷⁶ Rozhodnutí přistoupit znovu k neuposlechnutí rozkazů byla podněcována, kromě jiného, již čtyři roky probíhající válkou a nezájmem bojovat za zájmy panující dynastie.⁷⁷ Námořníci přestali být loajální. Tato vzpoura byla záhy potlačena, námořníci byli převezeni a uvězněni v dalším pobřežním městě Kiel. Zpráva o povstání a uvěznění námořníků se rychle rozšířila a následovala povstání další. Od pracujících a vojáků

⁷³ Gabriel KUHN, *All Power to the Councils!: A Documentary History of the German Revolution of 1918–1919*, ed. G. Kuhn, Oakland 2012.

⁷⁴ *Tamtéž*, s. xiii.

⁷⁵ Ernst DÄUMIG, *The Council Idea and Its Realization*, in: *All Power to the Councils!: A Documentary History of the German Revolution of 1918–1919*, ed. G. Kuhn, s. 40.

⁷⁶ Gabriel KUHN, *All Power to the Councils!...*, s. 3.

⁷⁷ Karl ARTELT, *With the Red Flag to Vice-Admiral Souchon*, in: *All Power to the Councils!: A Documentary History of the German Revolution of 1918–1919*, ed. G. Kuhn, s. 21.

ve Wilhelmshavenu a Kielu se vlna nepokojů šířila do Hamburku, Brém, Hannoveru a dalších měst, „vojáci odmítali uposlechnout rozkazům, pracující organizovali stávky a široká část populace požadovala odstoupení autorit“.⁷⁸

Zároveň se vznikem stávek vznikaly rady pracujících k jejich sjednocování, koordinaci a demonstraci požadavků. Obdobně vznikaly rady vojáků. Rady se ustavovaly také v městských čtvrtích. O vzniku rad ve Wilhelmshavenu hovoří Ernst Schneider (Icarus), který byl přímým účastníkem: „*Události se posunuly rychle. Odehrály se veliké demonstrace... Po prosloveh a reportech o událostech se konaly volby do rad pracujících a námořníků. Každá loď měla svou radu a delegáta. To samé se stalo v továrnách a městských čtvrtích.*“⁷⁹ Rady vznikaly také v Berlíně, Brunšviku, Mnichově, Halle, Lipsku a dalších městech napříč Německým císařstvím. Podobně jako v ruském prostředí rady existovaly samostatně vedle stranických organizací, ovšem zde také vedle odborových svazů. Na pozdější vývoj funkce a charakteru rad pracujících měly v německém prostředí značný vliv ideové proudy, rozšířené mezi pracujícími, a organizace sdružující jejich zastánce. Funkce rad brzy nabývala významu politického v širším smyslu. Skrze vznikající infrastrukturu rad bylo usilováno o vyhlášení republiky rad, což se podařilo dočasně uskutečnit například v Brémách nebo zejména v Bavorsku. Ne všechny proudy operující s institucí rad ovšem byly s takovouto rolí rad v souladu a představy o podobě uspořádání rad v republice se různily. Proti sobě byly často stavěny dva koncepty správního systému: na jedné straně systém rad delegátů a na druhé parlamentní, v obou případech zastřešený republikou. Dalším výrazným protikladem v představách pak bylo soupeření centralismu a federalismu.

Na koncept rad pracujících bylo mezi jeho zastánci (ať už dlouhodobě, nebo dočasně) v Německém císařství nahlíženo skrze několik ideových proudů, v nichž měly rady plnit různou funkci a mít různý charakter. Kuhn hovoří o čtyřech v zásadě hlavních frakcích těchto proudů: 1. Jsou to *komunisté* nejprve organizovaní jako Liga spartakovců a Internacionála komunistů Německa (IKD, Internationale Kommunisten Deutschlands), později v Komunistické straně Německa (KPD), založené spartakovci a IKD, 2. sociální demokraté organizovaní v Nezávislé sociálně demokratické straně Německa (USPD), která vznikla v roce 1917 po rozštěpení Sociálně demokratické strany Německa (SPD), důsledkem rozkolu týkajícího se další podpory války, kterou SPD nadále prosazovala, přičemž, jak Kuhn

⁷⁸ Gabriel KUHN, *All Power to the Councils!...*, s. 3.

⁷⁹ ICARUS, *The Wilhelmshaven Revolt: A Chapter of the Revolutionary Movement in the German Navy, 1918–1919*, in: *All Power to the Councils!: A Documentary History of the German Revolution of 1918–1919*, ed. G. Kuhn, s. 10, 11.

zmiňuje, „všichni členové Ligy spartakovců byli před založením KPD členy USPD“,⁸⁰ 3. radikální organizátoři práce, zejména Revoluční důvěrníci (Revolutionäre Obleute), kteří měli bohaté zkušenosti s organizací stávek v Berlíně, 4. anarchisté, „z nichž nejznámějšími byli Gustav Landauer a Erich Mühsam“.⁸¹ Zastoupení těchto frakcí napříč územím Německého císařství se různilo, společně s tím se různily představy o funkci a charakteru rad lokálně. Vznik a zkušenost s radami podnítil další debaty o jejich roli. Daly vzniknout novému ideovému proudu, kde se role rad rozpracovala a který získával své stoupence. Hovoří se o něm jako o *komunismu rad*. Kuhn k tomu říká: „*Inspirace přišla z příkladu ruské revoluce, zkušenosti s organizací na pracovišti a několika texty Antonia Pannekoeka. Pouze až po revoluci byl systém rad prozkoumán v širší teoretické hloubce autory jako Otto Rühle, Karl Plättnner a Erich Mühsam.*“⁸² S ustavením Výmarské republiky ústavou ze 14. srpna 1919 byla prosazena federativní republika a parlamentarismus, čímž byly snahy o uplatnění modelu správního systému rad v německém prostředí definitivně poraženy.⁸³

1.2.1 **Komunisté na prahu pádu Německého císařství a jejich vztah k radám pracujících**

Podle Kuhna němečtí *komunisté* před a během pádu Německého císařství požadovali za nutnost ustavit „*silnou komunistickou stranu, jako nezbytný požadavek k ochraně revoluce a etablování systému rad*“.⁸⁴ O funkci a charakteru systému rad z pozice *komunistů* se vyjadřovali ve svých příspěvcích zejména Rosa Luxemburgová a Karl Liebknecht, oba spoluzakladatelé stranických organizací Ligy spartakovců, z níž později vzešla KPD. Texty Luxemburgové je možné chápat ve dvou rovinách: jednak jako myslitelky, která představuje své porozumění aktuálnímu dění a navrhuje řešení, a zároveň jako členky stranické organizace, se kterou je propojena skrze vlastní ideje i příslušností. Ve svém textu *The Beginning* (Počátek), vydaném 18. listopadu 1918, Luxemburgová vysvětlovala, že rady bylo nutné volit znovu tak, aby nahradily ty, které vznikaly spontánně a chaoticky. Tím mělo být zajištěno, že delegáti zastoupení v radách si budou vědomi revoluční úlohy rad, kterou mají naplnit.⁸⁵ V jiném svém textu, nazvaném *What Does the Spartacus League Want?* (Co

⁸⁰ Gabriel KUHN, *All Power to the Councils!...*, s. xii.

⁸¹ *Tamtéž*, s. xii.

⁸² *Tamtéž*, s. xiii.

⁸³ *Tamtéž*, s. xxviii.

⁸⁴ *Tamtéž*, s. xiii.

⁸⁵ Rosa LUXEMBURG, *The Beginning*, in: *All Power to the Councils!: A Documentary History of the German*

chce Liga spartakovců?), napsala, že důležité bylo zbavit se všech federativních států Německa a ustavit jednotnou Německou socialistickou republiku. Jménem Ligy spartakovců požadovala zrušit veškeré parlamentní struktury, přičemž správní funkce měly přejít v kompetence rad pracujících a vojáků. Nezbytné bylo provést volby delegátů pracujících a vojáků, kteří by zvolili Centrální radu pracujících a vojáků a ti pak Výkonnou radu pracujících a vojáků (centrální vládu). Luxemburgová rozdělovala funkce rad na ty, které měly posloužit dočasně pro zabezpečení hladkého průběhu revoluce, a trvalé, pro vyjasnění, jak by systém rad měl být nastaven.

Přechodnou funkci rad pracujících a vojáků vymezila Luxemburgová takto: Rady se měly stát nástrojem k zajištění zabavení všech zbraní, muničních skladů a továren na zbraně. Měly ihned začít nahrazovat správní strukturu starého režimu.⁸⁶

Co se týče funkce trvalé: Prozatímní schůze centrální rady měly probíhat minimálně jednou za tři měsíce, pokaždé s nově volenými delegáty, což mělo zajistit permanentní kontrolu nad výkonnou radou. Důležitá měla být rovněž přímá spolupráce mezi všemi radami v zemi a nejvyšším tělesem správy – Výkonnou radou pracujících a vojáků. Lokální delegáti rad měly mít právo odvolat a vybrat jiné své delegáty v centrální radě a centrální ve výkonné. Výkonná rada měla mít právo odvolávat a jmenovat ministry, lidové delegáty a další vládní činitele. Luxemburgová se o funkci rad vyjadřovala také z hlediska otázky ekonomické: „Zrušení veškerých státních dluhů, jiných veřejných dluhů a válečných dluhopisů, až na určitá množství, má být předurčeno Centrální radou rad pracujících a vojáků... Konfiskace veškerého soukromého bohatství má být předurčena Centrální radou rad pracujících a vojáků.“⁸⁷ Podle Luxemburgové měly vznikat také rady dílen na všech pracovištích. Rady dílen měly kontrolovat vnitřní záležitosti na pracovišti, podmínky práce, produkce a eventuálně řídicí funkce. Kromě rad dílen mělo být nezbytné ustavit centrální stávkový výbor, který by měl v trvalé spolupráci s radami dílen zajistit jednotné vedení a socialistické směřování prostřednictvím hnutí stávkujících napříč zemí a zároveň „zabezpečit nejvyšší možnou podporu radami pracujících a vojáků a jejich politickou mocí“.⁸⁸ Luxemburgová říká, že Liga spartakovců nechce pracujícím vládnout, ale vyjadřuje jejich zájmy. Pokud by nezískala dostatečnou podporu, nebude mít zájem uchopit moc.⁸⁹

Revolution of 1918–1919, ed. G. Kuhn, s. 82.

⁸⁶ Rosa LUXEMBURG, *What Does the Spartacus League Want?*, in: *All Power to the Councils!: A Documentary History of the German Revolution of 1918–1919*, ed. G. Kuhn, s. 103.

⁸⁷ *Tamtéž*, s. 104.

⁸⁸ *Tamtéž*, s. 105.

⁸⁹ *Tamtéž*, s. 106.

1.2.2 *Sociální demokraté na prahu pádu Německého císařství a jejich vztah k radám pracujících*

Sociální demokraté na prahu pádu Německého císařství byli vůči radám otevření do té míry, kdy rady posloužily jeho pádu. Také *sociální demokraté* zastávali názor, že je důležité ustavit republiku. Ne všichni členové SPD ovšem byli zastánci okamžitého vyhlášení republiky, spíše usilovali o méně radikální cestu prostřednictvím konstituční monarchie, která „by posílila roli parlamentu. Avšak když desítky tisíc pracujících a vojáků pochodovaly 9. listopadu k budově Reichstagu, bylo jasné, že přijdou drastičtější opatření, než bylo očekáváno“.⁹⁰ Mnozí pracující angažovaní ve stranách, nazývajících se sociálně demokratické, se organizovali zároveň v radách. Vztah k funkci a roli rad se ale uvnitř obou těchto stran programově upřesňoval v souvislosti s tím, jakou roli rady hrály v aktuálním dění a jak bylo možné této roli využít. Právě člen SPD, Philipp Scheidemann, 9. listopadu v Berlíně prohlásil Německo republikou, zatímco byl císař Vilém II. v Belgii. Téhož dne Karl Liebknecht učinil totéž, Německo prohlásil republikou, ale socialistickou.⁹¹ Systém správy v republice podle *sociálních demokratů* měl být strukturován na principech parlamentarismu. SPD usilovala o to být masovou stranou, získat vlivné pozice ve vládě a parlamentu a prosazovat reformy skrze něj. USPD později přijala obdobnou pozici.⁹² V Berlíně byla dočasně ustavena Rada lidových delegátů, která sloužila jako prozatímní vláda a stála vedle ustavené Výkonné rady pracujících a vojáků. Jak Kuhn říká, „obě tělesa měla být rovnoměrně rozdělena mezi členy SPD a USPD (v té době všichni členové Ligy spartakovců stále náleželi k USPD)“.⁹³ Uvnitř obou stran působili nejprve také *komunisté*, ale právě odlišná stanoviska vůči roli rad a správnému nastavení je nakonec přiměla vystoupit nejprve z SPD a poté USPD, založit Ligu spartakovců a poté KPD. Důvodem k odštěpení USPD od SPD 8. dubna 1917 byl hlavně nevyřešitelný spor, týkající se akceptace další podpory účasti Německa ve válce. Přijetí parlamentarismu se stalo pro *sociální demokraty* klíčovým. Parlamentarismus a taktika prosazování reforem byly pro *sociální demokraty* alternativou vůči diktatuře proletariátu, kterou zastávali *komunisté*.⁹⁴ Diktaturu proletariátu chápali *sociální demokraté* jako roznětku ozbrojeného konfliktu uvnitř Německa a obava z něho také, podle Kuhna, vedla jejich další kroky. Kuhn říká: „Většina členů USPD byla otevřená pro určité

⁹⁰ Gabriel KUHN, *All Power to the Councils!...*, s. 27.

⁹¹ *Tamtéž*, s. xxv.

⁹² *Tamtéž*, s. xxvii.

⁹³ *Tamtéž*, s. 27.

⁹⁴ Richard MÜLLER, *Democracy or Dictatorship*, in: *All Power to the Councils!: A Documentary History of the German Revolution of 1918–1919*, ed. G. Kuhn, s. 66.

*ústupky vůči parlamentarismu hlavně proto, že se chtěli vyhnout ozbrojenému konfliktu.*⁹⁵

1.2.3 Radikální organizátoři práce na prahu pádu Německého císařství a jejich vztah k radám

Organizace revolučních důvěrníků, *radikálních organizátorů práce*, tak, jako existovala na počátku revolučního dění, se podle Kuhna začala organizovat již v průběhu války. Nejednalo se ovšem o masovou organizaci, na jejímž fungování se mohl podílet každý. (Širší organizační platformou měly být především odbory.)⁹⁶ Ustavila ji skupina odborových předáků, kteří nesouhlasili s podporou války a kladli si za cíl „vzdělávat“ pracující v továrnách a podporovat je v organizovaném boji. Brzy za tímto účelem začala rozvíjet konkrétní akce. Z počátku se jednalo o nepočetnou skupinu, která organizovala pracující v továrnách železo a kovoprůmyslu v Berlíně. Jejich vliv se brzy rozšířil také do dalších odvětví válečného průmyslu a do mimoberlínských oblastí.⁹⁷

Funkce rad byla pro revoluční důvěrníky dvojí: jednak dočasná při boji proti starému režimu a pak dlouhodobá, kdy rady měly formovat strukturu nového správního systému. Richard Müller, člen skupiny revolučních důvěrníků, navrhoval, že vojenské rady by měly mít pouze funkci dočasnou.⁹⁸ Ernst Däumig, další člen skupiny, konstatoval, že rady *„jsou organizacemi, které korespondují s revoluční situací. Organizace rad jsou nejsilnější, když masy bojují nekompromisně za socialismus. Ačkoli s fasádou republiky, organizace rad je proletářská a socialistickým prostředkem boje, předurčená k odstranění kapitalistické výroby a autority státu, založeného na kapitalistické produkci. Organizace rad usiluje o socialistickou výrobu a samosprávné komunity“*.⁹⁹

Däumig přišel s několika principy, které měly vystihnout přístup *radikálních organizátorů práce* k radám pracujících a systému rad:

⁹⁵ Gabriel KUHN, *All Power to the Councils!...*, s. xiii.

⁹⁶ *Tamtéž*, s. 29.

⁹⁷ *Tamtéž*, s. 29.

⁹⁸ Richard MÜLLER, *Report of the Executive Council of the Workers' and Soldiers' Councils of Great Berlin*, in: *All Power to the Councils!: A Documentary History of the German Revolution of 1918–1919*, ed. G. Kuhn, s. 33.

⁹⁹ Ernst DÄUMIG, *The Council Idea and Its Realization*, in: *All Power to the Councils!: A Documentary History of the German Revolution of 1918–1919*, ed. G. Kuhn, s. 51.

1. Ideu rad, podle Däumiga, mohl nést na svých bedrech pouze *proletariát*, čímž měl na mysli „*veškeré manuální pracující a pracující inteligenci, kteří jsou nuceni prodávat svoji práci kapitálu, aby přežili*“.¹⁰⁰
2. V radách nemohli být zastoupeni soukromí vlastníci kapitálu, protože idea rad měla být čistě antikapitalistická.
3. Revoluční důvěrníci chápali parlament ve formálně demokratickém systému jako nástroj k udržování kapitalistického výrobního systému, tudíž rady pracujících ve vztahu k parlamentarismu pro ně byly neslučitelné.
4. Podle revolučních důvěrníků rady vyžadovaly neustálou aktivitu pracujících ve všech politických i ekonomických oblastech, tudíž měly na svých bedrech velikou moc. Proto bylo nezbytné, aby kterákoli ustavená rada držela moc dlouhodobě. Musela být pod neustálou kontrolou svých voličů, kteří by mohli delegáty nebo samotné rady kdykoli odvolat, pokud by ztratili jejich důvěru.
5. Pro revoluční důvěrníky bylo cílem systému rad osvobození *proletariátu* jako celku. Organizace rad pracujících proto nemohla být zaštitěna jednou stranou nebo profesí, ale celým *proletariátem*.¹⁰¹

1.2.4 Anarchisté na prahu pádu Německého císařství a jejich vztah k radám

Anarchisté na prahu pádu Německého císařství působili zejména v Bavorsku. Ačkoli obyvatelé Bavorska, jak zmiňuje Gabriel Kuhn, byli spíše konzervativními, Mnichov obývali „*jak radikální pracující, tak bohémští umělci*“.¹⁰² Právě v Mnichově se dalo do pohybu společensko-politické hnutí, s jehož pomocí vznikla Bavorská republika rad, hnutí, v němž působila otevřeně frakce anarchistů. Jaký význam připisovali *anarchisté* funkci rad pracujících na prahu pádu Německého císařství, je možné zjistit z dobových textů. Mezi tamní *anarchisty*, po nichž k této tematice zůstaly dobové texty různou měrou hodnotné, patří zejména Gustav Landauer. Svou představu o funkci rad rozvíjel již mnoho let, jako mnozí jiní také v návaznosti na zkušenost se Sověty v prvním desetiletí nového století v Ruském impériu. Landauer se událostí v Mnichově neúčastnil od samotného počátku převratu, nicméně dorazil na pozvání jeho přítele Eisnera, který znal Landauerovo smýšlení a zájmy, aby zde promlouval a získával lidi pro věc.¹⁰³

¹⁰⁰ *Tamtéž*, s. 52.

¹⁰¹ *Tamtéž*, s. 52, 53.

¹⁰² Gabriel KUHN, *All Power to the Councils!...*, s. 169.

¹⁰³ *Tamtéž*, s. 169.

Landauer o funkci rad pracujících z hlediska anarchistické frakce hovoří ve svém příspěvku *The United Republics of Germany and Their Constitution* (Sjednocené republiky Německa a jejich ústava). Zasadil ji do celkového kontextu společensko-politické proměny, rady měly být součástí zároveň způsobu systémového přechodu, proměny a ideálního správního uspořádání. Svou představu konceptu Landauer propojoval s historickou tradicí organizací společensko-politické organizace jinde v Evropě: „*Naše revoluce již začala návratem ke skutečné demokracii, kterou můžeme nalézt ve středověkých ustaveních municipalit a provincií, v Norsku a ve Švýcarsku, a obzvláště na setkáních sekcí Francouzské revoluce.*“¹⁰⁴ Pojmenoval svou představu jako demokratickou, přičemž ji postavil do protipólu vůči konceptu *voleb*, navrhovaného soudobou politickou opozicí, jež byla nezbytně propojená s parlamentarismem a centralismem, které Landauer odmítá.¹⁰⁵ „*Demokracie jako sebe-předurčení lidu, a individuálních skupin mezi lidmi, je něčím naprosto odlišným od toho nesmyslu voleb, které neznamenaají nic jiného než abdikaci moci lidu a vládu oligarchie.*“¹⁰⁶ Alternativou byly pro Landauera „*municipality, kooperativy a asociace, předurčující vlastní osud na velkých shromážděních a skrze delegáty; delegáty, kteří jsou neustále střídáni jejich zmocniteli, kteří je mohou kdykoli odvolat a vyměnit.*“¹⁰⁷ Rady pracujících měly být jednotkami správního systému, spravujícího jednak záležitosti na pracovišti a jednak na úrovni distriktů a širších správních celků (podle dané systémové funkce). Landauer neopomíjel význam rad rolníků a vojáků, protože ti všichni byli podle něho součástí produkční sféry. Správní síť rad měla být zastřešována provázanými republikami na úrovni federace. Landauer uváděl zároveň konkrétní představu o tom, co pro něho znamenala republika: „*Republika je věc veřejná, společné těleso. To znamená, že lidé samotní se starají o záležitosti, veřejně, ve svých vlastních tělesech, se svou vlastní odpovědností a pod jejich vlastní kontrolou.*“¹⁰⁸

¹⁰⁴ Gustav LANDAUER, *The United Republics of Germany and Their Constitution*, in: *All Power to the Councils!: A Documentary History of the German Revolution of 1918–1919*, ed. G. Kuhn, s. 200.

¹⁰⁵ Bez povšimnutí by ovšem nemělo zůstat, že v praxi a kontextu dění se Landauer a Erich Mühsam paradoxně vůči svému přesvědčení rozhodli učinit ústupek, vstoupili do prozatímní vlády a zasadili se o vyhlášení republiky rad bez souhlasu shromáždění továrního dělnictva. Učinili to, jak Mühsam říká, dříve než jejich opozice z frakce stranických komunistů, kteří obvykle centralistické teze zastávali a kteří se takového kroku naopak déle zdráhali.

¹⁰⁶ *Tamtéž*, s. 200.

¹⁰⁷ *Tamtéž*, s. 201.

¹⁰⁸ *Tamtéž*, s. 201.

1.3 Rady pracujících v oblasti Rakouska-Uherska, na pokraji jeho zániku a po něm: případ Maďarska a Slovenska

Jedněmi z dalších oblastí, kde rady pracujících sehrály významnou roli, byly oblast zanikajícího Rakouska-Uherska na území Uher, tamtéž později První Maďarské republiky a dočasně Maďarské a Slovenské republiky rad v roce 1919.

1.3.1 Případ Maďarska

Roku 1918 se rozpadala Rakousko-uherská monarchie a na jejích troskách vznikaly nové formy politických zřízení. Z hlediska rad pracujících byla tato transformace sama o sobě důležitá zejména v Uhrách. V listopadu roku 1918 byla vyhlášena První Maďarská republika. V návaznosti na předcházející společenské a politické pnutí byla republika jeho dočasným vyvrcholením. Charakteristickou a vůdčí postavou při ustavení První Maďarské republiky byl Mihály Károlyi. Záhy po vyhlášení republiky se stal také jejím prezidentem. Tato forma zřízení ovšem neměla dlouhého trvání. Za velmi významného vlivu komunisty Bély Kuna se 21. března 1919 proměnila První Maďarská republika v Maďarskou republiku rad. Ani Maďarská republika rad se nicméně nedočkala dlouhého trvání, neboť již 1. srpna 1919 byla její existence ukončena.

Přístupy ideových zastánců rad, kteří je tvořili, se různily také v Maďarsku. Podobně jako v případě zkušenosti z ruského nebo německého prostředí je zde možné najít zastánce různých ideových proudů do různé míry rozšířených napříč společnostmi, které operovaly s konceptem rad pracujících. Zejména se jednalo o přívržence *sociální demokracie*, *komunismu* a *anarchismu* (převážně na venkově, ale nejen), interpretovaných podle místního kontextu a zkušenosti. Obdobně jako v případě Sovětu v oblasti Ruského impéria a rad pracujících v Německém císařství, také v maďarských oblastech vznikaly rady nejprve spontánně a nezávisle na politických stranách a měly jinou funkci než později. Obdobně jako v případě Německého císařství i zde byla známá předešlá zkušenost s radami z ruského prostředí a více či méně zkrácenou představou o nich sloužila jako vzor.¹⁰⁹ A také zde, na základě ideových přístupů a agend svých organizací, především zastánci proudů *sociální demokracie* a *komunistů* (existovali tu teoretici ovlivnění různými tradicemi marxismu, kteří sami sebe a vlastní program jednotili v nově založené Maďarské straně komunistů) již brzy

¹⁰⁹ György BORSÁNYI – János KENDE, *The History of the Working Class Movement*, Budapest 1988, s. 23.

prosazovali agendu pro rady a usilovali o proměnu jejich funkce podle vlastních strategií, představ a potřeb. Nicméně při převzetí moci pro ustavení Maďarské republiky rad tu doposud existující rady sehrály jinou úlohu než v případě sovětů v Ruském impériu. Zatímco v Ruském impériu si bolševici podrobili Sověty a skrze ně ustavili centrální orgán všem sovětům nadřazený, v První Maďarské republice vůle dosavadních rad na ustavení Revoluční vládní rady Maďarské republiky rad nehrála významnou roli.

Rady pracujících se neobjevily až po ustavení Maďarské republiky rad, ale již v průběhu předcházejícího revolučního dění. O tom se ve své knize *Revolution in Hungary and the Dissolution of the Multinational State: 1918* (Revoluce v Maďarsku a rozpad mnohonárodnostního státu: 1918) zmiňuje maďarský historik András Siklós. Siklós tvrdí, že revoluční proces, který vyústil v První Maďarskou republiku, měl velmi demokratický a lidový charakter. Říká, že „*po celé zemi vyrostly úžasnou rychlostí jako houby po dešti různé lidové orgány – rady pracujících, rady vojáků a lidové rady*”.¹¹⁰ Dále Siklós hovoří také o charakteru a funkci těchto rad. Podle Siklóse nejprve rady nebyly vnitřně propojeny s jakoukoli stranickou strukturou, vůči které by měly být loajální. Důvod jejich existence spojuje s revolučním děním, tedy s procesem společensko-politické transformace, z níž nevzniká pouze nově se etablující vláda se svými představiteli, ale také organizační platforma rad. Jejich funkcí bylo vytvářet zázemí a sjednocovat skupiny obyvatelstva v rámci politického boje. Siklós o tom říká: „*Tyto orgány se vynořily jako nezávislé politické faktory vedle buržoazní demokratické vlády, přivedené k moci revolucí, a potenciálně reprezentovaly pravdivě lidovou dělnicko-rolnickou moc.*“¹¹¹ Vzhledem k tomu, že zájmem nově se etablující vlády bylo získat výkonnou moc, politická koncepce, kterou vláda zastávala, byla v rozporu s konceptem samostatných decentralizovaných rad, majících moc ve více méně nezávislé a svébytné síti těchto orgánů, kterou napříč zemí spoluutvářely. Vláda se nebyla ochotná o moc dělit se samostatným a hrozbu znamenajícím partnerem nebo nepřitelem v podobě rad s výše popsanou funkcí, proto jejím zájmem bylo buďto rady zrušit, nebo je včlenit do vlastního projektu, v jehož čele sama stála. Původní funkce těchto rad byla navíc spjatá se společensko-politickou proměnou, s pohybem, zatímco idea ustavení vlády počítala s ustálením a zpomalením do relativně klidového stavu nového statu quo. K tomu Siklós dodává: „*Spontánní revoluční intence lidových orgánů, které vzešly z lidových hnutí, byly v rozporu s idejemi vlády. Jejich cíle šly nad rámec centrální moci a podle toho se setkaly*

¹¹⁰ András SIKLÓS, *Revolution in Hungary and the Dissolution of the Multinational State: 1918*, Budapest 1988, s. 56.

¹¹¹ *Tamtéž*, s. 56.

s jejím odporem.¹¹² Včlenit rady do vlastního projektu bylo tématem také na úrovni politických stran. Nezávislost na stranických strukturách neměla mít dlouhého trvání. Již 15. ledna roku 1918 vyšla *Rezoluce pracujících Budapešti ohledně formace rad pracujících*, která představovala plán k ustavení Rady pracujících Budapešti přímo napojené na socialistickou stranu. Měla prostřednictvím rady hájit a zastupovat zájmy profesních organizací a vůbec všech pracujících v továrnách. Tato rada měla být doplňována delegáty rad pracujících napříč zemí.¹¹³ A koncem října 1918 pak Maďarská sociálně demokratická strana učinila kroky k uchopení a podřízení organizace dělnických rad. Siklós tento krok připisuje ustavení ústřední Rady pracujících Budapešti, která již brzy po svém vzniku přijala regule týkající se organizace rad pracujících i rolníků. Ustavujícího setkání této ústřední rady se zúčastnili především odboroví předáci a straníční funkcionáři. Ti z této ústřední rady neučinili, jak Siklós doslova říká, nic jiného než rozšířený výkonný výbor strany. Již při prvním jejím zasedání byly vydány organizační regule rad pracujících a rolníků, poté zveřejněné ve stranickém časopise Maďarské sociálně demokratické strany *Népszava*.¹¹⁴ Regule vymezovaly funkci a roli rad pracujících, způsob jejich zakládání v ústředích stranické organizace, nedotknutelnost stranických orgánů a odborových výborů prostřednictvím rozhodnutí rad, zastoupení rad pracujících členy jednak permanentními (zástupci odborových rad, vedoucích a jinak významných stranických funkcí), jednak delegovanými (stranickými funkcionáři) a jednak volenými (z řad nezávislých odborů a ostatních pracujících), vnitřní rozvrstvení funkcí v radách, dále možnosti svolávání pokynem stranických výborů a zejména ústřední roli Rady pracujících Budapešti, která měla stát nade všemi ostatními radami pracujících v zemi.¹¹⁵ V témže časopise bylo 5. listopadu 1918 uveřejněno také rozhodnutí vlády o budoucí funkci rad pracujících a vojáků, kdy, jak Siklós cituje, se z obojích měly stát vládní dohlížecí a propagandistické orgány a nikoli samosprávná tělesa se svěřenými řídicími pravomocemi.¹¹⁶ Tento tlak redukující působení rad se nicméně nestal zcela platným. Vláda nestála na příliš stabilní půdě, potýkala se s rozkolísanou situací v zemi v rovině sociální,

¹¹² *Tamtéž*, s. 56.

¹¹³ *Resolution of the Workers of Budapest on the Formation of Workers' Councils*, in: *Self-governing Socialism: Historical Development, Social and Political Philosophy*, edd. Branko Horvat – Mihailo Marković – Rudi Supek, New York 1975, s. 191.

¹¹⁴ András SIKLÓS, *Revolution in Hungary...*, s. 59.

¹¹⁵ K detailnímu nahlédnutí je možné tyto regule dohledat také v angličtině v následující práci: Srov. *Statute of the Workers' Council of Budapest [November 5, 1918]*; in: *Self-governing Socialism: Historical Development, Social and Political Philosophy*, edd. Branko Horvat – Mihailo Marković – Rudi Supek, New York 1975, s. 192.

¹¹⁶ András SIKLÓS, *Revolution in Hungary...*, s. 61.

ekonomické i politické. Sociální napětí neustávalo a i přes veškerá tato opatření, jak Siklós říká, „se lidové orgány těšily velikému respektu“.¹¹⁷

Neklid v maďarské společnosti následně vyústil v další zásadní změnu: ustavení Maďarské republiky rad. O tom pojednává ve své knize *The History of the Working Class Movement in Hungary* (Historie hnutí dělnické třídy v Maďarsku) maďarský historik György Borsányi a János Kende. Jak autoři této práce zmiňují, příslib Astrové revoluce a proměny politického prostředí inspirovaly Bélu Kuna a další předválečné uherské obyvatelstvo k návratu z ruského prostředí. Do Ruského impéria se Béla Kun, společně s mnohými, dostal jako válečný zajatec, voják rakousko-uherské armády. Později se Kun zúčastnil občanské války a revolučních procesů na straně bolševiků. Zkušenost se společensko-politickou transformací někdejšího Ruského impéria se stala klíčovou pro budoucí plány, jak využít situačního potenciálu k transformaci v Maďarsku a jakým způsobem směřovat její vývoj podle vlastního ideového klíče. Ačkoli Béla Kun byl v mnoha ohledech kritický vůči Leninově přístupu a Lenin naopak vůči jeho, Kun získal Leninovu podporu (hmatatelně především finančního charakteru). Ještě na sovětském území připravoval 4. listopadu 1918 ustavení Maďarské strany komunistů. O tři týdny později, 24. listopadu, tentokrát již na území První Maďarské republiky, se Kun zúčastnil ustavujícího setkání této nové strany.¹¹⁸ Strana nabývala na síle s tím, jak se rozšiřovala její členská základna, početně ovšem mnohem méně zastoupená než ta strany sociálních demokratů, o čemž se zmiňuje například historik Peter Kenez ve svém příspěvku *Coalition Politics in the Hungarian Soviet Republic* (Koaliční politiky v Maďarské republice rad). Kenez říká, že před ustavením Maďarské republiky rad „komunisté měli pouze několik tisíc následovníků“, zatímco „socialisté, kontrolující bezpečně odborové hnutí, jejich strana měla stovky tisíc členů a sympatizantů“.¹¹⁹ Maďarská strana komunistů měla programově zakotvenou transformaci republiky, počítala s koncepcí politické transformace skrze strukturu rad a s ustavením republiky rad podle sovětského modelu. Spolu s dalšími vedoucími představiteli Maďarské strany komunistů byl Kun 20. února 1919 uvězněn.¹²⁰ Následující měsíc, přesněji 21. března 1919, pak následovala řada událostí, z nichž mezi ty nejdůležitější patřilo propuštění Kuna a dalších komunistů z vězení a dále také sloučení Sociálně demokratické strany Maďarska a Maďarské strany komunistů. Téhož dne byla ustavena Maďarská republika rad. Nově sloučené strany přijaly nový jednotící název

¹¹⁷ *Tamtéž*, s 61.

¹¹⁸ György BORSÁNYI – János KENDE, *The History...*, s. 32, 33, 39.

¹¹⁹ Peter KENEZ, *Coalition Politics in the Hungarian Soviet Republic*, in: *Revolution in Perspective: Essays on the Hungarian Soviet Republic of 1919*, ed. A. C. Janos, W. B. Slotman, s. 62.

¹²⁰ György BORSÁNYI – János KENDE, *The History...*, s. 39.

Maďarská socialistická strana a přejaly do značné míry agendu bývalé komunistické strany, kterou prosazoval Kun. Zástupci obou slučujících se stran učinili během noci z 21. na 22. března rozhodnutí, že je nezbytné ustavit Revoluční vládní radu.¹²¹ Revoluční vládní rada se měla stát orgánem s exekutivní pravomocí, stojícím v čele nového správního zřízení systému rad, který o úpravě rad rozhodoval, aniž by v tomto ohledu byl brán v potaz jakýkoli postoj Rady pracujících Budapešti nebo dalších potud existujících rad. Revoluční vládní rada formou dekretů rozhodla o zespolečenštění dolů, průmyslových a dopravních podniků s více než 20 dosavadními zaměstnanci, obchodních podniků, pozemků o výměře vyšší než 43 ha,¹²² bank, obytných budov a vzdělávacích, zdravotnických a kulturních institucí.¹²³¹²⁴ Společně s tím vládní rada nařídila také nový způsob řízení a správy zespolečenštěného, k tomu účelu měl posloužit zejména správní systém rad pracujících, vojáků a rolníků.¹²⁵ Co se týče samotných rad pracujících, vládní rada stanovila nutnost rady zakládat, nastavila způsob nabývání členství prostřednictvím voleb. Stanovila počty voleného členstva, odvozené od počtů pracujících ve výrobě či službě. Nastavila také kompetence rad v samotném řízení a správě a v neposlední řadě zároveň kontrolní mechanismus aktivit rad, ve správních záležitostech orgán radě nadřazený a rozhodnutím rady nedotknutelný, odpovědný přímo vládní radě – vládní radou zmocněné komisaře, kteří měli být jmenováni a odvoláváni prostřednictvím jejích orgánů.¹²⁶ Tím rady pracujících pozbývaly samostatnosti při rozhodování o věcech řízení a více méně podléhaly agendě vládní rady.

1.3.2 Případ Slovenska: Slovenská republika rad

Existence Slovenské republiky rad a rad pracujících na Slovensku je spojená s intervencí armády Maďarské republiky rad. Ustavení republiky rad na Slovensku byla součástí rozhodnutí Revoluční vládní rady Maďarské republiky rad, která našla na Slovensku spojení

¹²¹ *Tamtéž*, s. 45.

¹²² Ignác ROMSICS, *The Hungarian peasantry and the revolutions of 1918–19*, in: *Challenges of Labour: Central and Western Europe 1917–1920*, ed. Chris Wrigley, Abingdon 2002, s. 206.

¹²³ *Decree of the Revolutionary Executive Soviet on the Socialization of Mines and Industrial and Transport Enterprises [1919]*, in: *Self-governing Socialism: Historical Development, Social and Political Philosophy*, edd. Branko Horvat – Mihailo Marković – Rudi Supek, New York 1975, s. 196.

¹²⁴ György BORSÁNYI – János KENDE, *The History...*, s. 48.

¹²⁵ György BORSÁNYI – János KENDE, *The History...*, s. 52.

¹²⁶ *Decree of the Revolutionary Executive Soviet on the Socialization of Mines and Industrial and Transport Enterprises [1919]*, in: *Self-governing Socialism: Historical Development, Social and Political Philosophy*, edd. Branko Horvat – Mihailo Marković – Rudi Supek, New York 1975, s. 196.

mezi tamními komunisty. Systém rad pracujících svou funkcí následoval ten v Maďarské republice rad. Na necelý měsíc byl zaveden také na Slovensku poté, kdy armáda Maďarské republiky rad vybojovala část slovenského území, které doposud spadalo pod Československou republiku. Dne 16. června byla v nastávajícím hlavním městě republiky rad, Prešově, vyhlášena Slovenská republika rad a ustavena Revoluční vládní rada v čele s Antonínem Janouškem, která vydávala nařízení o zespolečenštění a změně správního systému po vzoru Maďarské republiky rad.¹²⁷

Slovenská republika rad existovala v bezprostřední závislosti na té maďarské a ve chvíli, kdy maďarská armáda opustila Slovensko a stáhla se zpět, opustili je společně s ní také politické špičky tohoto velmi krátce existujícího zřízení. Již 7. července 1919 tak Slovenská republika rad včetně zaváděného systému rad zanikla.¹²⁸

1.4 Rady pracujících po Druhé světové válce: případ Federativní lidové republiky Jugoslávie, Polské lidové republiky a Maďarské lidové republiky

1.4.1 Případ Federativní lidové republiky Jugoslávie, *jugoslávský model*

Jako nástroj boje se rady pracujících objevily také ve Federativní lidové republice Jugoslávii, počínaje rokem 1950. O tom ve své práci *Tito's Yugoslavia* (Titova Jugoslávie) píše Duncan Wilson, svého času britský velvyslanec pro Jugoslávii. Bojová funkce rad pracujících ovšem byla odlišná od těch vznikajících spontánně. Zde byly rady pracujících součástí plánu, jak shora nastavit účelově odlišně správní systém v podnicích. A právě samotná role rad pracujících, jako součástí alternativního systému vůči stalinismu, pak působila jako nástroj politického boje na úrovni zahraniční politiky.

V poválečném období se ustavovaly socialistické státy Východního bloku, podle jednotné linie nastavení správního systému v jednotlivých státech, následujících stalinistickou doktrínou. Tu formoval až do své smrti v roce 1953 sovětský vůdce Josif Vissarionovič Stalin. Také v Jugoslávii byl zpočátku režim v souladu se Stalinovou doktrínou. Jak Wilson konstatoval: „*Jugoslávské zahraniční a domácí politiky se zdály být pevně modelované podle*

¹²⁷ György BORSÁNYI – János KENDE, *The History...*, s. 63.

¹²⁸ Jaroslav HALADA a kol., *Dějiny země kourny české II.*, Praha 1999, s. 162.

těch Sovětského svazu.“¹²⁹ Generálním tajemníkem Komunistické strany Jugoslávie a hlavním představitelem, později prezidentem, jugoslávského režimu byl Josip Broz Tito. Podle Duncana Wilsona byl vznik rad pracujících a takzvaného *jugoslávského modelu* správního systému vyústěním vleklého konfliktu mezi Stalinem a Titem. Josip Broz Tito ovlivňoval a reprezentoval zájmy Komunistické strany Jugoslávie a režimu Federativní lidové republiky Jugoslávie, která se začala odklánět od Stalinových požadavků. Když Stalin zjistil, že Jugoslávie nerespektuje plně jeho vůli na úkor prosazení vlastní, rozhodl se pro vyloučení Jugoslávie z Informbyra, rezolucí z konce června 1948, a uplatnit vůči ní ekonomickou blokádu.¹³⁰ Wilson k tomu říká: „V létě 1948 nebyla blokáda Kominformy naprostá, ale v březnu 1949 se tento model stával zřejmým; počínaje létem 1949 byly dodávky Jugoslávii zpomaleny nebo zastaveny a koncem roku se obchod se Sovětským blokem zastavil naprosto.“¹³¹ Toto změnilo podmínky realizace jugoslávské Pětiletky z roku 1947, jejíž plán vznikl s očekávanou podporou Sovětského svazu, a vedlo k ekonomické a politické krizi. Jak Wilson říká, počínaje srpnem 1949 země Informačního byra komunistických a dělnických stran rušily své smlouvy o přátelství a vzájemných vztazích s Jugoslávií. Ta se mezitím připravovala k obraně, což dokládá například plán obrany vůči agresi z východu.¹³² Tito čelil obvinění z přeměny Jugoslávie v imperialistický tábor. „Hrozba invaze byla dočasně minulostí, ale tváří v tvář politickému a ekonomickému útoku Stalina bylo jasné, že neexistovala žádná naděje na návrat zpět ke smysluplným vztahům se Sovětským svazem a nově modelovaným satelitním vládám. Komunistická strana Jugoslávie a Tito byli nakonec vyloučeni a zakázáni.“¹³³ Wilson dodává, že počátek roku 1950 mohl být v podstatě chápán jako začátek vývoje „Jugoslávské cesty“, stojící na tezi, že Komunistická strana Jugoslávie byla na rozdíl od ostatních stran Kominformy skutečně marx-leninistická. Tématem kritiky z pera jugoslávských teoretiků, podle Wilsona, bylo, že třebaže Sovětský svaz zůstával socialistickou zemí v tom smyslu, že zrušil soukromý kapitál, degeneroval skrze nárůst byrokracie a státní kapitalismus.¹³⁴ Selhalo nastavení centrálního plánu Jugoslávie a bylo nutné hledat řešení. Tím se ukázala částečná decentralizace správního zřízení, která se projevila kromě jiného vznikem systému *jugoslávského modelu* rad pracujících.

¹²⁹ Duncan WILSON, *Tito's Yugoslavia*, Cambridge 1980, s. 49.

¹³⁰ Jan PELIKÁN – Miroslav TEJCHMAN, *Dějiny Jugoslávie (1918 – 1991)*, Praha 1996, s. 42.

¹³¹ Duncan WILSON, *Tito's Yugoslavia...*, s. 62.

¹³² Jan PELIKÁN – Miroslav TEJCHMAN, *Dějiny...*, s. 45.

¹³³ *Tamtéž*, s. 64.

¹³⁴ Jan PELIKÁN – Miroslav TEJCHMAN, *Dějiny...*, s. 45.

Rady pracujících vznikající ve Federativní lidové republice Jugoslávie tak měly již v době svého vzniku několik funkcí: 1. bojovou, ve smyslu rad jako nástroje použitého jako součást modelu k řešení konfliktu se Stalinem a stalinistickým modelem správy, na úrovni řízení podniků, 2. k řešení krizové situace jak v oblasti vnitrostátní ekonomiky, tak politiky, 3. samotná správní funkce rad pracujících v podnicích.

Co se týče samotné správní funkce rad pracujících v podnicích, upravených Základním zákonem z června roku 1950, byla podle Wilsona nastavena takto: Rady pracujících se měly volit ve všech podnicích s členstvím na období jednoho roku. Lišily se, co se týče zastoupení, v počtech od 15 do 120 volených členů podle velikosti podniku a počtu všech pracujících. Pod předsedou, voleným samotnými pracujícími, jednotlivé rady dohlížely na celkové řízení podniku a pravidelné dokládání zpráv o plánech výroby. Klíčovým byl vztah rad pracujících k managementu. Jak Wilson říká: *„Byly odpovědné za volby představenstva až do 11 členů, z nichž tři čtvrtiny měly být obsazeny pracujícími přímo se angažujícími ve výrobě; pouze jedna třetina členů představenstva mohla sloužit ve druhém po sobě jdoucím období a třetí bylo nepřijatelné.“*¹³⁵ Ředitel byl členem představenstva z moci úřední, měl být jmenován vyšší ekonomickou asociací nebo patřičným orgánem vlády. Přičemž jeho povinnosti byly Základním zákonem stanoveny velmi podrobně. Měl organizovat výrobní proces a vynášet a prosazovat příkazy a instrukce, dané nařízením výše postavených orgánů nebo představenstva. Měl uzavírat smlouvy, rozdělovat aktiva podniku v ekonomickém plánu s ohledem na preference představenstva. Měl disponovat mocí najímat a propouštět zaměstnance, přidělovat jim práci a zajišťovat disciplínu, *„vystavit radu pracujících konzultaci, pokud se jednalo o závažné změny politiky a vůči rozhodnutí představenstva, když pracující apelovali na pracovní změny nebo ukončení pracovního poměru“*.¹³⁶

Wilson hovoří o tom, že pokusy zavádět samosprávu se opakovaně odehrávaly již od konce roku 1949, kdy byla zakládána poradní tělesa, která reprezentovala pracující. Jejich funkce byla ale pouze konzultační a nikterak neohrožovala rozhodovací pravomoci představenstva, v té době stále ještě jmenovaného státem. Po základním zákonu z června roku 1950 byly vydávány různé legislativní úpravy, které vymezovaly limity rad pracujících podrobněji.¹³⁷

Jan Pelikán a Miroslav Teichman ve své publikaci *Dějiny Jugoslávie (1918 – 1991)* upozorňují na okolnosti přijetí zákona o samosprávě z června roku 1950. Tito zdůraznil, že Komunistická strana Jugoslávie ukončuje centralistické řízení ve všech sférách společnosti.

¹³⁵ *Tamtéž*, s. 71.

¹³⁶ *Tamtéž*, s. 71.

¹³⁷ Duncan WILSON, *Tito's Yugoslavia...*, s. 72.

Takové vyjádření bylo podle autorů nicméně pouze formální deklarací. V praxi se reformní program nedotkl ani nejvyšších stranických zástupců, ani vyšších státních složek, udržujících nadále centralistický charakter režimní správy.¹³⁸ Autoři k tomu dodávají: „*I když podle zákona dělnické rady disponovaly rozsáhlými pravomocemi, jejich vliv na řízení podniků nebyl velký... Orgány samosprávy byly sice formálně voleny, fakticky však jejich složení určovala komunistická strana, která nepřipustila, aby se dělnické rady vymkly její kontrole.*“¹³⁹

1.4.2 Případ Polské lidové republiky

Rady pracujících se objevily dočasně také v Polské lidové republice, a to počínaje rokem 1956. Ve svém příspěvku *Workers' Councils in Poland* (Rady pracujících v Polsku) se tomuto věnuje profesor Adolf Sturmthal. Rady v Polské lidové republice roku 1956 vznikaly nejprve spontánně. Pracující začali organizovat rady při stávkových protestech v souvislosti s Poznaňským povstáním, které propuklo 28. června 1956. V zápětí si vytvořili vlastní nezávislá tělesa. Ta měla sloužit k jejich organizaci a ke sjednocování boje za zlepšení nadále neúnosných podmínek. Sturmthal k tomu říká: „*Zatímco Titův režim zavedl rady dekretem, polské rady mají svůj původ ve spontánních hnutích v různých továrnách a pouze až poté, jako důsledek téměř revoluční změny, byly schváleny polskou komunistickou stranou a režimem.*“¹⁴⁰ Tím se Sturmthal dostává k další fázi vývoje, kdy koncept rad pracujících měl charakter a funkci jednak organizačně správní a jednak byl součástí řešení jak politické, tak ekonomické krize. Na rozdíl od jugoslávské zkušenosti byly v Polsku rady pracujících shora zaváděny a upravovány až tři roky po smrti Stalina a po únorovém XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu, kde někdejší první tajemník této strany, Nikita Sergejevič Chruščov, odsoudil kult osobnosti stalinské doktríny a odkryl některé z doposud oficiálně nepřiznaných praktik a činů svého předchůdce Stalina. V Polsku probíhala politicko-ekonomická krize, která zvyšovala napětí mezi pracujícími, a až do změn započatých protestními bouřemi byl polský správní systém nadále organizován podle předlohy stalinské doktríny. Koncept rad pracujících byl uchopen jako reformní nástroj představiteli vlády a Polské sjednocené dělnické strany a měl sloužit jako součást alternativy k dosavadnímu správnímu systému. Komparací vývoje polské a jugoslávské koncepce rad pracujících a Sturmthal vyhodnocuje:

¹³⁸ Jan PELIKÁN – Miroslav TEJCHMAN, *Dějiny...*, s. 50.

¹³⁹ *Tamtéž*, s. 50.

¹⁴⁰ Adolf STURMTHAL, *The Workers' Councils in Poland*, in: *Industrial and Labour Relations Review* 3 (14), New York 1961, s. 379.

„Existuje nicméně velmi důležitá analogie mezi vývojem v obou zemích: v obou z nich byly rady alternativou vůči vysoce centralizované ekonomice a politickému systému, jehož defekty se ukázaly být netolerovatelné.“¹⁴¹

V návaznosti na protestní akce, které získávaly podporu napříč zemí, již od července 1956 Polská sjednocená dělnická strana a od srpna odbory podporovaly rozšiřování dělnické demokracie v podnicích, což posunovalo události, jak Sturmthal podotýká, za hranice jejich rozhodovacího vlivu. Došlo také k výměně vládních a stranických představitelů. Do čela vlády byl postaven Władysław Gomułka, který se rovněž stal generálním tajemníkem strany. Sturmthal říká, že právě s nástupem Gomułky v říjnu 1956 získalo hnutí rad pracujících podporu shora.¹⁴²

Co se týče samotného nastavení organizačně správní funkce rad pracujících podle zákona z 19. listopadu 1956, ohledně pravidel a regulací rad pracujících, lze o tomto nastavení říci: Rady měly nastavovat organizaci podniku a zřizovat regulace práce, měly mít poradní funkci vůči zlepšování výroby. V rámci limitů daných vládními nařízeními, kolektivní smlouvou mezi průmyslovým svazem a příslušným odborem a se svolením závodního výboru rady měly nastavovat normy produkce, mzdové plány, odměny, spravovat podnikový fond, konkrétněji tu jeho část, která měla být přidělena samotným pracujícím. Měly se také vyjadřovat vůči aktivitám podniku a schvalovat jeho rozvahu.¹⁴³ Podle Sturmthala se zákon nevyjadřoval o mnoha záležitostech, například o počtech volených členů, organizaci voleb a volebních výborů. Mělo existovat prezidium rad. Dvě třetiny všech členů rad měly být samotní pracující. Zřizování rad v podnicích mělo být dobrovolné. Řídící pracovníci podniku a jejich asistenti měli být dosazováni patřičným státním orgánem, přičemž rady měly právo vynášet doporučení ke jmenování nebo vystřídání ředitele a jeho asistentů. Ačkoli rady pracujících měly rozhodovat o politikách podniku, ředitel měl v urgentních záležitostech právo rozhodovat bez jejich vědomí a pouze je o učiněném rozhodnutí informovat. Ředitel také měl mít možnost vetovat veškerá rozhodnutí rady pracujících, pokud je shledal jako rozporuplná se zákonem nebo plánem. Rady měly mít možnost se odvolat ke kompetentnímu ministrovi. Současně se měly možnost vyjadřovat vůči podnikovému plánu v průběhu jeho přípravy, kterou měla mít na starosti vyšší autorita, a překládat konečný plán do podrobných rozhodnutí. V neposlední řadě měly disponovat také funkcí dohlížecí, která měla za cíl zajišťovat disciplínu na pracovišti a dodržování standardů kvality výroby.¹⁴⁴

¹⁴¹ *Tamtéž.*

¹⁴² *Tamtéž*, s. 385.

¹⁴³ *Tamtéž*, s. 386.

¹⁴⁴ *Tamtéž*, s. 390–392, č. 3.

Přístup vrcholných politiků zastoupených ve vládě a straně k radám se nadále proměňoval. Již v lednu roku 1957 Gomułka zamítnul „ideu formovat regionální sdružení rad pracujících a učinit z nich samotnou podstatu nového, méně řízeného politického a administrativního systému. O tři měsíce později komunističtí představitelé popsali funkce rad jako určené ke „spoluřízení“ spíše než „řízení““. ¹⁴⁵ V dubnu 1958 pak Gomułka představil plán ustavit Konferenci dělnické samosprávy nebo autonomie. Vysvětlil, že bylo chybou se domnívat, že by pracující měli disponovat správními kompetencemi v podnicích, namísto toho byla vhodná kompetence dohledu. Dále, že koncept rad pracujících je pouze jednou z variant *dělnické samosprávy* a stranickým výborům v podnicích rady pracujících znesnadňují v nich naplňovat vedoucí úlohu strany. Gomułka definoval dvě základní funkce *dělnické samosprávy*: organizačně-technickou a sociálně-vzdělávací. Oddělit podle něj obě tyto funkce a první z nich připsat radám pracujících a druhou svazu podnikového výboru nebylo reálné. Proto Gomułka představil nový systém, jehož předností byly takzvané Konferenční dělnické samosprávy či Konferenční dělnické autonomie, které měly být nadřazené dělnickým radám. Měly vznikat ve všech podnicích, bez ohledu na to, zda v nich potud rady pracujících již existovaly, nebo nikoli. Konferenční měly zahrnovat všechny členy rad pracujících, svazu podnikového výboru a stranických výborů v podnicích. Tam, kde rady pracujících neexistovaly, neměly být zakládány nové a členstvo Konferenční by sestávalo pouze ze svazu podnikového a stranického výboru v podniku. Prezídium rad pracujících se mělo rozšířit o funkci výkonného ředitele, předsedy svazu podnikového výboru a zástupce stranické buňky. Podle Sturmthala měly Konferenční projednávat všechny otázky, které byly v kompetenci rad pracujících, a rozhodovat o nich ve spojení s radami. Rady pracujících tak byly podřízeny straně a odborům. V prosinci roku 1958 pak byl schválen, jak Sturmthal říká, nový zákon týkající se dělnické správy, který změnil funkci Konferenční ze správní/manažerské na dohlížecí. „*Obecně ekonomická funkce Konferenční byla zredukována na poradenství. V oblasti sociálních problémů, přímo ovlivňujících blaho zaměstnanců, si konferenční zachovává své výsady. Rady pracujících samotné zůstaly orgány k vykonávání rozhodnutí Konferenční.*“ ¹⁴⁶

1.4.3 Případ Maďarské lidové republiky roku 1956

V roce 1956 se v Maďarsku objevily rady pracujících znovu. Maďarská lidová republika byla v té době součástí Východního bloku socialistických republik a pro rady pracujících, jež měly

¹⁴⁵ *Tamtéž*, s. 393.

¹⁴⁶ *Tamtéž*, s. 395.

podíl na správě ve výrobě a službách, v ní nebylo v dosavadní éře stalinismu místo. Dělnické rady se začaly ustavovat v souvislosti se studentskými demonstracemi, které propukly 23. října 1956. K protestům studentů se připojovali intelektuálové a pracující v továrnách prostřednictvím stávek. Tím bylo vytvořeno široké lidové hnutí, rozšiřující se napříč zemí. Původní studentské protesty měly nenásilnou formu. Když ale represivní opatření sovětských okupačních armád a maďarské represivní složky vyústila v úmrtí obětí represe, brzy se to změnilo. Historik a antropolog Erwin A. Schmidt a historik László Ritter ve své práci *The Hungarian Revolution 1956* (Maďarská revoluce 1956) říkají, že motivy povstalců se lišily. Někteří stáli o jinou formu „socialistického“ systému, po vzoru například *jugoslávského modelu*, jiní „*se chopili zbraní proti komunistické diktatuře, kvůli vlastním zkušenostem v rukou tajné policie nebo při výbuchu protestu vůči vlastním hrozným životním podmínkám...*“.¹⁴⁷ Nicméně uzavírají, že generální stávka svolaná na 26. října ukázala podporu širokého spektra společnosti s cílem prosadit zejména proměnu k různým formám „demokratizace“.¹⁴⁸

Tak jako v roce 1918 se zde rady vynořily nejprve spontánně, za účelem sjednocování a organizace boje. Svou funkcí měly ovšem sloužit zároveň jako nástroj k samosprávě na pracovišti. O tom píše například historici Csaba Békés, János M. Rainer a Malcolm Byrne ve své práci *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents* (Maďarská revoluce 1956: Historie v dokumentech). „*V srdci lidového hnutí byla síť dělnických rad, která se formovala v továrnách a municipalitách během povstání. Původně vytvořená, aby umožnila pracujícím samosprávu a rozšiřovala lidovou kontrolu nad místními a komunitními záležitostmi...*“.¹⁴⁹ Jak autoři píše, 25. října 1956 byl zvolen nový první tajemník potud jediné vládnoucí strany, Maďarské strany pracujících, János Kádár. O tři dny později vznikla nová vláda, v jejímž čele stál Imre Nagy. V té Kádár působil rovněž. Vláda legalizovala rady pracujících.¹⁵⁰ Stabilita této vlády neměla ovšem dlouhého trvání. Když 1. listopadu Nagy vyhlásil odstoupení Maďarska z Varšavské smlouvy a neutralitu, Kádár se vypravil do Moskvy, kde byl poučen o plánu budoucího směřování situace v zemi a vojenského potlačení povstání. Po svém návratu ustavil 4. listopadu novou, prosovětskou, revoluční dělnicko-rolnickou vládu. Ze svých vlivných funkcí vedl souboj s hnutím rad pracujících, třebaže

¹⁴⁷ Ervin A. SCHMIDT – László RITTER, *The Hungarian Revolution 1956*, Oxford 2006, s. 16.

¹⁴⁸ *Tamtéž*, s. 16.

¹⁴⁹ Csaba BÉKÉS – János M. RAINER – Malcolm BYRNE (edd.), *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*, Budapest 2002, s. 366.

¹⁵⁰ *Tamtéž*, s. XXXIX.

funkci podílu na správě v podnicích dočasně považoval jako možnou reformní alternativu.¹⁵¹ Pro Jánose Kádára, podle autorů, byly rady neproblematické do té míry, v jaké se jejich funkce organizace a sjednocování boje výrazně neprojevovala svoláváním rozsáhlých stávkových aktivit a dalších protestních akcí na úkor aktivit vlády, v níž působil. Toto se začalo dít poté, kdy počátkem listopadu ozbrojené povstání začalo slábnout. Tehdy rady pracujících přímo vyzývaly ke stávkám a dalším formám protestních akcí.¹⁵² Dne 4. listopadu do Budapešti znovu vstoupila sovětská armáda, aby povstání potlačila. 17. listopadu pak vznikla Ústřední rada pracujících Budapešti a okolí, kde se sdružovali delegáti dílčích rad pracujících. Tím bylo vytvořeno vlivné těleso s funkcí vyjednávací a nátlakovou, k prosazování politických cílů. „*Tato mocná nová entita předložila na stůl několik širších politických požadavků – mezi dalšími záležitostmi šlo o opětovné dosazení Nagyho do funkce, odstranění sovětských jednotek a respekt vůči neutralitě Maďarska –, a tím vážně navýšila politické nároky na nový režim.*“¹⁵³ Vzhledem k tomu, že rady pracujících se organizovaly v mnoha továrnách napříč zemí, aby nový režim v čele s Kádárem stabilizoval ekonomickou situaci, byl Kádár nucen s nimi vyjednávat. Byl ochoten přistoupit na požadavek zvednutí mezd a vyšších kompetencí samosprávy, nicméně nebyl ochoten tolerovat rozšiřování politické působnosti rad, které by mohlo ohrozit stávající vládní režim. Ústřední rada pracujících Budapešti a okolí naplánovala na 21. listopadu první zasedání Národní rady pracujících v Národní sportovní hale. Kádár nechtěl vznik rady pracujících s jakkoli vyšší mírou vlivu připustit. Rozhodl se zasedání blokovat, povolal před vchod do haly tanky a následovalo zatýkání.¹⁵⁴

V týž den Prezídium Lidové republiky Maďarska vydalo *Právní předpis Prezídia pro rady pracujících*, ve kterém regulovalo funkci rad a stanovovalo podmínky: 1. jejich existence, 2. zakládání, 3. vymezení působnosti, 4. způsobu nabytí členství a 5. kompetence.¹⁵⁵

Podle předpisu měly být rady zakládány ve všech průmyslových podnicích, dolech a státních zemědělských farmách. Rady neměly být zakládány v organizacích, které nevykazovaly výrobní aktivitu, jako železnice, poštovní komunikace, veřejná autobusová

¹⁵¹ *Tamtéž*, s. 367.

¹⁵² *Tamtéž*, s. 366, 367.

¹⁵³ *Tamtéž*, s. 367.

¹⁵⁴ *Tamtéž*, s. 367.

¹⁵⁵ *Legal Decree of the Presidium on Workers' Councils [1956]*, in: *Self-governing Socialism: Historical Development, Social and Political Philosophy*, edd. Branko Horvat – Mihailo Marković – Rudi Supek, New York 1975, s. 198–200.

doprava, trolejová a letecká doprava. Regulace se neměly vztahovat na družstva, jejichž práce byla spravována vybranými orgány jako parlament nebo ředitelství a další. Ze 2/3 měli členy rad volit všichni ti pracující, kteří se přímo podíleli na výrobě. Mandát členství v radě měl být na jeden rok, přičemž rozhodnout o odvolání před vypršením celkové lhůty mandátu mělo být možné z rozhodnutí alespoň 2/3 všech pracujících, kteří měli volit. Rady pracujících měly rozhodovat ve všech důležitých otázkách, týkajících se chodu podniků a měly také vést veškerou jejich aktivitu. Dále měly dohlížet na vyplácení mezd a poplatků pracujícím, zajišťovat kontinuitu výroby a spravovat většinu hospodářských záležitostí. Důležité měly být také jejich závazky pro plnění povinností vůči státu, udržování disciplíny na pracovišti, dohlížení na plnění veškerých závazků vůči odborům a podpora ředitele. Měly stanovovat podnikové plány a počet pracujících, předurčovat organizační schéma podniku a aktivit jednotlivých řídicích orgánů pracujících. Měly předurčovat strop minimální a maximální mzdy, potvrzovat příjmy a stanovovat formy mezd v podniku, v souladu se zákonem. Měly rozhodovat o hospodářských operacích podniku, po naplnění povinností vůči státu měly přerozdělovat finance na výrobu, sociální a kulturní investice a opravy, odměny a zakládání fondů. Měly vládě předkládat návrh, aby podniku umožnila realizaci importu a exportu přímých transakcí. Radám pracujících mělo být také umožněno převést jakékoli s přiznaných práv na předsednictvo nebo ředitele, s povinným hlášením.¹⁵⁶

Jak říkají Békés, Rainer a Byrne, vojenský zákrok proti zasedání Národní rady pracujících podnítil Ústřední radu pracujících Budapešti a okolí k vyhlášení generální stávkou na 11.–12. prosince. „*Bylo to vzpurné gesto, ale tváří v tvář tužší odplatě autorit bylo tím posledním, co by hnutí rad pracujících podniklo.*“¹⁵⁷ O dva dny dříve před touto událostí vláda uvedla rady pracujících do ilegality. Následovalo zatýkání, 16. prosince byly učiněny první popravy prostřednictvím stanného práva a začátkem ledna byla rozšířena možnost uplatnění trestu smrti za podněcování stávkových aktivit.¹⁵⁸

¹⁵⁶ *Tamtéž*, 198–200.

¹⁵⁷ Csaba BÉKÉS – János M. RAINER – Malcolm BYRNE (edd.), *The 1956 Hungarian...*, s. 368.

¹⁵⁸ *Tamtéž*, s. 368.

ZÁVĚR

Rady pracujících se objevily nejprve v Ruském impériu roku 1905 jako *Sověty* (překladem z ruského do českého jazyka „rady“). Sovět dělnických zástupců nebo také *permanentní sněm pracujících* se stal institucí, která vznikla za účelem organizace a sjednocování stávkových aktivit pracujících v boji za zlepšení jejich životních podmínek. Úkolem Sovětu bylo sledovat vývoj a sled událostí a plnit komunikační, koordinační a infrastrukturní funkci. Rané Sověty nebyly organizované žádnou politickou stranou ani odborovými svazy. Vznikaly spontánně, to znamená nikoli programově, na pokyn již existujících organizací. Měly vnitřně demokratický charakter – pracující v továrnách si volili své zástupce, kteří v Sovětu zasedali. V čele Sovětu stáli radou volení prezident a sekretář. Nový fenomén organizace pracujících se brzy stal předmětem politických diskusí.

Jednotlivé ideové proudy společně s taktikami a agendami organizací se rozvíjely postupně s poznávanou praxí. Všechny ideové proudy, jejichž zastánci měli potřebu se určitým způsobem vymezit vůči Sovětu, definovaly představu o ideálním společensko-politickém uspořádání. Definovaly také způsob, jakým bylo možné ho dosáhnout. Zatímco pro některé zastánce těchto proudů Sovět představoval cizorodé a problematické těleso, které konkurovalo vlastnímu dosavadnímu klíči k dosažení společensko-politické transformace, jiní byli se Sovětem a způsobem jeho vzniku v souladu.

Ne vždy politická organizace ideově odpovídala jednomu proudu. V rámci jedné politické organizace mohli současně působit zastánci více ideových proudů, což mohlo vést k jejímu vnitřnímu štěpení, eskalaci konfliktů a také úplnému rozkolu v jejich organizaci. Právě to se stalo v případě Ruské sociálně demokratické strany, uvnitř které se rozvíjely dva významné, vzájemně neslučitelné ideové proudy. Jeden z nich představovala frakce menševiků, druhý bolševiků. Představitelé obou zaujímali k Sovětu odlišná stanoviska. Spontánně organizovaný Sovět nebyl neproblematický pro ani jednu z frakcí. Oběma bylo zatěžko, aby Sovět minimálně nepodléhal jejich kontrole. Menševici Sovět přijali jako nástroj použitelný jednak pro vlastní propagaci, za účelem rozšíření svých řad a utvoření masové politické strany, a zároveň k transformaci, během níž měla úloha sovětu skončit. Většina bolševiků byla k Sovětu spíše skeptická a zdrženlivá. Mnozí z nich Sovět vnímali jako organizaci, která se naprosto neslučovala s jejich představou, zejména proto, že byl nespoutaný stranickým dohledem a nevznikal programově. Někteří bolševici Sovět stavěli do protikladu ke straně, jako nebezpečné konkurenční těleso, které bude lepší buď nepodporovat, nebo nad ním získat kontrolu a poté ho rozpustit. Svěbytně mezi bolševiky se k Sovětu

postavil Vladimir Iljič Lenin. Upozornil, že strana a Sovět by neměly být stavěny do protikladu, ale existovat by měly paralelně. Stranická vázanost sovětů neměla být explicitní, podle Lenina strana neměla Sovět integrovat do svých struktur, ale ovládnout. Sovět se měl proměnit v *prozatímní revoluční vládu*. V té by bolševici získali nejvlivnější pozice a prosadili vlastní strategii.

Dalším, kdo se vůči Sovětu vymezoval, byl Lev Nikolajevič Trockij. Nakloněn nejprve menševické frakci se Trockij po roce 1903 pohyboval mezi oběma směry. Přestože byl členem Ruské sociálně demokratické strany, promýšlel svou koncepci odlišně jak od menševiků, tak bolševiků. Trockij měl k oběma frakcím výhrady a pokoušel se je sjednocovat. Bolševiky a především Lenina obvinil z ultracentralismu a úsilí namísto diktatury proletariátu prosadit diktaturu nad proletariátem. Menševiky kritizoval za přílišný reformismus. Také pro Trockého byla problematická organizační spontaneita a stranická nevázanost Sovětu. Narozdíl od mnoha bolševiků se již v roce 1905 příliš nezdráhal vlastnímu angažmá uvnitř Sovětu. Podobně jako menševici záhy usiloval o prosazení své koncepce skrze Sovět. V říjnovém Sovětu v Sankt-Petěrburku roku 1905 se pokoušel o podrobení Sovětu zájmům sociálně demokratické strany podle vlastních představ, ovšem neúspěšně. Podle Trockého se měla skrze síť sovětů ustavit revoluční vláda, která měla vést budoucí permanentní revoluční proces.

Vůči Sovětu se vymezovali také *sociální revolucionáři* (eseři). Po odstranění carského režimu požadovali plynulý přechod k sociální revoluci s nutností dočasného, ale redukovaného působení státu. Sovět přijali jako ideální organizační platformu ve funkci, jakou měl. Na rozdíl od menševiků, bolševiků i Trockého neshledávali eseři jeho stranickou nevázanost jako problematickou. Zatímco obě frakce sociálně demokratické strany a Trockij vycházeli z marxismu, *sociální revolucionáři* především z jiných proudů socialistické teorie. Proti marxistickým ostrým třídním rozdílům postavili koncept *pracujícího lidu*. Eseři počítali s účastí všech pracujících na venkově i ve městech. Představovali si, že pracující by měli vykonávat řídicí a správní funkci v oblasti svého působení sami a za tímto účelem se organizovat. Také mezi esery docházelo k organizačnímu štěpení, rozdělili se na maximalisty a minimalisty. Na rozdíl od eserů minimalistů odmítli maximalisté koncept politické strany, organizovali se ve svazu a požadovali ustavení infrastruktury komun podle vzoru Pařížské komuny.

Podobně neproblematický postoj vůči Sovětu zaujali *anarchisté*. Tak jako všechny ze zmíněných ideových proudů prosazovali svržení carského režimu. Zároveň požadovali sociální revoluci, ale odmítali stranickou organizaci a byť přechodnou nutnost státu. Nezbytné pro ně bylo odstranit justiční, vojenské a politické pilíře státní moci a plynule je nahrazovat

konfederativní strukturou volných sdružení, nezávislých komunit a volných skupin. Vnitřně demokratická funkce Sovětu a organizační spontaneita byla pro *anarchisty* naprosto v souladu s jejich představou o reorganizaci, neboť Sovět si organizovali samotní pracující, bez podmínění stranickými organizacemi, aby naplňoval funkci, jakou od něho pracující potřebovali. Anarchismus a syndikalismus v prostředí Ruského impéria kolem roku 1905 nebyly téměř známy. Zastoupení *anarchistů* nebylo značné. Na celkový průběh revolučních událostí v Ruském impériu roku 1905 neměli *anarchisté* velký vliv.

Během revolučních událostí, které vyústily ve svržení carského režimu v únoru roku 1917, se opět objevila instituce Sovětu. Vznikl znovu spontánně jako stranami nevázaná, vnitřně demokratická organizace pracujících, ustavená za účelem sjednocování a koordinace jejich boje v podobě stávek podobně jako v roce 1905 a navíc o způsob společensko-politické reorganizace. Po ustavení prozatímní vlády v nepříliš stabilním liberálně demokratickém režimu, v jehož čele stanul zejména Georgij Lvov a pak Alexandr Kerenskij, Sovět nepřestal existovat. Pro prozatímní vládu tak Sovět znamenal jednak nástroj, který výrazně přispěl k uvolnění prostoru pro vlastní pole působnosti, a zároveň konkurenční těleso, mající moc vůči ní vytvářet tlak. Funkce Sovětu se navíc začala rozšiřovat a proměňovat, když se stával orgánem provinční správy, který částečně nahrazoval byrokratické struktury carského režimu a zaujímal své místo v Ruské republice. Mezi představiteli ideových proudů a politických organizací propukl souboj o budoucí úlohu Sovětu a jeho uplatnění podle jejich vlastních představ. Při revoluční vlně v říjnu roku 1917 v tomto souboji nakonec zvítězili bolševici, kteří transformovali funkci Sovětu podle vlastního ideového klíče. Ten se od roku 1905 proměnil. Od pochybností a distance mnohých z bolševiků přešli k programové propagaci sovětů jako organizace vynucující si politickou moc a ustavení prozatímní revoluční vlády. Získávali zastoupení v Sovětech a také podporu zastánců některých dalších ideových proudů (zejména menševiků a *sociálních revolucionářů*) za příslib podílu na směřování budoucí transformace, daný programovou strategií. Získali nejvlivnější místa v prozatímní revoluční vládě, tím také moc a skrze strukturu sovětů ustavili Ruskou socialistickou federativní sovětskou republiku, kde sovět nadále působil především jako správní a kontrolní orgán, podřízený centrální vládě.

Zkušenost s radami pracujících v ruském prostředí se stávala inspirativním vzorem ve středoevropském prostoru. Výrazným příkladem byl vzestup rad pracujících v Německém císařství, počínaje říjnem roku 1918. Na rozdíl od ruského prostředí v roce 1905 navazovali teoretici a zakladatelé rad v německém prostředí na již známý koncept, ale představu o jeho reálném fungování měli spíše vágní. Podobně jako v Ruském impériu a Ruské republice i zde rady pracujících sehrály svou roli při protestních akcích a ve snaze proměnit společensko-

politický systém. Rady začaly vznikat spontánně během povstání námořníků ve městech Wilhelmshaven, Kiel a dalších. V návaznosti na represe vůči povstalcům propukly stávky a zároveň s nimi vznikaly rady jako orgán ke sjednocování a koordinaci boje. Byly to rady námořníků, pracujících a vojáků. Organizovány byly také rady v městských čtvrtích. Rady měly vnitřně demokratický charakter. Obdobně jako v ruském prostředí existovaly v tom německém rady pracujících vedle stranických organizací, zde ale zároveň již vedle odborových svazů. Funkce rad pracujících získala širší politický rozměr, když se staly podstatou představy o správním systému rad zastřešeném republikou. Model systému rad se podařilo dočasně prosadit například v Brémách nebo Bavorsku ustavením republiky rad. Tvořil protiváhu vůči představě správního systému postaveného na principech parlamentarismu. Protipól modelů budoucích uspořádání tvořil také koncept centralismu a federalismu.

Také v německém prostředí existovalo několik ideových proudů, které různým způsobem uchopily rady pracujících jako nástroj uplatnitelný ke společensko-politické transformaci. Zejména se jednalo o *komunisty*, *sociální demokraty*, *radikální organizátory práce* a *anarchisty*. *Komunisté* byli organizováni nejprve v Lize spartakovců a Internacionále komunistů Německa, později v Komunistické straně Německa. *Sociální demokraté* se organizovali v Sociálně demokratické straně Německa a Nezávislé sociálně demokratické straně Německa, která vznikla odštěpením v důsledku rozporu o další podpoře války v roce 1917. Sociálně demokratická strana Německa válku nadále podporovala, druhá z bývalých frakcí nikoli. Všichni členové Ligy spartakovců byli před založením Komunistické strany Německa frakcí Nezávislé sociálně demokratické strany Německa. *Radikální organizátoři práce* se organizovali zejména ve skupině zvané Revoluční důvěrníci, *anarchisté* pak v různých nestranických skupinách. Významnou roli sehráli *anarchisté* zejména v Bavorsku a Bavorské republice rad. Na základě nové zkušenosti a praxe s radami později vznikl samostatný ideový proud, o němž se hovoří jako o *komunismu rad*, který rozvíjeli například Antonio Pannekoek, Otto Rühle, Karl Plättner nebo Erich Mühsam.

Mezi významné představitele *komunistů*, kteří v německém prostředí rozvíjeli své představy o funkci a úloze rad pracujících, patřili zejména Rosa Luxemburgová a Karl Liebknecht. Oba byli členy Ligy spartakovců. Pro *komunisty* byly spontánně vznikající rady nevázané na vlastní agendu strany problematické. Luxemburgová požadovala, aby rady byly voleny programově znovu. Mělo dojít k odstranění nedostatků rad vzniklých spontánně a chaoticky, aby si volení delegáti v radách byli naprosto vědomi revoluční úlohy rad. Luxemburgová se vyjadřovala proti představě federativního modelu, požadovala jednotnou socialistickou republiku, v jejímž čele měly stanout centrální rada pracujících a výkonná rada

pracujících a vojáků (centrální vláda). Podle funkce rozdělovala rady na přechodné a trvalé. Rady s přechodnou funkcí měly zajistit koordinaci a konkrétní akce k porážení starého režimu a nahrazovat jeho správní strukturu. Rady s trvalou funkcí měly být integrální součástí nového režimu na různých úrovních správy v hierarchicky strukturovaném systému rad – zdola od rad dílen při jednotlivých pracovištích až k té nejvyšší, výkonné.

Sociální demokraté prosazovali model parlamentarismu, ovšem někteří nejprve umírněně s rozšířením pravomocí parlamentu v rámci konstituční monarchie a jiní radikálněji s důrazem na republiku. Tento spor se brzy vyřešil s poznanou praxí. Dne 9. listopadu 1918 pochodovaly k Reichstagu desítky tisíc pracujících a vojáků, čímž se vyjasnilo, že přijdou zásadní opatření. Výchozím se stal důraz na parlamentarismus v nově ustavené republice. *Sociální demokraté* podporovali rady do té míry, v jaké pomohly svrhnout režim Německého císařství a rozšířit podporu sociálně demokratickým stranám a jejich agendě. Spontánně vznikající rady, nekontrolované sociálně demokratickou stranou, byly problematickými také pro ně. Po ustavení republiky chtěli prosazovat reformy skrze parlament, a tím dosahovat transformace podle vlastního ideového klíče. Rady měly poté zaniknout jako nadále nepotřebná instituce. A právě takový osud ustavením Výmarské republiky a parlamentarismu v srpnu roku 1919 rady pracujících potkal.

Radikální organizátory práce, jejichž zastánci se sdružovali v Organizaci revolučních důvěrníků, představovala zpočátku nepočetná skupina z řad odborových předáků v továrnách železo a kovoprůmyslu v Berlíně. Kladli si za cíl „vzdělávat“ pracující v továrnách a podporovat je v organizovaném boji. Časem se jejich vliv rozšířil i do dalších odvětví průmyslu a mimoberlínských oblastí. Také pro *radikální organizátory práce* byly rady pracujících fundamentální součástí klíče ke společensko-politické transformaci. Podobně jako *komunisté* i oni kategorizovali funkce rad z hlediska časového horizontu jejich využití, na funkci dočasnou a dlouhodobou. Dočasná funkce rad měla sloužit k organizaci pracujících při odstraňování starého režimu, dlouhodobá k formování správních struktur nového. Existence rad měla korespondovat s bojem pracujících (manuálních i pracující inteligence) za *socialistickou* transformací společnosti, tedy odstranění kapitalistické výroby a autority státu, spojeného s kapitalistickou produkcí. Systém rad měl zajistit *socialistickou* výrobu a samosprávu komunit. Měl vylučovat veškeré soukromé vlastníky kapitálu. Tvořil protipól vůči parlamentarismu, který představoval nástroj k udržování kapitalistické výroby.

Tak jako nepočetné skupiny *anarchistů* v ruském prostředí při událostech v roce 1905 vítali také *anarchisté* v Německém císařství spontánní vznik rad pracujících nevázaných na stranické struktury. V budoucím souboji o úlohu rad nicméně prosazovali taktiky následující vlastní ideový proud. Rady pro *anarchisty* měly plnit úlohu nástroje pro systémový přechod,

úlohu reorganizační a ideálního správního uspořádání. Gustav Landauer, *anarchista*, který se významně podílel na projektu Bavorské republiky rad, vycházel jednak ze zkušenosti se Sověty, zároveň svou představu systému rad propojoval s historickou tradicí mnohem starší. Požadoval revoluci vedoucí ke *skutečné demokracii*, jejíž kořeny nacházel již ve středověkých ustaveních municipalit a provincií v Norsku a Švýcarsku nebo u sekci Francouzské revoluce. Model systému rad stavěli *anarchisté* proti parlamentarismu. Měl obsáhnout komplexní správní systém společnosti a být zastřešený republikou, věcí veřejnou. Ta umožňovala, aby se v jejím rámci lidé samotní starali o své záležitosti, tedy rozvíjeli samosprávu. Na rozdíl od *komunistů* požadovali *anarchisté* v německém prostředí federativní strukturu municipalit, kooperativ a asociací, které měly procesem sociální revoluce nahrazovat plynule státní struktury, oproti centralizmu v jednotné socialistické republice.

V rámci středoevropského prostoru se rady pracujících objevily také v oblasti Uher, na pokraji zániku Rakouska-Uherska v roce 1918. Vyhlášení První Maďarské republiky, které se stalo vyústěním takzvané Astrové revoluce v listopadu 1918, předcházely protestní akce formou stávek pracujících. Společně s nimi byly spontánně ustavovány rady pracujících ke sjednocování, organizaci a koordinaci jejich boje. Vznikaly také rady vojáků a lidové rady. Stejně jako v případě německého byl rovněž v maďarském prostředí koncept rad znám ze zkušenosti rozvinuté v ruském prostředí, nicméně také spíše vágně. V době, kdy v Uhrách začaly vznikat rady pracujících, byli Béla Kun a další *komunisté* stále exulanti v Ruské socialistické federativní sovětské republice. Třebaže v ruském prostředí získali zkušenosti se vznikem rad v roce 1917 a společensko-politickou transformací přímo, zpět na maďarské území se vrátili teprve v listopadu roku 1918, v době vzniku První Maďarské republiky. Funkce rad se proměňovala také zde. Proběhl souboj mezi zastánci ideových proudů, které se rozvíjely podle místního kontextu a zkušenosti. Zmínit lze zejména příznivce *sociální demokracie*, *komunismu* a *anarchismu*. Po návratu Bély Kuna byla 24. listopadu 1918 na území První Maďarské republiky ustavena Maďarská strana komunistů. Přípravy pro vytvoření strany probíhaly již dříve na sovětském území. Existovala zde také daleko početněji zastoupená Maďarská sociálně demokratická strana. Nevázanost spontánně organizovaných rad nebyla vítána stranickými představiteli jak *sociálních demokratů*, tak *komunistů*. Rovněž nebyla vítána vládou v nově ustavené První Maďarské republice. Rady pro ni znamenaly konkurenci, s níž se nebyla ochotná dělit o moc. Maďarská sociálně demokratická strana učinila koncem října 1918 kroky k podřízení doposud existujících rad ustavením ústřední Rady pracujících Budapešti. Rada pracujících Budapešti se neoficiálně stala rozšířeným výkonným výborem sociálně demokratické strany a byla postavena nade všechny ostatní rady. Dne 21. března 1919 vznikla Maďarská republika rad. V jejím čele stanul *komunista* Béla

Kun. Třebaže transformace a samotná republika rad byla organizovaná podle klíče ideového proudu *komunistů*, organizovaných v Komunistické straně Maďarska, byla ustavena s podporu mnohem početněji zastoupené Maďarské sociálně demokratické strany. Obě strany se v den vzniku republiky rad spojily v Maďarskou socialistickou stranu. Při ustavení republiky rad tak zdejší *sociální demokracie* sehrála jinou úlohu než v Německém císařství a rovněž než menševici v Ruské republice, jakožto zastánci ideového proudu nejbližší definovaného *sociální demokracii* v Německém císařství. Ačkoli představa maďarských *komunistů* byla velmi inspirovaná bolševiky a sovětským modelem, způsob uchopení moci byl odlišný. Zatímco v Ruské republice bolševici ovládli sověty a skrze ně ustavili prozatímní revoluční vládu, v případě První Maďarské republiky nehrála vůle již existujících rad při ustavení Revoluční vládní rady významnou roli. Revoluční vládní rada vznikla na základě domluvy právě vytvořené Maďarské socialistické strany, aniž by se v existujících radách o čemkoli rozhodovalo, a stala se nejvyšším politickým orgánem v zemi. Prosadila vlastní model správního systému rad. Určila povinnost rady pracujících zřizovat a vymezila jejich kompetence. Pro dohled nad radami pracujících byli zmocněni komisaři, kteří mohli být jmenováni nebo odvoláváni pouze orgány vládní rady.

Ve středoevropském prostoru krátce po rozpadu Rakouska-Uherska se rady pracujících objevily také na Slovensku, a to v důsledku intervence armády Maďarské republiky rad. Revoluční vládní rada Maďarské republiky rad našla na Slovensku spojení mezi tamními *komunisty*. Na základě jejího rozhodnutí byla dne 16. června roku 1919 v Prešově ustavena Slovenská republika rad. Model republiky rad a rad pracujících na Slovensku kopíroval maďarský model. Bez existence předchozích rad byla ustavena Revoluční vládní rada, v jejímž čele stanul Antonín Janoušek. Slovenská republika rad existovala pouze po dobu přítomnosti armády Maďarské republiky rad. Neměla dlouhého trvání. Dne 7. července 1919 společně se systémem rad pracujících zanikla, když maďarská armáda opustila Slovensko. S maďarskou armádou odešly zároveň politické špičky Slovenské republiky rad.

V kontextu středoevropského vývoje se koncept rad pracujících znovu objevil po Druhé světové válce. Jedním z příkladů byl takzvaný *jugoslávský model* správního zřízení, aplikovaný ve Federativní lidové republice Jugoslávie. Navenek působil natolik svébytně, že se stal předmětem diskusí alternativ správního nastavení, ať už jako opovrhovaná nebo potenciálně přijatelná varianta. Také ve Federativní lidové republice Jugoslávie měly rady pracujících bojovou funkci, ale jiným způsobem než v předchozích případech. Nástroj rad pracujících pro svůj boj používali představitelé jugoslávského režimu na úrovni zahraniční politiky. Rady pracujících zde nevznikaly spontánní aktivitou pracujících k organizaci a sjednocování vlastního boje, ale programově shora, jako alternativa vůči diktátu stalinistické

doktríny napříč zeměmi východního bloku, v rámci reforem aplikovaných představiteli režimu ovládaného komunistickou stranou. Generálním tajemníkem Komunistické strany Jugoslávie, hlavním představitelem jugoslávského režimu a později také prezidentem byl Josip Broz Tito, který se rozhodl nerespektovat vůli sovětského vůdce Josefa Vissarionoviče Stalina. To Stalina rozhněvalo, Komunistická strana Jugoslávie byla koncem června 1948 vyloučena z Informbyra a vůči Jugoslávii byla zahájena ekonomická blokáda zemí východního bloku. Počínaje rokem 1947 měla Jugoslávie stanovený hospodářský plán na následujících pět let, jenž počítal s podporou Sovětského svazu. Následkem jejího ukončení v zemi propukla politicko-hospodářská krize, která si žádala řešení. Jestliže stalinistická doktrína spočívala v důrazu na centrální řízení, potenciální alternativa jako způsob vykročení vlastní cestou se nabízela v částečné decentralizaci. Součástí alternativního modelu se stal koncept rad pracujících, aplikovaný na úrovni správy podniků. Rady pracujících v Jugoslávii tedy měly plnit funkci řešení zahraničně politických konfliktů, alternativy k řešení vnitřní politicko-hospodářské krize a samotnou správní funkci v podnicích. Právně byly upravené počínaje vydáním základního zákona z června roku 1950 a dalšími legislativními úpravami. Rady měly být voleny ve všech podnicích, s členstvím na jeden rok. Členové rad si měli volit svého předsedu, dohlížet na celkové řízení podniku a pravidelně dokládat zprávy o plánech výroby. Důležitým byl vztah rad pracujících k managementu, měly být odpovědné za volby představenstva. Řídící kompetence dělnických rad v Jugoslávii byly přesto velmi omezené. Ačkoli Tito oficiálně deklaroval ukončení centralistického řízení ve všech sférách společnosti, jednalo se spíše o formální prohlášení. Reformní program se nedotkl ani nejvyšších stranických představitelů, ani vyšších státních složek. Volby do rad pracujících měly spíše formální charakter, fakticky jejich složení určovala komunistická strana.

Rady pracujících ve středoevropském kontextu po Druhé světové válce působily také v Polské lidové republice, konkrétněji od roku 1956. Nejprve vznikaly spontánně, nezávisle na dalších organizacích, při stávkových protestech pracujících v souvislosti s Poznaňským povstáním, které propuklo 28. června. Funkce těchto rad se velmi podobala spontánně vznikajícím radám jak v Ruském impériu, Ruské republice, tak v Německém císařství, Uhrách a První Maďarské republice. Sloužily ke sjednocování a koordinaci stávkových aktivit za účelem prosazení zájmů pracujících. Velmi záhy se funkce rad pracujících proměnila, když koncept rad přijali *komunisté*, organizovaní ve vedoucích pozicích Polské sjednocené dělnické strany (komunistické strany, která doposud držela moc), a přizpůsobili ho vlastní agendě. Aby došlo ke zklidnění nepokojů a stabilizaci režimu, byli vyměněni někteří vládní a straníční představitelé. Do čela vlády byl dosazen Władysław Gomułka, který se stal také generálním tajemníkem strany. S nástupem Gomułky v říjnu 1956 získal model rad pracujících oficiálně

podporu shora. Co se týče funkce tohoto modelu, podobala se jugoslávskému. Rady pracujících získaly přechodně funkci organizačně správní a nástroje k reformnímu řešení politicko-ekonomické krize. Podobně jako v Jugoslávii vznikla tato krize v režimu řízeném doposud podle vzoru stalinistické doktríny – byl silně centralistický, řízený komunistickou stranou orientovanou k sovětským zájmům. Reformní opatření prováděná shora ovšem odstartovalo zejména rostoucí napětí uvnitř společnosti, nikoli zahraničně politický konflikt tak, jako v Jugoslávii. Podmínky pro určitou změnu kurzu také usnadnil první tajemník Komunistické strany Sovětského svazu Nikita Sergejevič Chruščov, když na únorovém XX. sjezdu této strany kritizoval některé dosavadní Stalinovy praktiky. Dne 19. listopadu vyšel zákon upravující rady pracujících v podnikové správě. Měly plnit správní/řídící funkci s vymezenými povinnostmi a mírou kompetence. Zákon nezohlednil počty volených členů, organizaci voleb a volebních výborů. V čele rad mělo stát prezídium. Dvě třetiny rad měli tvořit samotní pracující a jejich zřizování mělo být dobrovolné. Řídící pracovníci podniku měli být dosazováni shora patřičným státním orgánem. Kompetence rad tedy nebyly příliš vysoké a budoucí vývoj je ještě více redukoval. Gomulka se již v lednu 1957 vyjádřil negativně vůči ideji formovat regionální sdružení rad pracujících a učinit z nich skutečnou podstatu nového, decentralizovanějšího správního systému. O radách pracujících se již neuvažovalo jako o instituci k řízení, ale spoluřízení. V dubnu téhož roku funkce rad již neměla být správní, ale dohlížecí. Byl představen nový systém, jehož předností byly Konference dělnické samosprávy nebo autonomie – orgán nadřazený dělnickým radám. Vznikat měly ve všech podnicích, ať už v nich předtím rady působily, anebo ne. Členská základna těchto Konferencí měla sestávat ze všech členů doposud existujících rad, svazu podnikového výboru a stranických výborů v podnicích. Žádné nové rady pracujících již neměly být zakládány. Prezídium rad pracujících mělo získat nově předsedu výkonného ředitele, předsedu svazu podnikového výboru a zástupce stranické buňky. Částečná autonomie rad mizela s postupující centralizací. Konference měly projednávat všechny otázky v kompetenci rad a rozhodovat o nich společně s radami pracujících. V prosinci 1958 pak byl schválen nový zákon upravující funkci Konference, ze správní/řídící byla změněna na dohlížecí.

Rady pracujících se v roce 1956 vynořily také v Maďarské lidové republice. Byla součástí Východního bloku socialistických republik. Tak jako v Polské lidové republice, také zde doposud panoval režim orientovaný podle stalinistické doktríny. Od 23. října 1956 propukly studentské demonstrace. Protestující studenti získali podporu intelektuálů a pracujících, organizujících v továrnách stávkou. Tak vzniklo široké lidové hnutí, které se rozšiřovalo napříč republikou. Motivy protestujících se lišily. Zatímco někteří usilovali

o odlišnou formu *socialistického* režimu, vzorem jim byl například *jugoslávský model*, jiní se zbraní v ruce bojovali proti komunistické diktatuře. Pojítkem všech protestujících byl požadavek určité formy „demokratizace“. Rady pracujících nejprve vznikaly spontánně. Kromě koordinace a sjednocování boje začaly naplňovat širší funkci. Stávaly se nástrojem k samosprávě na úrovni továren a municipalit, a tím umožňovaly rozšíření lidové kontroly. Podobně jako v Polské lidové republice také zde proběhla výměna některých vládních a stranických činitelů pro uklidnění situace v zemi. Novým prvním tajemníkem Maďarské strany pracujících (komunistické strany, která v Maďarsku držela moc) se koncem října stal János Kádár. Vzápětí byla sestavena nová vláda, kde Kádár působil rovněž a v jejímž čele stanul Imre Nagy. Rady pracujících byly legalizovány. Zatímco Nagy 1. listopadu vyhlásil odstoupení z Varšavské smlouvy a neutralitu, Kádár se vypravil do Moskvy, kde získal informace o sovětských plánech vojensky potlačit povstání a instrukce. Kádár ustavil prosovětskou, revoluční dělnicko-rolnickou vládu a do Budapešti vstoupila sovětská armáda. Již 17. listopadu vznikla Ústřední rada pracujících Budapešti a okolí, v níž se sdružovali delegáti ostatních rad pracujících. Vznikla tak vlivná instituce s funkcí vyjednávací a nátlakovou, za účelem prosazování politických cílů. Na reformní kroky k rozšiřování správních kompetencí rad pracujících nebo zvedání mezd byl Kádár ochoten přistoupit, nikoli na působnost rad, která by přinášela nátlakové akce vůči vládě. Ústřední rada pracujících Budapešti a okolí připravovala zasedání Národní rady pracujících, které Kádár nařídil zablokovat a ztrestat represivními opatřeními. Zároveň byl vydán *Právní předpis Prezídia pro rady pracujících*. Upravoval povinnosti a kompetence rad a vymezoval oblast jejich působení, neměly být zakládány v oblasti služeb. Měly být voleny ze dvou třetin pracujícími, kteří se přímo podíleli na výrobě, s udělením mandátu na jeden rok. Ve dnech 11. až 12. prosince svolala Ústřední rada pracujících Budapešti a okolí generální stávku jako protestní gesto vůči perzekuci účastníků zasedání Národní rady pracujících. Ještě před propuknutím stávky byly vládou rady pracujících uvedené do ilegality. Následovala zatýkáni a popravu.

2 Rady pracujících v Československu

2.1 Období do šedesátých let

2.1.1 Zkušenost s dělnickými radami v Československu mezi roky 1918–1920, vznik závodních rad za první republiky

Rady pracujících se v Československu objevily krátce po jeho ustavení na konci druhého desetiletí dvacátého století, a to nikoli pouze v případě oddělené Slovenské republiky rad, jejíž existence byla těsně spjata s Maďarskou republikou rad a její vojenskou intervencí. Dělnické rady v Československu vznikaly již koncem roku 1918¹⁵⁹ a výrazněji počínaje únorem 1919.¹⁶⁰ Zdeněk Kárník ve své práci *Za československou republiku rad: Národní výbory a dělnické rady v českých zemích 1917–1920* hovoří o případech rad zejména v Hořicích a na Kladensku, dále na Mimoňsku, Ostravsku, v Bohumíně, Oslavanech, v Brně, Praze a na mnoha dalších místech.¹⁶¹ Vznik rad pracujících byl inspirován sovětskou zkušeností, která s různou mírou zkreslení rezonovala rovněž v Československu. Rady byly ustavovány bez programového zadání dosavadních organizací, spontánně, aby jednotily a koordinovaly boj za zájmy pracujících. Zároveň začaly vznikat z podnětu zástupců frakce vnitřně se štěpící Československé sociálně demokratické strany dělnické a v pohraničních oblastech také skupin *anarchistů*.¹⁶² Kárník k tomu říká: „*Dělníci na Hořicku... měli velký zájem o vývoj revoluce v Rusku a přednáška o ruské revoluci, na které se podrobněji dověděli o významu sovětů, měla u nich velký úspěch... V téže době se zrodila v Hořicích myšlenka založit dělnickou radu.*“¹⁶³ O jejím založení rozhodla podle Kárníka místní organizace Československé sociálně demokratické strany dělnické. V radě měli být zastoupeni důvěrníci dělnických organizací z celého okresu. Její funkcí měl být dohled nad zahajováním práce v průmyslových podnicích a zemědělství, dále uzavírání a dodržování kolektivních smluv, návrhy pracovních poměrů, spolurozhodování při přijímání a propouštění zaměstnanců, kontrola obchodních kalkulací podniků, zabírání luxusních bytů a péče o bytové hospodářství. Jak Kárník říká, hořická rada se prezentovala jako součást vznikajícího hnutí rad a nabádala

¹⁵⁹ Zdeněk KÁRNÍK, *Za československou republiku rad: Národní výbory a dělnické rady v českých zemích 1917–1920*, Praha 1963, s. 61.

¹⁶⁰ *Tamtéž*, s. 76.

¹⁶¹ *Tamtéž*, s. 107, 218, 221, 222.

¹⁶² *Tamtéž*, s. 147.

¹⁶³ *Tamtéž*, s. 76.

pracující k jejich organizaci.¹⁶⁴ Rady se měly stát nástrojem k uchopení moci a epicentry společensko-politické transformace. Hořická rada podle Kárníka měla také funkci politicky nátlakovou: „*Vedla mzdový boj dopravních dělníků... dosáhla osmihodinové pracovní doby pro zaměstnance v hořické nemocnici aj.*“¹⁶⁵

Déle než hořická rada působily dělnické rady zejména na Kladensku. Uvnitř sociálně demokratické strany docházelo k rozporu ohledně přízně ke konceptu dělnických rad. I přes politický odpor opozičních sil frakce uvnitř Československé sociálně demokratické strany dělnické, která rozhodovala o své programové podpoře konceptu rad, získalo Kladensko výjimku a byly zde uspořádány volby do rad pracujících. Uskutečnily se v květnu roku 1919 a také o rok později v dubnu 1920.¹⁶⁶ Kladenská okresní rada pracujících, provázaná se sociálně demokratickou stranou, propagovala společensko-politickou transformaci, inspirovanou zkušeností se sověty v Rusku. Prosazovala socializaci a převzetí moci skrze síť rad k ustavení socialistické republiky.¹⁶⁷ Nabádala k zakládání rad po celé Československé republice, organizování stávkových aktivit dělnictva s ohledem na témata jako řešení mzdových požadavků nebo krácení pracovní doby. „*Její autorita rostla již natolik, že se postižení i hejtmanství neodvážili postavit se na odpor. Okresní dělnická rada se mohla kdykoliv odvolat na kladenské dělnictvo, aby ji rozhodnými akcemi podpořilo. Generální stávku revíru měla... neustále v záloze a také to dávala najevo.*“¹⁶⁸ Angažovala se rovněž v otázce bytové: „*Když byrokratický aparát zamítal všechny dosavadní žádosti o zabránění nadbytečných bytů kladenské honorace,*“ napsal Kárník, „*dělnická rada sestavila komise, které zahájily bytové prohlídky. Určila, které byty je třeba zabrat, a sama je rozdělila.*“¹⁶⁹ Okresní dělnická rada na Kladensku působila od prvních voleb až do prosincové generální stávky v roce 1920, která se stala konečným mezníkem vývoje hnutí rad pracujících tohoto období v Československu.¹⁷⁰

V únoru roku 1920 byly uzákoněny *závodní rady* pro hornické závody, mající dvacet a více zaměstnanců, zákonem o závodních a revírních radách při hornictví. Zákon vymezoval způsob jejich zakládání, podmínky voleb členstva a některé pravomoci, co se týče účasti na správě v hornických závodech. Konkrétněji se jednalo například o podávání návrhů pro

¹⁶⁴ *Tamtéž.*

¹⁶⁵ *Tamtéž*, s. 77.

¹⁶⁶ *Tamtéž*, s. 97, 164.

¹⁶⁷ *Tamtéž*, s. 114.

¹⁶⁸ *Tamtéž*, s. 111.

¹⁶⁹ *Tamtéž.*

¹⁷⁰ *Tamtéž*, s. 241.

zlepšování provozu, dohled nad realizací mzdových a platových smluv a nad udržováním kázně, spoluúčast při propouštění dělnictva, náhled do účetní uzávěrky podniku a další. *Závodní rady* nesměly svými rozhodnutími zasahovat samostatně do administrativy.¹⁷¹

Zdeněk Kárník se zmínil také o existenci *revolučních závodních rad*, které vznikaly v souvislosti s prosincovou generální stávkou v roce 1920. Byly ustavovány spontánně bez legálního ukotvení rovněž mimo hornické závody: „*Generální stávka byla... obdobím nebyvalého rozkvětu hnutí revolučních závodních rad... uskutečňovaly revoluční požadavek vyvlastnění velkostatků a kontroly průmyslové výroby...*“¹⁷² *Revoluční závodní a dělnické rady* podle Kárníka na některých místech koexistovaly. Tam, kde stávky organizovaly dělnické rady, *závodní rady* pouze koordinovaly stávkové aktivity přímo v závodech.¹⁷³

2.1.2 Zkušenost se *závodními radami* v poválečném Československu 40. let

Během květnového Pražského povstání v roce 1945 vyzvala Ústřední rada odborů (ÚRO) ke svolávání schůzí dělníků a úředníků v závodech, na nichž měli vybírat a zakládat *revoluční závodní rady*. Byly povolány, aby kontrolovaly výrobu a vedení podniku.¹⁷⁴ Dne 12. května 1945 ÚRO vydala Směrnici pro provedení voleb do *závodních rad*, které měly probíhat na celozávodních shromážděních. Podle této směrnice měly být *závodní rady* zřizovány „*pro každý podnik a samostatný závod, ústav a úřad bez ohledu na druh a předmět jeho podnikání a provozu v soukromé i veřejné službě*“.¹⁷⁵ *Závodní rady* disponovaly pravomocí kontrolovat výrobu a správu, obchodní knihy a další významné písemnosti, rovněž měly požadovat od vedení podrobné zprávy o výrobě a odbytu výrobků. Vedení bylo povinno radě předkládat výrobní plány. Neměly ovšem pravomoc rozhodovat o personálních nebo jiných zásadních změnách ve vedení. V případě, že *rada* nesouhlasila s tím, jak vedení pracovalo, nebo o jeho činnosti měla určité pochybnosti, měla se vyjádřit Ústřední radě odborů, která byla k řešení takto problematických situací kompetentní. *Závodní rady* měly být jediným představitelem všech dělníků a úředníků v závodech.¹⁷⁶

¹⁷¹ Ladislav VOJÁČEK – Josef KOLÁRIK – Tomáš GABRIŠ, *Československé právní dějiny*, Bratislava 2011, s. 357.

¹⁷² Zdeněk KÁRNÍK, *Za československou republiku rad...*, s. 230.

¹⁷³ *Tamtéž*, s. 230, 231.

¹⁷⁴ Karel RŮŽIČKA, *ROH v boji o rozšíření moci dělnické třídy (1945–1948)*, Praha 1963, s. 26.

¹⁷⁵ *Tamtéž*, s. 292.

¹⁷⁶ *Tamtéž*, s. 27, 28.

Úkolem *závodních rad* bylo významně přispět k obnově poválečné výroby a podílet se na posilování role státu. Tomuto tématu se podrobněji věnovali ve svých pracích například Karel Růžička nebo Karel Kovanda.¹⁷⁷¹⁷⁸ Prostřednictvím řešení „národní očisty“, zmiňoval se Kovanda, probíhala konfiskace majetku Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů. Karel Růžička o tom napsal: „*Národní očista byla nejaktuálnějším úkolem a závodní rady se jí musely okamžitě v prvních dnech po osvobození chopit.*“¹⁷⁹ V závodech a na úřadech byly ustavovány takzvané očištné komise, „*kteřé ihned začaly intenzívně pracovat a brzy také vyhlásily rozsudky.*“¹⁸⁰ Podle Kovandy se *závodní rady* rovněž podílely na převodu konfiskovaných majetků pod národní správu, tedy pod kontrolu státu, a také na znárodňování. Předkládaly kandidátky lidí pro funkci národního správce, „*ovlivňovaly, které podniky budou podřízeny národní správě, a často byly připraveny vyvolat stávkou, aby i jejich podnik spadl do této kategorie.*“¹⁸¹ Ustavování národní správy bylo podle Růžičky úkolem *závodních rad*, kterým měly naplňovat směrnice Košického vládního programu, aby výroba dokázala čelit hospodářským obtížím poválečné situace a pro získání důvěry zaměstnaneckých kolektivů v závodech.¹⁸²

Z hlediska funkce *závodních rad* byl rovněž důležitým vývoj vztahu Komunistické strany Československa (KSC) vůči nim. Jak uvedl Kovanda, *závodní rady* před červencem 1945 svým důrazem na znárodňování závodů a podniků a schopností organizovat stávky vytvářely tlak jak vůči vládě, tak politickým stranám, KSC nevyjímaje. *Závodní rady* byly pro KSC problematické do té míry, v jaké byly mocným, stranicky nezávislým a tudíž obtížně kontrolovatelným orgánem, reprezentujícím vůli všech zaměstnanců, kteří si do něho volili libovolně své zástupce. Proto podnikla některá opatření, aby v *závodních radách* získala vedoucí postavení a využila je k prosazení vlastního programového klíče ke společensko-politické transformaci.¹⁸³

Kromě *závodních rad* měly vlivné postavení mezi pracujícími v závodech a podnicích také odbory. *Závodní rady* měly původně tvořit základní složku Revolučního odborového hnutí (ROH). Takový přístup KSC vnímala jako problematický, protože tak nemohla kontrolovat ani *závodní rady*, ani ROH. Odsoudila ho s nálepkou *syndikalismus* a navrhla

¹⁷⁷ Karel RŮŽIČKA, *ROH v boji o rozšíření moci dělnické třídy (1945–1948)*, Praha 1963.

¹⁷⁸ Karel KOVANDA, *Zápas o podnikové rady pracujících 1968–1969*, Praha 2014.

¹⁷⁹ Karel RŮŽIČKA, *ROH v boji...*, s. 28.

¹⁸⁰ *Tamtéž*, s. 28.

¹⁸¹ Karel KOVANDA, *Zápas o podnikové...*, s. 15.

¹⁸² Karel RŮŽIČKA, *ROH v boji...*, s. 32.

¹⁸³ Karel KOVANDA, *Zápas o podnikové...*, s. 16.

vlastní alternativu. Ta spočívala ve vytváření konkurenčních *odborových skupin*, organizovaných dobrovolně, do jejichž čela měla být postavena Ústřední rada odborů. V červnu 1945 se KSČ podařilo získat v ÚRO klíčový vliv a vzápětí ÚRO vyhlásila kampaň k vytváření *odborových skupin*.¹⁸⁴ Záměr KSČ se vydařil, na nově vzniklou strukturu *odborových skupin* byl aplikován systém *demokratického centralismu* a „jelikož KSČ kontrolovala ÚRO, ovládla prostřednictvím demokratického centralismu i celou organizaci ROH“.¹⁸⁵ KSČ se podařilo podrobit si také *závodní rady*. Podřídila je *odborovým skupinám*, nad kterými měla kontrolu skrze centralistický systém, řízený ÚRO.

K úspěchu záměru KSČ podrobit si *závodní rady* výrazně přispěla nová pravidla jejich voleb, stanovená Dekretem o závodních a podnikových radách, který podepsal prezident Edvard Beneš 24. října 1945.¹⁸⁶ Kovanda k tomu podotýká: „Dle nového dekretu mělo ROH naprostou kontrolu nad těmito volbami: jak nad jejich logistikou, tak i nad výběrem kandidátů.“¹⁸⁷ Kandidátka neměla nabídnout žádnou volbu, mohla být pouze schválena, anebo zamítnuta. Pro její zvolení bylo zapotřebí 80 % hlasů, pokud by této podpory nedosáhla, mohla se volba opakovat ještě jednou. V případě, že by rada nebyla zvolena ani napodruhé, namísto rady měl být stanoven *náhradní orgán* jmenovaný *odborovou skupinou* ROH.¹⁸⁸ Tím došlo k významnému omezení dosavadní samostatnosti *závodních rad* a související politické nátlakové funkce. Byly podřízené ROH a KSČ, ačkoli oficiálně měly nadále svébytný status, který byl ukončen až po únorovém převratu, v březnu roku 1948, kdy byly *závodní rady* sloučeny s ROH zákonným opatřením.¹⁸⁹ Došlo také k omezení některých jejich dosavadních kompetencí, zejména podílu na správě a provozu vlastními nařízeními. Vymezena byla dohlížecí funkce nad managementem s důrazem na obecný zájem hospodářský a také hospodářské, sociální, zdravotní a kulturní zájmy zaměstnanců. Kovanda k tomu říká: „Pravomoci rad nebyly ve skutečnosti příliš silné. Zahrnovaly sice určitá práva v personálních záležitostech, ale žádnou skutečnou možnost ovlivňovat podstatné aspekty vedení podniku.“¹⁹⁰

¹⁸⁴ *Tamtéž*, s. 16, 17.

¹⁸⁵ *Tamtéž*, s. 17.

¹⁸⁶ *Tamtéž*.

¹⁸⁷ *Tamtéž*, s. 18.

¹⁸⁸ *Tamtéž*.

¹⁸⁹ *Tamtéž*, s. 19, 20.

¹⁹⁰ *Tamtéž*, s. 19.

2.2 Rady pracujících v letech 1968–1969

Rady pracujících se v Československu znovu objevily v 60. letech, respektive přesněji v Československé socialistické republice. Stalo se to v průběhu jara roku 1968. Jejich vznik souvisel s demokratizačními procesy v rámci široké škály reforem během období pokusu o společensko-politickou reformní transformaci, nazývanou Pražské jaro. Třebaže politický rámec pro vznik rad byl načrtnut, rozvíjen a prakticky využit počínaje jarem 1968, jeho příprava ve skutečnosti trvala několik let a byla spojená s událostmi, které odstartovaly hospodářské, politické a společenské proměny již od počátku 60. let.¹⁹¹

Mezi lety 1962–63 došlo k útlumu hospodářského vývoje, jeho stagnaci a fázi hospodářské recese. Situace byla natolik problematická, že si vyžádala hledání zásadnějších alternativ k doposud uplatňovanému hospodářsko-politickému modelu, neboť, jak napsal Karel Kovanda, „tentokrát se ukázalo, že žádná kosmetická úprava dosavadního systému řízení nepostačí“.¹⁹² Dosavadní model utvářel systém direktivního hospodářství, charakteristický centrálním plánováním, pro který byly typické následující projevy: „nepředávání odpovědnosti nižším složkám v ekonomické hierarchii, měřítko výrobních úspěchů, jež nebyla spjata se spokojeností zákazníků, neexistence jednotné cenové struktury, výroba pro výrobu, ‚železná‘ koncepce hospodářského rozvoje.“¹⁹³ Systém modelovaný takto se hroutil.

Protože se jednalo o hospodářskou a politickou krizi, zabývat se alternativami hospodářsko-politického modelu reformních opatření byli politiky pověřeni zejména zástupci Ekonomického ústavu ČSAV, v jehož čele na pozici ředitele stál Ota Šik. Společně s kolegy se právě on stal významným představitelem plánování a realizace budoucí ekonomické reformy.¹⁹⁴ Jelikož byl hospodářský vývoj velmi provázán s lokální výrobou v podnicích, návrhy alternativ se týkaly rovněž pozice podniků v oblasti rozhodování a řízení.

Direktivní systém řídil podniky z centra, zejména z ministerstev, a vytvářel jim plán výroby. Pokud se byrokratický centralismus neosvědčil, variantou se stala decentralizace. Mnozí ekonomové včetně Šika se shodli na tom, že alternativou ke striktně centrálnímu řízení by se mohla stát realizace socialistického trhu, na kterém by podniky měly podstatně

¹⁹¹ Rudolf KOCANDA, *Očima Ekonomů*, Listy 7 (2), 1969, s. 3.

¹⁹² Karel KOVANDA, *Zápas o podnikové...*, s. 27.

¹⁹³ *Tamtéž*.

¹⁹⁴ *Tamtéž*, s. 27, 28, 44.

samostatnější roli, než jakou měly doposud. „*Váha rozhodování tedy měla přejít na jednotlivý podnik.*“¹⁹⁵ Otázkou zůstávalo, kdo v podniku bude rozhodovat, kdo za podnik bude odpovědný a kdo za něj bude vystupovat.

V lednu roku 1965 Ústřední výbor KSC schválil teze ekonomické reformy, které vyplynuly z příprav reformních návrhů a diskuse o základních alternativách a podstatě problematiky, přičemž principy reformy se nicméně začaly uplatňovat až koncem roku 1966.¹⁹⁶ Debata tímto ovšem nekončila. O rok dříve, v roce 1964, se do ní zapojili také právníci. Ve své tiskovině *Právník* vyzvali řadu odborníků v oblasti sociálních věd k účasti v diskusi na téma „*jak by nový systém řízení rozšířil socialistickou demokracii a zda povede k zavedení samosprávy*“.¹⁹⁷ Diskuse v tomto časopise pokračovala také v roce 1965 a rozvíjela se. Jedním z příspěvatelů v ní byl sociolog Dragoslav Slejška, který upozornil, že vnímání možností aplikovaných modelů pouze dichotomicky na buď model centralizovaný, anebo decentralizovaný není dostatečné.¹⁹⁸ Slejška ve svých příspěvcích na téma demokracie a odbornost v řízení vysvětlil, že kromě centralistického modelu existovaly ne jeden, ale dva způsoby, které bylo v reformě řízení podniku možné uplatnit. Prvním z nich byl model *manažerský*, jenž Kovanda pojmenoval *liberálně technokratickým*, druhý z nich *kolektivistický*, Kovandou nazývaný *radikálně demokratickým*. Podle Slejšky oba modely vymezovaly protipóly, mezi kterými bylo možné spíše zaujímat pozice než přimknout se k jednomu nebo druhému modelu v jeho nejčistší formě.¹⁹⁹ *Manažerský, technokratický* model na úrovni řízení podniků by měl zajistit svěřeni řídicích funkcí do rukou elity kvalifikovaných odborníků a tím odbornost v řízení, přičemž by ale neřešil nebo dále prohluboval odcizení mezi výrobcí a prací a výrobcí a institucí (podnikem).²⁰⁰ Umožnil by tak proměnu doposud byrokraticky dosazované elity řídicích pracovníků za elitu technokratů.²⁰¹ Slejška k tomu napsal, že v případě modelu manažerského by se objevily problémy „*zejména týkající se demokratických vztahů lidí ve výrobě, zájmu výrobců o provoz, o závod, problémy společenského nadřazování, oslabování momentu uvědomělosti ve vztahu k práci a ke*

¹⁹⁵ *Tamtéž*, s. 29.

¹⁹⁶ *Tamtéž*.

¹⁹⁷ *Tamtéž*, s. 31.

¹⁹⁸ Dragoslav SLEJŠKA, *Rozpurnost odborného řízení a demokracie v hospodářských modelech*, *Právník* 7, 1965, s. 636.

¹⁹⁹ *Tamtéž*, 637.

²⁰⁰ *Tamtéž*, s. 637, 368.

²⁰¹ Karel KOVANDA, *Zápas o podnikové...*, s. 33.

společenskému vlastnictví. Jedním slovem problémy odcizení“.²⁰² Kolektivistický, demokratický model by vůči problému odcizení mohl být řešením, vytvářel nicméně pochybnosti v otázce odbornosti a kvalifikovanosti, které se staly předmětem debat. K řízení podniků vyžadoval prosazení hospodářské demokracie, tedy prosazení samosprávy uvnitř podniku formou tělesa, které by mělo na starosti rozhodující pozice ve výrobě a ve společnosti. Karel Kovanda ve své práci *Zápas o podnikové rady pracujících 1968–1969* přichází s tezí, že dichotomie politických sil vůči reformní transformaci Pražského jara charakterizovaná progresivním a konzervativním proudem není úplná, neboť v rámci progresivního proudu existovalo štěpení na příznivce proudů *liberálně technokratického* a *radikálně demokratického* vzhledem k ne/otevřenosti vůči samosprávě tak, jak tyto modely nastínil Slejška již v roce 1965. „*Je tedy užitečné rozčleňovat myšlenkové proudy trojstranně, s konzervativními, technokratickými a demokratickými vrcholy.*“²⁰³

Třebaže po přijetí myšlenek ekonomické reformy KSČ se reforma začala v roce 1966 aplikovat, situace ohledně prosazování ekonomické reformy nebyla bez komplikací. V polovině roku 1966 byl sestaven tým manažerských odborníků zaštitěný Státní komisí pro řízení a organizaci (SKŘO), vedený profesorem Jiřím Řezníčkem (působil na Vysoké škole politické při ÚV KSČ v Praze), aby připravil návrhy reformních opatření pro jednotlivé podniky.²⁰⁴ Tyto návrhy byly spíše technokratického charakteru, myšlenky samosprávy podle Kovandy autoři dokumentu nebyli nakloněni, objevil se zde nicméně vůbec poprvé koncept *podnikové rady*, modelován do třech variant. Byly odstupňované podle míry kompetence podílu na správě, přičemž pouze jediný z nich byl v souladu s principy samosprávy. *Podniková rada* odpovídající tomuto modelu by měla kompetence ke jmenování nebo odvolání ředitele, případně členů vrcholného managementu. Dále by mohla rozhodovat o rozdělení zisku, schvalovat roční uzávěrku a dohlížet na management. Navíc by měla právo rozhodovat o dlouhodobých finančních, obchodních, technologických, personálních a výrobních politikách a dohlížet na ně. Měla by pravomoci rozhodovat o zásadních organizačních změnách podniku, schvalovat investice do nové výstavby, obchodní smlouvy a rozhodovat o výrobním zaměření podniku. Ostatní modely radám přičítaly méně významnou nebo pouze symbolickou funkci.²⁰⁵ V roce 1967 byly návrhy týmu SKŘO zamítnuty, neboť pro zastánce převládajícího centralistického modelu „*poskytnout podnikům*

²⁰² Dragoslav SLEJŠKA, *Rozpornost odborného řízení...*, s. 637.

²⁰³ Karel KOVANDA, *Zápas o podnikové...*, s. 32.

²⁰⁴ *Tamtéž*, s. 45.

²⁰⁵ *Tamtéž*, s. 54, 55.

*autonomii v rozhodování podle situace na trhu spíš než podle plánu, znamenalo dobrovolně se vzdát ekonomické moci, s důsledky pro moc politickou zřetelně v dohlednu.*²⁰⁶

Situace nabrala zásadního obratu v souvislosti s lednem roku 1968 a změnami v Ústředním výboru KSČ – začalo Pražské jaro. Během roku 1968 se měnila terminologie, používaná pro rady. Hovořilo se o nich jako o *kolektivních orgánech demokratické správy, demokratických orgánech v podnicích* nebo jako o *radách pracujících*, jak je nazýval Šik. Vzhledem k tomu, že dokument SKŘO byl během roku 1968 opět považován za relevantní,²⁰⁷ přistoupilo se k názvu *podniková rada* a v důsledku protestu odborů byl smluven termín *podniková rada pracujících*.²⁰⁸

Dne 5. dubna 1968 byl vydán Akční program Komunistické strany Československa.²⁰⁹ Rámcově nastínil budoucí směřování ekonomické reformy, včetně samostatnosti podniků. V programovém bodu „demokratizace hospodářství“ Ústřední výbor KSČ uvedl: „*Program demokratizace hospodářství zahrnuje zejména uskutečnění samostatnosti podniků a podnikových seskupení a jejich relativní nezávislost na orgánech státu... V rozvíjení demokratických vztahů v hospodářství považujeme v současné době za nejdůležitější dořešit ekonomické postavení podniků, jejich pravomoc a odpovědnost.*“²¹⁰ Akčním programem byl vymezen rámec pro budoucí ustavování rad pracujících. Ve stručnosti byla představena jejich funkce. Koncept rad byl charakterizován jako *demokratické orgány v podnicích*, které byly potřebné a měly by mít vymezenou pravomoc vůči vedení podniku. Předurčen byl také vztah *demokratických orgánů v podnicích* vůči ředitelům. Ředitelé společně s vedoucími pracovníky podniku měli být radám odpovědní. Dále byl vymezen vztah rad k odborům. *Demokratické orgány v podnicích* měly být součástí řídicího mechanismu podniků, nikoli společenskou organizací, proto podle Akčního programu nebylo možné je s odbory ztotožňovat. Členstvo demokratických orgánů mělo sestávat z volených zástupců pracujících a zástupců některých mimopodnikových složek, které měly zajistit „*vliv celospolečenských zájmů a odbornou, kvalifikovanou úroveň rozhodování*...“²¹¹ Vůči *demokratickým orgánům v podnicích* měla být zajištěna demokratická forma kontroly. Rovněž měly být upraveny vztahy „*odpovědnosti těchto orgánů za výsledky hospodaření se socialistickým*

²⁰⁶ *Tamtéž*, s. 45.

²⁰⁷ Jako příloha Hospodářských novin byl otištěn v číslech 16, 17 a 19 roku 1968. Dále výňatky z tohoto dokumentu vyšly v časopise Odborář číslo 9, v květnu roku 1968.

²⁰⁸ *Tamtéž*, s. 54.

²⁰⁹ *Akční program KSČ: přijatý na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 5. dubna 1968*, Praha 1968.

²¹⁰ *Tamtéž*, s. 35.

²¹¹ *Tamtéž*, s. 36.

vlastnictvím“.²¹² Tímto nástinem témat bylo Akčním programem dáno na srozuměnou, že by mělo dojít k jejich diskusi a budoucím úpravám. Jako možnou inspiraci uvedli autoři Akčního programu tradici závodních rad v Československu mezi lety 1945–48.²¹³ V československém prostředí rezonovala také zkušenost s radami *jugoslávského modelu*.²¹⁴

Specifickou funkci vůči radám pracujících naplňovaly odbory, které měly v podnicích být zachovány jako samostatné orgány, stojící vedle rad pracujících a vedle ředitelství. S radami pracujících byly odbory těsně spjaty, neboť organizační struktura odborů byla využívána k organizaci ustavování rad.²¹⁵ Odborářské organizace velmi hájily samosprávu pracujících ztělesněnou radami pracujících, a to od jara roku 1968 až do posledních dní samosprávných organizací pracujících v následujícím roce.²¹⁶

Po dubnových událostech roku 1969, kdy Gustav Husák získal nejvyšší funkci v KSČ, zanikalo vše, co bylo započato a nedořešeno z jara předešlého roku, včetně plánu uplatnění zákona o socialistických podnicích, který rady pracujících měl legislativně ukotvit. „*Osm měsíců uplynulo od zvolení Alexandra Dubčeka do invaze. Na první pohled se zdálo, že invazi všechno skončilo; ale přechodné období, které následovalo, trvalo dalších osm měsíců až po Dubčekův pád. Prodloužení tohoto období o každý týden, i každý den mělo samo o sobě trvalou hodnotu.*“²¹⁷ Téma rad pracujících jako samosprávných orgánů pracujících bylo v Československé socialistické republice aktuálním ještě do léta roku 1969. Tehdy byly sjednoceny podnikové statuty, které variovaly pravomoci rad v jednotlivých podnicích, s tím, že z rozhodovací funkce získaly rady pouze funkci symbolickou, konzultativní. Všechny rady pracujících ustavené po 15. květnu nebyly vládou uznány a zakládání nových bylo zakázáno, v létě následujícího roku byly rady pracujících zakázány úplně.²¹⁸

Vzhledem k tomu, že *technokraté* či stoupenci *manažerismu* koncept rad pracujících odmítali, podobně jako zastánci byrokraticko-centralistického přístupu byť z jiných pozic, zohledněny dále budou zejména příspěvky několika diskutérů, jejichž postoje lze vnímat podle Kovandova a Slejškova konceptu jako více méně shodné nebo blízké proudu *radikálních demokratů* či *kolektivistů*. Uvedeny budou také některé další významné směrnice a nařízení týkající se vymezení funkce rad pracujících.

²¹² *Tamtéž.*

²¹³ *Tamtéž.*

²¹⁴ Rudolf KOCANDA, *Různé formy podnikání – reálná cesta*, Rudé právo 202 (48), 1968, s. 5.

²¹⁵ Karel KOVANDA, *Zápas o podnikové...*, s. 91.

²¹⁶ Mnoho článků na toto téma vycházelo například v periodikách *Odborář* nebo *Práce* z let 1968 i 1969.

²¹⁷ Karel KOVANDA, *Zápas o podnikové...*, s. 144.

²¹⁸ *Tamtéž*, s. 157.

2.2.1 Samospráva pracujících jako element socialistické demokracie

Naléhavost přítomnosti prvků samosprávy pracujících v nové formě demokratizujícího se ekonomicko-politického systému se diskutovala minimálně počínaje rokem 1964. Realizace reformních návrhů na úrovni ekonomiky a politiky, vyžadovaná tlakem situace hospodářsko-politických problémů, byla bržděna odporem zastánců byrokratického centralismu. Pnutí, které tento konflikt zesiloval, vyústilo v Pražské jaro 1968. Diskuse tématu samosprávy a možnosti jejího ztělesnění formou rad pracujících probíhala nadále.

Dne 9. května 1968 byla v Literárních listech otištěna rozsáhlá esej filozofa a historika Roberta Kalivody, pojmenovaná *Demokratizace a kritické myšlení*. Autor připomněl, že lidé stáli na prahu nové vývojové etapy charakteristické socialistickou demokracií, která měla určovat politický program. Socialistickou demokracii chápal „jako určité stádium vývoje k socialistické samosprávě jakožto nejvyššímu cíli socialistické organizace společnosti“.²¹⁹ Pro naplnění předpokladů tohoto vývoje bylo podle Kalivody nezbytné pochopit, že socialistickou demokracii musí prostupovat prvky přímé demokracie, neboť právě ty měly socialistickou samosprávu narozdíl od prvků nepřímé demokracie umožnit.²²⁰ Kalivoda v dosavadních reformních opatřeních Pražského jara některé prvky přímé demokracie již vnímal a jiné považoval za doposud nedostatečně rozvinuté. „Konečně je to otázka přímého řízení a spravování našich socialistických podniků kolektivy pracujících, otázka podnikových a dělnických rad, která je zatím zdaleka nejzanedbanější i když možná v dnešní chvíli nejdůležitější.“²²¹ Podle Kalivody nebylo možné rozvinout novou ekonomickou soustavu bez podnikové samosprávy ztělesněné podnikovými, dělnickými radami. Pokud by podniková samospráva nebyla umožněna, hrozilo by, že se nová ekonomická soustava zvrhne v manažerský systém, tj. ekonomickou i politickou nadvládu technokracie, čímž by byl vyprázdněn socialistický obsah. „Podniková samospráva znamená nejdůležitější vlom do státně administrativního řízení naší společnosti právě tam, kde zůstává i nadále těžiště

²¹⁹ Robert KALIVODA, *Demokratizace a kritické myšlení*, Literární listy 11 (1), 1968, s. 6.

²²⁰ K tematice samosprávy, rad pracujících a socialistické demokracie se vyjádřil rovněž Karel Kosík. Jeho příspěvek byl v některých ohledech kritický vůči způsobu argumentace, kterou nastínil například Robert Kalivoda. Kosík v srpnu roku 1968 ve svém příspěvku pro periodikum *Plamen* upozornil, že koncept rad pracujících, jak s ním bylo operováno od počátku jara 1968, není projevem přímé demokracie, neboť *rady pracujících „jsou postaveny na principu delegace a voleb: pracující volí své zástupce do rad. To je nepřímá, nikoli přímá demokracie“*. Srov. Karel KOSÍK – James H. SATTERWHITE (ed.), *A Word of Caution on Workers' Councils*, in: *The Crisis of Modernity: Essays and Observations from the 1968 Era*, Lanham 1995, s. 210.

²²¹ *Tamtéž*.

*socialistického vývoje země.*²²² Z toho důvodu vyzýval Kalivoda k její urychlené realizaci a soustředění pozornosti kritického myšlení vůči ní.

Tématem samosprávy a rad pracujících ve vztahu k socialistické demokracii se dlouhodobě zabýval sociolog Dragoslav Slejška. Kromě již zmíněného periodika *Právník* přispíval zejména do periodik *Práce* a *Odbory a společnost*. Šířil zde osvětu o dvou modelech možného vývoje ekonomické a politické reformy – modelu *samosprávním a technokratickým* či *manažerským*. Ve své stati *Vztahy nadřízenosti a podřízenosti a úloha odborů ve starém a novém modelu*, vydané v dubnu roku 1968 v periodiku *Odbory a společnost*, Slejška upozornil, že v *technokratickým* modelu se objevují prvky autokratismu v ekonomické sféře. Rozhodování na úrovni podniků by probíhalo shora dolů a odpovědnost za plnění nařízení zdola vzhůru. *Samosprávní* model oproti tomu měl rozšiřovat socialistickou demokracii napříč sférou politickou i ekonomickou.²²³ Slejška k tomu doplnil: „*Nedílnou složkou tohoto systému samosprávních jednotek by se staly i výrobní podniky... Samosprávní model přirozeně nemůže popřít význam odborného a kompetentního řízení, podřizuje je však demokratickému rozhodování osazenstva, které si vytváří zastupitelské orgány (typu dělnických rad, respektive typu našich dřívějších závodních rad...)*“.²²⁴ V textu *Samospráva – ano či ne?*, uveřejněném v periodiku *Práce* 22. května 1968, Slejška zdůraznil rozdíl mezi možnostmi demokratických forem zřízení v kapitalismu a socialismu. Zatímco v kapitalismu bylo možné, aby demokracie byla uplatněná pouze v politické sféře a v ekonomické nikoli, v socialistickém zřízení by taková možnost podle Slejšky nemohla existovat. Pokud by k tomu došlo, „*nezbytně by to ohrozilo i politickou demokracii, znemožnilo reálný projev společenského vlastnictví, odcizilo výrobní prostředky pracujícím*“.²²⁵ V dalším svém textu s názvem *Sociologické předpoklady podnikové samosprávy*, který vyšel v dubnovém čísle periodika *Odbory a společnost*, Slejška vysvětlil, že příčina krizové situace v hospodářství byla zakotvená v samotné podstatě byrokraticko-centralistického, direktivního modelu socialismu, který byl v Československu uplatňován před rokem 1967. Měla být dvojího druhu: Na jedné straně se jednalo o nedemokratičnost politické sféry, na druhé straně o centralisticko-autokratické řízení v hospodářské sféře. „*Události roku 1968 reagovaly na obojí. Nejprve se sice pohybovaly v kontextu politické restrukturační, po čtyřech měsících však dospěly i k ekonomickému obsahu konfliktu. Probíhal proces, který chtěl uvolnit společenské*

²²² *Tamtéž.*

²²³ Dragoslav SLEJŠKA, *Vztahy nadřízenosti a podřízenosti a úloha odborů ve starém a novém modelu*, *Odbory a společnost* 4, 1968, s. 10.

²²⁴ *Tamtéž*, s. 10, 11.

²²⁵ Dragoslav SLEJŠKA, *Samospráva – ano či ne?*, *Práce* 140 (XXIV), 1968, s. 4.

*síly schopné realizovat syntézu demokratizace a socialismu. Je zákonité, že právě tento proces (spolu s reminiscencí na závodní rady) vyvolal snahy o ustavování rad pracujících jakožto orgánů počínajícího samosprávní řízení podniků.*²²⁶

K tématu vztahu socialistické demokracie a samosprávy pracujících se vyjadřoval také ekonom Pavel Ernst. Podobně jako Slejška se účastnil debat v periodiku *Práce*, přispíval rovněž do *Rudého práva* nebo časopisu *Odborář*, kde samosprávu pracujících obhajoval jako vhodné vyústění procesu reformní transformace v podobě významného elementu nové ekonomické soustavy řízení. Ve svém článku *Bud' efektivnost, anebo samospráva?*, vydaném v periodiku *Práce* 14. srpna 1968, se Ernst vyjádřil kriticky ke zjednodušování problematiky vztahu socialistické demokracie a samosprávy pracujících. Nesouhlasil s tvrzeními, že důvodem pro zavádění samosprávy pracujících byla pouze potřeba více demokracie, která měla prostupovat jak politickou, tak ekonomickou sférou socialistického zřízení proto, že demokratizační model se jevil jako protipól byrokratického centralismu stalinismu, v němž tolik demokracie na rozdíl od obrodného demokratizačního procesu roku 1968 nebylo třeba. Jinými slovy Ernst kritizoval přístup, který působil tak, že demokratizační proces včetně podnikové úrovně byl podmíněn pouze ideologickou potřebou rozvíjet demokracii. Reformní transformaci k nové ekonomické soustavě řízení, která obsahovala nutnost ustavení samosprávy pracujících, ztělesněné dělnickými radami, Ernst vnímal jako komplexní proces, kde prvotní nutnost proměny ekonomické soustavy řízení vyvolala nezbytnost proměn v politické sféře. Výslednicí tohoto procesu se pak stala nutnost rozvoje socialistické demokracie, který podmiňoval úspěšné prosazení nové soustavy ekonomického řízení, včetně podnikové samosprávy pracujících.²²⁷ Ve svém článku *Samospráva, nebo manažerismus?*, který publikovalo *Rudé právo* 23. července 1968, se k tématu Ernst vrátil znovu a uvedl, že princip samosprávy se stal dovršením nové ekonomické soustavy řízení, přičemž byl její nepostradatelnou součástí. „*Propracování této stránky – institucionálního uspořádání ekonomiky – dosud totiž naráželo, jak známo, na existující politický systém a může být proto až nyní dovedeno do konce...*“²²⁸ Jediným ekonomickým systémem řízení, který se mohl podle Ernsta stát skutečnou alternativou a východiskem od sešňěrovaného státního administrativního aparátu, byl takový, který odděloval podniky od státního aparátu a poskytoval jim hmotnou odpovědnost a samosprávnou pravomoc.²²⁹

²²⁶ Dragoslav SLEJŠKA, *Sociologické předpoklady samosprávy*, Odbory a společnost 4, 1969, s. 25, 26.

²²⁷ Pavel ERNST, *Bud' efektivnost, anebo samospráva*, *Práce* 220 (XXIV), 1968, s. 4, 5.

²²⁸ Pavel ERNST, *Samospráva, nebo manažerismus?*, *Rudé právo* 202 (48), 1968, s. 5.

²²⁹ *Tamtéž.*

Dalším z příspěvatelů, kteří se vyjadřovali k tématu provázanosti socialistické demokracie a samosprávy pracujících, byl Jan Štern. V periodiku *Práce* mu 11. srpna 1968 vyšel článek s názvem *Nesamozřejmost samosprávy*. Autor vyjádřil obavy z opětovného nástupu byrokraticko-centralistického modelu a potlačení doposud dosažených svobod. Východisko, jak tomuto vývoji zabránit, spatřoval Štern jednak v rozbití monopolu státního vlastnictví ekonomickou reorganizací a jednak v realizaci decentralizace rozhodování o nadhodnotě, společně se zavedením samosprávy pracujících ve výrobní sféře, obojí prostřednictvím sféry politické. Štern napsal: „*Nosnou osobností nové socialistické demokracie se musí stát samosprávný kolektivní podnikatel, přičemž nikdo nesmí být vyřazen ze hry. Tohoto socialistického podnikatele, ať už jde o průmyslový podnik nebo družstva, musí právě vytvořit kombinace ekonomické reformy se zavedením rad pracujících jako principu řízení.*“²³⁰ Zároveň Štern upozornil, že socialistická demokracie bez uplatněného principu samosprávy pracujících je pro něho nemyslitelná.²³¹

2.2.2 Limity samosprávy pracujících a kompetence podnikových rad pracujících

Napříč debatami o samosprávných orgánech pracujících v letech 1968 a 1969 se objevovaly názory a postoje příspěvatelů o tom, jaké kompetence jsou pro tyto orgány nezbytné, kdy ještě lze a kdy už nikoli mluvit o jejich přívlastku „samosprávné“ tak, aby splňovaly svou funkci pro úspěšnou realizaci reformní ekonomické a politické transformace na úrovni podniků.

Mezi výraznými osobnostmi, které do debaty na toto téma vstupovaly, byl zejména Dragoslav Slejška. „*Nestačí, aby rady pracujících byly jen orgánem poradním,*“ prohlásil, „*ani jen orgánem dodatečně schvalovacím. Radami pracujících v pravém slova smyslu jsou jen ty demokratické orgány v hospodářských jednotkách, které skutečně rozhodují.*“²³² Třebaže Slejška obhajoval samosprávu pracujících, neodmítal existenci odborného řízení v podniku v podobě vyspělého managementu. Existence odborného řízení a samosprávy v podniku pro něho nepředstavovala nesmiřitelný rozpor. Vycházel z toho, že pro jednotlivé složky podnikové organizační struktury platily zásady vztahů *nadřízenosti a podřízenosti*. Podle Slejšky žádný systém demokratického socialismu nemohl tyto vazby naprosto odstranit. Tím, jak rostla demokratičnost celého společensko-politického systému, měla růst zároveň jeho síla působnosti proti absolutizaci těchto vztahů.²³³ Vedle instituce samosprávného orgánu

²³⁰ Jan ŠTERN, *Nesamozřejmost samosprávy*, *Práce* 217 (XXIV), 1968, s. 5.

²³¹ *Tamtéž.*

²³² Dragoslav SLEJŠKA, *Samospráva, anebo účast na správě?*, *Práce* 147 (XXIV), 1968, s. 4.

²³³ Dragoslav SLEJŠKA, *Vztahy nadřízenosti a podřízenosti a úloha odborů ve starém a novém modelu*, Odbory

pracujících v podniku měla existovat instituce ředitelství, respektive podnikového managementu, a odbory. Vztahy *nadřazenosti a podřazenosti* v samosprávně organizovaném podniku měly být podle Slejšky omezeny pouze na svůj organizačně technický aspekt. To znamenalo, že mocenské pozice v podniku by nastavovaly vztahy následovně: Řídící pracovník by byl nadřazen jako koordinátor pracovního úsilí a měl by kompetenci operativního rozhodování o plnění úkolů. „*Zároveň je v zásadních otázkách hospodářské činnosti podniku a v jeho mocenské struktuře vůbec podřízen orgánům jeho osazenstva, představujícím mimo jiné i ty skupiny, jimž je po stránce koordinační a operativně organizační nadřízen.*“²³⁴ Jinými slovy by byl podřízen samosprávní organizaci pracujících – podnikové radě pracujících. Rady měly podle Slejšky získat usměrňovací funkci mocenských vztahů mezi řídicími pracovníky a kolektivem všech pracujících, „*a to především tím, že by se staly samy hlavním nositelem institucionalizované moci v podnicích. Na jedné straně by byly samy v této své funkci průběžně kontrolovány kolektivy, které je zvolily. Na druhé straně mocenská opatření managementu by se odvozovala od rad pracujících.*“²³⁵ Za významný limit samosprávy, který jí zaručuje její podstatu, Slejška považoval zejména předpoklad, že rady pracujících budou nadřazené orgánům operativního řízení, nikdy ne naopak, aby jejich funkce nebyla omezena pouze na poradenskou.²³⁶ Reálnou samosprávu bylo podle Slejšky možné identifikovat pouze v takovém případě, v němž byla „*překonávaná strohá centralizovanost mocenské sféry, kde se tato sféra rozptyluje na široký okruh účastníků.*“²³⁷ Důležitým limitem samosprávné funkce rad měla být funkce humanizační, která měla vyjadřovat souvztažnost kolektivu pracujících a rady nejen skrze volby. Radám pracujících hrozila byrokratizace a odcizení od pracujících kolektivů, což by vedlo k formalizaci samosprávné funkce a vyprázdnění jejího obsahu.²³⁸

K tématu kompetencí rad a limitů samosprávy se rovněž vyjadřoval Pavel Ernst. Ve svém článku *Podnikové rady pracujících, vrcholný orgán demokratické správy podniků*, zveřejněném v časopise *Odborář* v březnu roku 1969, vysvětlil, že rady pracujících by měly naplňovat potřebu zabezpečení základních existenčních zájmů pracujících při rozhodování vedení podniku. To bylo žádoucí, neboť celospolečenský „*zájem a skutečnou politiku v řízení hospodářství vyjadřují a objektivně měří především skutečné výsledky výroby, dané vztahem*

a společnost 4, 1968, s. 8.

²³⁴ *Tamtéž*, s. 11.

²³⁵ Dragoslav SLEJŠKA, *Samospráva, anebo účast na správě?*, Práce 147 (XXIV), 1968, s. 4.

²³⁶ Dragoslav SLEJŠKA, *Sociologické předpoklady samosprávy*, Odbory a společnost 4, 1969, s. 29.

²³⁷ *Tamtéž*.

²³⁸ *Tamtéž*, s. 27, 29.

nákladů a důchodů podniku, které jsou ověřovány trhem“.²³⁹ Tím, že ohodnocení pracovníků bylo odvislé od výsledků hospodaření podniků, kde pracovali, měl podle Ernsta růst jejich zájem na zlepšování hospodaření podniku a v důsledku celospolečenského hospodářského systému. K tomu, aby svůj zájem mohli pracující podniků realizovat, bylo důležité ustavit orgán, který jim vytvoří platformu k pravomocnému rozhodování o podniku – radu pracujících s vysokou rozhodovací pravomocí, co se týče základních otázek činnosti podniku společně s výběrem, hodnocením a odvoláním ředitele, popřípadě jeho náměstků.²⁴⁰ Podle Ernsta bylo zásadní, „*aby bylo naprosto jasné, že jde o orgán s rozhodovací pravomocí a nikoli pouze kontrolní nebo poradenský orgán*“.²⁴¹ Co se týče limitů samosprávy, jejíž ztělesněním se rady pracujících měly stát, Ernst o nich hovořil v souvislosti s důvody, proč měla být rada pracujících vymezena jako *vrcholný demokratický orgán správy podniků* a nikoli například *vrcholný orgán řízení podniků*. Součástí řízení mělo podle Ernsta obvykle být předvídání/plánování, organizování, přikazování, koordinace a kontrola. „*Vlastní výkon těchto činností bude v podniku příslušet především jeho profesionálnímu vedení (ředitelství, manažerům apod.)*“.²⁴² Zatímco správa měla být pojmem obecnějším, který vyjadřoval souhrn oprávnění a závazků, vyplývajících především z konkrétních majetkoprávních vztahů. Správce nemusel nutně provádět řídicí činnost, měl hlavně dbát na to, aby byl výkon činnosti prováděn v souladu s jeho zájmy, provázanými se zájmy vlastníka. K tomuto výčtu si správce měl ponechat právo na klíčová rozhodnutí, jako například stanovení pracovníka do řídicí funkce. „*Nevylučuje to ovšem ani možnost, že může sám zároveň řídit*“.²⁴³ Vzhledem k tomu, že orgánem takto nastavené správy měly podle Ernsta být podnikové rady pracujících, v takovém smyslu je nazýval orgánem samosprávy. Dodal, že „*samospráva znamená právě takový typ správy, kdy sami pracující jsou rozhodujícími činiteli v podnicích, kdy tedy kolektivy pracovníků podniků a jejich zvolené orgány jsou vrcholnými orgány správy podniků*“.²⁴⁴

²³⁹ Pavel ERNST, *Podnikové rady pracujících, vrcholný orgán demokratické správy podniků*, Odborář 7, 1969, s. 5.

²⁴⁰ *Tamtéž*.

²⁴¹ *Tamtéž*.

²⁴² *Tamtéž*, s. 6.

²⁴³ *Tamtéž*.

²⁴⁴ *Tamtéž*.

2.2.3 Hnutí rad: rámeček shora, iniciativa zdola

Dne 29. dubna 1968 se odehrála v Dole Dukla na Ostravsku nečekaná událost. Pracující se spontánně zorganizovali a na hromadné schůzi v sále Domu kultury rozhodli o odvolání dosavadního ředitele podniku L. Klimši a dvou dalších funkcionářů. Celá událost navazovala na vystoupení úsekového mechanika šachty Ladislava Káni na konferenci v Karviné, kde poukázal na deformace ve stranickém vedení, které se měly projevat na pracovištích v dolech. Podle Káni na Dole Dukla získala silné mocenské postavení vlivná skupina komunistů, kteří měli vládnout *metodou tichého strachu* a odvděčit se zle každému, kdo by se odvážil vůči nim cokoli říct. „Komunisté na podniku se rozdělili na mocné a bezmocné, na velké a malé...“²⁴⁵ Tato událost podnítila eskalaci dlouhodobého napětí pocíťovaného pracujícími vůči dosavadnímu řediteli Klimšovi. Rozhodli se situaci změnit vlastní iniciativou. Na schůzi došlo k výběru kandidátů nového ředitele. Byl vybrán jediný, Ing. Alois Petráš, o němž bylo známo, že ve skutečnosti byl zákulisní postavou, rozhodující o směřování řízení Dolu Dukla již delší dobu, což výrazně přispívalo k jeho úspěšnému rozvoji. Došlo k přímému a tajnému hlasování o důvěře novému potenciálnímu řediteli Ing. Aloisi Petrášovi, který nechtěl do funkce ředitele být „nadekretován“ a pro své přijetí požadoval alespoň 80% podporu hlasy přítomných havířů. Počtem více než 90 % hlasů jej havíři zvolili novým ředitelem.²⁴⁶ Tato událost vyvolala odezvu jak mezi příznivci samosprávy pracujících, tak mezi jejími odpůrci.²⁴⁷ Příznivci poukazovali na to, že pracující s tím, jak se proměňoval hospodářsko-politický systém, se chopili příležitosti a aniž by čekali na vládní nařízení, začali se spontánně organizovat, přičemž do vlivných řídicích funkcí vybrali odborníka.²⁴⁸ Jan Štern ve svém příspěvku *Nesamozřejmost samosprávy* odsoudil pokusy dehonestace rad pracujících pro údajnou neschopnost vybírat kompetentní odborníky do funkce vedoucích pracovníků. Své tvrzení dokládal příkladem „ostravského Dolu Dukla, kde dělníci sesadili starého ředitele a místo něho si vybrali skutečného odborníka“.²⁴⁹ Robert Kalivoda v rozhovoru pro periodikum *Práce* uvedl, že „spontánnost tu je, např. ve smíchovské Škodovce, na ostravském dole Dukla, kde se kolektivy samy ujímají rozhodování o hlavních věcech podniku, ale žádný vyšší stranický a státní orgán tuto iniciativu pořádně nezhodnotil v celostátním měřítku.“²⁵⁰

²⁴⁵ J. ŘEŘIČKA, *Jak byl odvolán ředitel Dolu Dukla v Ostravě*, Rudé právo 128 (48), 1968, s. 5.

²⁴⁶ *Tamtéž*.

²⁴⁷ Mezi odpůrci Karel Kovanda zmínil zejména kritický příspěvek znepokojeného Václava Klause. Srov. Karel KOVANDA, *Zápas o podnikové...*, s. 61.

²⁴⁸ Karel KOVANDA, *Zápas o podnikové...*, s. 61.

²⁴⁹ Jan ŠTERN, *Nesamozřejmost samosprávy*, *Práce* 221 (XXIV), 1968, s. 5.

²⁵⁰ Robert KALIVODA, *Hranatý stůl redakce Práce: Pro skutečnou samosprávu: Oponentská diskuse vědců*

Ve své stati *Podnikové rady pracujících jako společenské hnutí*, vydané v dubnu roku 1969 v časopisu *Odbory a společnost*, Miloš Bárta upozornil, že dělníci a technici tíhli k myšlenkám podnikové samosprávy pracujících v 60. letech (přesněji v roce 1966)²⁵¹ již před lednem 1968. Širokou podporu, kterou si podnikové rady pracujících získaly brzy po jejich představení na jaře roku 1968, připisoval Bárta právě této návaznosti. Byrokraticko-centralistický systém předcházející demokratizačním proměnám Pražského jara koncept samosprávy pracujících neumožnil příliš rozvinout a realizovat, ale předešlé pokusy připravily živnou půdu, odkud mohlo vyrůstat silnější hnutí, sotva co byly nastaveny vhodnější podmínky.²⁵² Na mnoha konkrétních údajích ve své stati Bárta dokazoval, že ačkoli koncept samosprávy pracujících ztělesněný radami pracujících byl politickým rámcem vymezen a nastaven shora, ve skutečnosti tento rámec změnil politické podmínky pro již připravenou živnou půdu, z níž začaly vzápětí vyrůstat rady pracujících zdola.²⁵³ Popsal, jak záhy po lednovém zasedání Ústředního výboru KSČ roku 1968 proniklo téma samosprávy do denního tisku, odkud se diskuse přenesla do továren, kde získala konkrétní i praktický charakter.²⁵⁴ Bárta k tomu napsal: „*Od samého počátku měli organizaci voleb a přípravu kandidátních listin v rozhodující míře ve svých rukou sami výrobci nebo organizace stojící v podstatě pod jejich kontrolou... Tak se stalo, že v mnoha desítkách průmyslových i neprůmyslových podniků vznikly orgány opřené o důvěru pracujících a vyjadřující jejich vůli.*“²⁵⁵ Začalo se tím podle Bárty utkávat několik sfér politického vlivu: Jednak to byly vedoucí orgány strany, odbory a teoretická ekonomická fronta, které usilovaly o ekonomickou reformu. Jednak řídicí struktury starého režimu nebo mnohé z jeho článků, které se úporně stavěly na odpor. A konečně zdola se formující společenské síly, hnutí rad pracujících, snažící se tento odpor překonat.²⁵⁶ Takovému postoji měl blízko také Dragoslav Slejška. Upozornil na jednání plzeňské porady zástupců podnikových rad pracujících a řadu jednání různých odborových orgánů, na nichž se diskutovalo, jakým způsobem pokračovat v otázce udržení a ustavování rad pracujících v politické situaci počátku roku 1969, kdy hrozila formalizace samosprávy pracujících a vyprázdňení jejich potenciálu tlakem shora. Pracující organizovaní v radách se

z humanitních oborů – I. část, Práce 218 (XXIV), 1968, s. 4.

²⁵¹ Srov. Miloš BARTA, *Podnikové rady pracujících jako společenské hnutí*, *Odbory a společnost* 4, 1969, s. 55.

²⁵² Miloš BARTA, *Podnikové rady pracujících jako společenské hnutí*, *Odbory a společnost* 4, 1969, s. 56.

²⁵³ *Tamtéž*, s. 60.

²⁵⁴ *Tamtéž*.

²⁵⁵ *Tamtéž*.

²⁵⁶ *Tamtéž*, s. 69.

shodli, že stálo za to usilovat o udržení rad s co nejširším rozsahem prvků samosprávy.²⁵⁷²⁵⁸ Podle Bárty a Slejšky byli politickou silou, která působila zdola se svébytnými požadavky, narážejícími stále více na politické síly působící shora.

2.2.4 Rady pracujících ve významných rezolucích

Kromě již zmíněných oficiálních dokumentů Státní komise pro řízení a organizaci a *Akčního programu KSČ*, které načrtly oficiální rámec pro vznik rad pracujících, vyšly v roce 1968 zejména dvě další významné rezoluce k úpravě tohoto rámce. Jednou z nich bylo červnové prohlášení Ústřední rady odborů (ÚRO), nazvané *Prohlášení ÚRO k uplatnění práv pracujících a k právům a úkolům ROH v souvislosti s připravovanými zásadami o postavení a úloze socialistického podniku*, druhou pak *Prozatímní rámcové zásady pro zřizování a ověřování činnosti kolektivních orgánů demokratické správy a podnikatelských orgánů v podnicích* schválené vládou dne 8. 6. 1968. Obě rezoluce byly zveřejněné v časopisu *Odborář*, první z nich v červnovém, druhá v červencovém čísle.²⁵⁹ Další důležitou rezolucí v tomto ohledu byl *Zákon o socialistických podnicích* ze dne 23. ledna 1969, jehož přípravy probíhaly napříč rokem 1968, ale který nakonec nevstoupil v platnost.

2.2.4.1 *Prohlášení ÚRO k uplatnění práv pracujících a k právům a úkolům ROH v souvislosti s připravovanými zásadami o postavení a úloze socialistického podniku*

Autoři prohlášení ÚRO vysvětlili, že vzhledem k potřebě prosazení podnikové autonomie bylo důležité vytvářet *kolektivní demokratické orgány* v podobě *rad pracujících* (tak zde byly nazývány). Ustavování těchto orgánů bylo podle nich vyjádřením důsledného respektování společenského vlastnictví, aby se tak ukázalo, že pracující nejsou pouze zaměstnanci, ale zároveň socialistickými výrobci a spolupodnikateli, kteří měli být „*přímo hmotně*

²⁵⁷ Dragoslav SLEJŠKA, *Sociologické předpoklady samosprávy*, Odbory a společnost 4, 1969, s. 27.

²⁵⁸ Výňatky z diskuse plzeňských porad z 9.–10. ledna 1969 jsou k dispozici například v práci Vladimira Fišery: *Worker's Councils in Czechoslovakia 1968–9: Documents and essays*. Srov. Vladimír FIŠERA, *Worker's Councils in Czechoslovakia 1968–9: Documents and essays*, London 1978, s. 50–71.

²⁵⁹ Ústřední rada odborů, *Prohlášení ÚRO k uplatnění práv pracujících a k právům a úkolům ROH v souvislosti s připravovanými zásadami o postavení a úloze socialistického podniku*, *Odborář* 12, 1968, s. 12–17; *Prozatímní rámcové zásady pro zřizování a ověřování činnosti kolektivních orgánů demokratické správy a podnikatelských orgánů v podnicích*, *Odborář* 16, 1968, s. 12–13.

zainteresovaní na prosperitě podniku“.²⁶⁰ Zároveň mělo ustavování vyjadřovat úsilí o dosažení souladu mezi demokratickou správou a odborným řízením podniku. *Rada pracujících* měla za svou činnost být odpovědná celému kolektivu pracujících a předkládat zprávy o své činnosti na schůzích, které by pro tento účel svolávala odborová organizace v podniku.²⁶¹

Co se týče rad, prohlášení rozebíralo zejména jejich kompetence, vztahy mezi nimi a ředitelstvím, vztahy mezi nimi, odborovou organizací a ředitelstvím a způsob jejich ustavování. Měly určovat probírané otázky týkající se rozvoje podniku a jeho hospodářství. Posuzovat měly koncept rozvoje podniku, zaměření investiční činnosti a návrhy rozsáhlé investiční akce, dále zásady, podle nichž měl být rozdělován hrubý důchod, také opatření týkající se systému řízení, organizace podniku společně s jednacím řádem ředitelství a v neposlední řadě roční závěrečnou bilanci podniku. Verdikt k posuzovaným záležitostem měla stanovit prostá většina hlasů.²⁶²

Co se týče kompetence plného rozhodování *rady pracujících*, měla jmenovat a odvolávat ředitele a na návrh ředitele jeho náměstký, schvalovat výši platu a podílu na hospodářských výsledcích u ředitele podniku, dále celkovou výši odměn řediteli podniku a členům ředitelství. Rozhodovat měla také o statutárních otázkách jako například členství ve sdružení a sloučení nebo rozdělení podniku. Ke schválení rozhodnutí v případě plného rozhodování mělo být zapotřebí dvoutřetinové většiny.²⁶³

Vybírat kandidáty z kolektivu pracujících a zařizovat jejich přímou a tajnou volbu měl mít organizačně na starosti příslušný orgán odborové organizace. Počet členů rady se měl odvíjet od velikosti podniku v rozsahu mezi 10 až 30 volenými zástupci. Specifické podmínky byly stanoveny pro podniky s mimořádným významem například kvůli jejich velikosti nebo kvůli jejich zaměření na potravinářský průmysl, kde 10 až 30 % členů rady mělo pocházet z řad nezávislých odborníků, kteří byli zaměstnáni mimo podnik. V případě podniků se zvláštním významem pro státní zájmy měly jmenovat své zástupce do rad také státní orgány v počtu maximálně 20 % celkového členstva rady. Pokud do podniku vkládaly své prostředky externí podniky, měly získat pravomoc do rady dosazovat rovněž své zástupce. Počet pracujících podniku zastoupených v radách byl stanoven na nejméně nadpoloviční většinu. Výkon funkce členů měl probíhat v řádu čtyř až šesti let s možností obměny po dvou letech

²⁶⁰ Ústřední rada odborů, *Prohlášení ÚRO k uplatnění práv pracujících a k právům a úkolům ROH v souvislosti s připravovanými zásadami o postavení a úloze socialistického podniku*, Odborář 12, 1968, s. 12.

²⁶¹ *Tamtéž.*

²⁶² *Tamtéž.*

²⁶³ *Tamtéž.*

poloviny či jedné třetiny členstva. Prohlášení také vymezovalo, kde rady neměly být voleny. Jednalo se o podniky státního nebo veřejného charakteru, jako „*železnice, spoje, lesní a vodní hospodářství apod.*“²⁶⁴

Co se týče vztahu *rad pracujících* k ředitelství, kromě již výše zmíněných nastavení vzájemných vazeb autoři zmínili, že členové ředitelství by zpravidla neměli být členy *rad pracujících*. V tomto bodě nabízelo prohlášení ÚRO alternativní variantu, kdy členové ředitelství výslovně nemohli být členy rad. V každém případě ředitel se měl pravidelně účastnit jednání rad. Pravomoci, které nebyly vymezeny *radám pracujících*, měly zůstat v kompetenci ředitele. Pokud by *rada pracujících* vynesla stanovisko vůči řediteli, byl jej povinen rozpracovat a vykonat konkrétní řešení. Pokud by došlo k rozporu mezi stanoviskem rady a návrhem ředitelství, „*ředitelství návrh s odůvodněním předloží znovu k projednání. Nedojde-li ani potom ke shodě názorů, postupuje ředitelství podle svého návrhu*“.²⁶⁵ Pokud by se jednalo o rozpor při výstavbě velkých investičních akcí, *rada pracujících* měla disponovat právem veta, které, aby prošlo, musely schválit alespoň dvě třetiny jejích členů. Autoři prohlášení dále uvedli způsob, jakým se vedoucí pracovníci podniku měli dostávat na svá místa. Jejich přijímání mělo probíhat na základě konkursu, jmenovat a odvolávat je měla rada, přičemž se počítalo s tím, že pro tyto pracovníky bude platná výpovědní lhůta, pro ředitele zpravidla jednorocní. Smlouva, kterou rada s ředitelem měla uzavřít, by byla v platnosti na šest let. Prohlášení uvádělo rovněž několik situací, za nichž mohl být ředitel z rozhodnutí učiněným radou odvolán a vymezilo, kdy nikoli. Odvolávat náměstka nebo ředitele rady mohly pouze „*na základě důkladné analýzy jejich pracovních výsledků, přitom musí být zachovány pracovněprávní předpisy*...“²⁶⁶

Součástí prohlášení bylo rovněž upřesňující vymezení vztahů odborové organizace k radě *pracujících* a ředitelství. Kolektiv *pracujících* podniku měl být ve vztahu k radě *pracujících* a ředitelství zastupován odborovým orgánem, neboť odbory, rada *pracujících* a ředitelství měly v podniku naplňovat rozdílné funkce a mít svébytné postavení. Podle autorů prohlášení odborová organizace neměla odpovídat za výsledky činnosti rady a ani radě neukládat žádné úkoly z nadřízené pozice, kterou vůči radě mít neměly. Odbory měly organizovat tajné, přímé volby zástupců *pracujících* v radách, dále se vyjadřovat k návrhům volených kandidátů. Vůči prosazování zájmů *pracujících* měly předkládat vlastní stanoviska. Měly se vyjadřovat ke jmenování nebo odvolání ředitele podniku. Zástupce odborové

²⁶⁴ *Tamtéž*, s. 13.

²⁶⁵ *Tamtéž*.

²⁶⁶ *Tamtéž*.

organizace měl získat právo účastnit se zasedání rady.²⁶⁷ Co se týče samotného ustavování *rad pracujících*, nabádali autoři, aby při něm bylo postupováno s uvážením a organizovaně. Podmínkou k ustavení rady měla být existence dvou ostatních institucí v podniku – odborové organizace a hospodářského vedení. Do vydání zákona, který měl vznik *rad pracujících* upravovat, autoři prohlášení nabádali k dodržování prozatímních směrnic vlády „o ověřování orgánů demokratické správy v podnicích“.²⁶⁸

2.2.4.2 Prozatímní rámcové zásady pro zřizování a ověřování činnosti kolektivních orgánů demokratické správy a podnikatelských orgánů v podnicích

Autoři textu o prozatímních rámcových zásadách, schválených vládou dne 8. 6. 1968, uvedli vznik *rad pracujících*, jak zde byly nazývány, do kontextu reformní transformace ekonomicko-politického systému, která byla nezbytná v důsledku selhání jeho předchozího nastavení. Připomněli problematický stav hospodářské situace, jehož řešení se nabízelo v autonomizaci podniků, doposud organizovaných direktivním principem řízení podnikové sféry. Pro tento účel byla nutná participace všech podniků, jejichž systémová funkce se prostřednictvím změny řídicích principů měla proměnit k vytyčenému cíli. Prostředkem k dosažení autonomizace podniků a odstranění direktivního principu řízení mělo být zavádění *kolektivních demokratických orgánů správy podniků, rad pracujících*. Autoři upozornili, že společně s jejich zaváděním mělo dojít k proměně statutu pracujících v podniku – vedle pozice zaměstnanců by se zároveň stávali *socialistickými výrobci* a spolupodnikateli. „Ustavování *rad pracujících* neznamena jen výrazný krok k demokratizaci řízení a správy podniků; jejich vytváření povede zároveň k zajištění vysoké odbornosti řízení, k posílení autority hospodářského vedení a k celkové stabilizaci v podnicích a závodech.“²⁶⁹ Autoři textu o prozatímních rámcových zásadách dále upozornili na nutnost uvážlivého a především organizovaného postupu při ustavování *rad pracujících*. Takový přístup stavěli do protikladu vůči živelnosti během ustavování. Za plynulý přechod k úspěšné demokratizaci podniků měli odpovědnost převzít ředitelé i nově ustavené rady, které by se tím stávaly jednak *kolektivními orgány demokratické správy podniků* a zároveň nadřízenými orgány. Důvodem, proč *rady pracujících* měly být vytvářené v součinnosti s Revolučním odborovým hnutím, byl soulad existence rad se zájmem všech pracujících. Vydání prozatímních rámcových zásad autoři

²⁶⁷ *Tamtéž*, s. 13, 14.

²⁶⁸ *Tamtéž*, s. 16.

²⁶⁹ *Prozatímní rámcové zásady pro zřizování a ověřování činnosti kolektivních orgánů demokratické správy a podnikatelských orgánů v podnicích*, Odborář 16, 1968, s. 12.

představili jako nástroj pokusu ohledně funkčnosti *rad pracujících* vůči dosahování požadovaných cílů. Mělo jít o součást příprav budoucího zákona, nastavujícího pravidla řízení podniků.²⁷⁰

Prozatímní rámcové zásady představily roli *socialistického podniku* jakožto kolektivní podnikové jednotky, která byla v souladu s principem společenského vlastnictví výrobních prostředků a podnikala samostatně podle vymezených pravidel. Podniky si měly ustavovat *rady pracujících* „jako představitele demokratické podnikové správy a ředitelství podniku jako vykonavatele podnikové funkce“.²⁷¹ Složení ředitelství, zastoupeného ředitelem, náměstkou, vedoucími vybraných závodů a dalšími, měla na ředitelův návrh schvalovat *rada pracujících*. Členové ředitelství zpravidla neměly být členy rad a ředitel se pravidelně měl účastnit jejich jednání. Pokud pravomoci a odpovědnost ředitele nebyly vyhrazeny radě pracujících, měly zůstat v jeho kompetenci. Ředitel za veškerou jemu vymezenou aktivitu měl být odpovědný *radě pracujících*.²⁷²

Co se týče otázek k posouzení, měla se rada zabývat zejména koncepcí rozvoje podniku, základním zaměřením investiční činnosti a návrhy rozsáhlých investičních akcí, dále zásadami tvorby a rozdělování hrubého důchodu, opatřeními týkajícími se systému řízení organizace a vztahů uvnitř podniku. Rada měla rovněž posuzovat závěrečnou bilanci podniku a mohla si vyžádat i řadu dalších důležitých otázek. O vynesení rozhodnutí vůči otázkám k posouzení měla rozhodnout prostou většinou hlasů přítomných členů rady. Povinností ředitelství mělo být stanoviska rady převádět do konkrétních řešení. V případě, že by stanovisko rady bylo v rozporu s návrhem ředitelství, mohlo radě svůj návrh s odůvodněním předložit znovu. Pokud by ani poté nedošlo ke schválení, ředitelství by mělo postupovat podle svého návrhu. Rada měla mít k dispozici právo veta při opětovném projednávání otázek zahajování velkých investičních akcí, pokud by uznala, že by takový postup byl příliš riskantní a mohl by ohrozit vývoj mezd. Ke schválení užití práva veta musely rozhodnutí schválit dvě třetiny členů rady.²⁷³

Co se týče kompetencí vůči konkrétnímu rozhodování, *rada pracujících* měla mít právo jmenovat a odvolávat ředitele a rovněž jeho náměstkou, v případě, že by ředitel podal takový návrh, dále schvalovat výši platů a podílu na hospodářských výsledcích u ředitele podniku a také celkovou výši odměn členů ředitelství. Měla rozhodovat o statutárních

²⁷⁰ *Tamtéž.*

²⁷¹ *Tamtéž.*

²⁷² *Tamtéž.*

²⁷³ *Tamtéž.*

otázkách, jako členství ve sdružení nebo sloučení a rozdělení podniku. K vynášení rozhodnutí bylo potřeba dvoutřetinové většiny všech členů rady.²⁷⁴

Rada pracujících měla být odpovědná svou činností celému kolektivu pracujících a měla předkládat zprávy o své činnosti. Co se týče přijímání vedoucích pracovníků, mělo probíhat v konkursním řízení. Pracovníci jmenovaní a odvolávaní radou měli disponovat prodlouženou výpovědní lhůtou, v případě ředitelství na jeden rok. Pokud by podali tito pracovníci odvolání vůči rozhodnutí rady prostřednictvím námitky, rozhodnutí by mělo být provedeno, pokud jej rada potvrdí alespoň dvěma třetinami členů. Pracovní smlouva ředitele měla trvat nejméně šest let, obsahovat práva a povinnosti obou stran a vymezovat „základní rámcové ekonomické cíle, v jejichž směru má ředitel podnik vést“.²⁷⁵ Autoři prozatímních rámcových zásad rovněž vymezili, za jakých podmínek mohl být ředitel odvolán. Rady mohly rozhodovat o odvolání ředitele nebo náměstků z funkce pouze v případě důkladné odůvodněné analýzy jejich pracovních výsledků za důsledného dodržování pracovních předpisů. Pokud by ředitel nepostupoval v souladu se stanoviskem rady pracujících, nenarušoval by tím svá oprávnění vycházející z pracovních předpisů a pracovní smlouvy a výrazně by to nezhoršilo hospodářskou situaci podniku, *rada pracujících* neměla mít právo ho z tohoto důvodu odvolat.²⁷⁶

Co se týče počtu členů rad, měl být úměrný velikosti podniku v rozmezí mezi deseti až třiceti členy. Délku funkčního období členů rad prozatímní rámcové zásady nevymezily s tím, že měla být stanovena později zákonem. Členové rad měli být voleni pracujícími podniku. Volby měly být přímé a tajné. Pracujícím bylo rámcovými zásadami doporučeno, jaké členy vybírat, zejména se jednalo o takové, kteří v podniku pracovali již delší dobu a měli by vyhovovat svými morálními, povahovými a odbornými znalostmi funkci řízení podniku. Volby a výběr kandidátů z řad pracujících měl být organizovaný příslušným orgánem odborové organizace. V případě velkých a významných podniků, podnikajících ve složitých tržních podmínkách nebo operujících se složitou technologií výroby, měly rady tvořit z 10 až 30 % odborníci zaměstnaní mimo podnik. V počtu 30 % měli být v *radách pracujících* podniků zemědělských služeb, potravinářských výrobních podniků a obchodních podniků, které vykupovaly zemědělské výrobky, zastoupeni členové ze zástupců zemědělských podniků, které odebíraly služby nebo dodávaly zemědělské suroviny. V počtu 20 % mohly jmenovat členy rady pracujících státní orgány v případě mimořádně důležitých podniků z hlediska státních zájmů nebo značně monopolizovaných podniků. Pokud by podniku

²⁷⁴ *Tamtéž.*

²⁷⁵ *Tamtéž.*

²⁷⁶ *Tamtéž.*

poskytla dlouhodobý úvěr banka, měla také ona mít možnost v radě získat místo pro svého zástupce. Autoři prozatímních rámcových zásad vymezili, kde *rady pracujících* zpravidla být zakládány neměly. Jednalo se o generální ředitelství, akciové společnosti a podniky, „*které mají charakter státních nebo veřejných podniků...*“, dokud jinak nestanoví zákon, dále v dlouhodobě ztrátových podnicích nebo u podniků určených k likvidaci.²⁷⁷

V případě, že by pokus ověření funkčnosti *rad pracujících* probíhal úspěšně vůči vytyčenému cíli, měla být tato rezoluce vzata v úvahu při utváření budoucího zákona o socialistickém podniku, kde měly rovněž být upraveny vztahy odborových orgánů v podniku vůči *kolektivním orgánům demokratické podnikové správy* a ředitelství podniku.²⁷⁸

„*Změny organizačního začlenění podniků a závodu mohou být prováděny jen po náležitém uvážení a přitom musí být dodržovány zásady pro postup při provádění těchto změn přijaté vládou (usnesení vlády ze dne 25. dubna 1968, č. 128).*“²⁷⁹ *Rady pracujících* ještě před vydáním zákona o socialistickém podniku mělo být možné zřizovat podle prozatímních rámcových zásad po dohodě s orgánem, který byl podle dosavadních předpisů kompetentní ke jmenování a odvolávání ředitele podniku. Přičemž zřizování *rad* mělo probíhat ve třech etapách: 1. k 1. červenci 1968, 2. k 1. říjnu 1968, 3. k 1. lednu 1969.²⁸⁰

2.2.4.3 Zákon o socialistických podnicích

Zákon o socialistických podnicích byl připravován během roku 1968 a očekávaný termín jeho vydání se v průběhu roku měnil. Podle Karla Kovandy se první varianta jeho paragrafované verze objevila v srpnu. V té době se očekávalo, že legislativně bude schválen 28. října při příležitosti československých výročí. S příchodem srpnové invaze přišly četné změny, včetně očekávaného termínu, který byl odsunut na březen 1969.²⁸¹ Dne 23. ledna 1969 byl hotov nový návrh zákona, jenž v tisku roku 1969 ovšem nikdy nebyl publikován. Plné znění tohoto návrhu bylo zveřejněno v periodiku *Listy (Řím)* až v roce 1987.²⁸²

Rady pracujících zde byly pojmenovány jako *podnikové rady*, definované coby *kolektivní podnikatelské orgány podniku*. Co se týče počtu členů, neměl být nižší než tři

²⁷⁷ *Tamtéž*, s. 13.

²⁷⁸ *Tamtéž*.

²⁷⁹ *Tamtéž*.

²⁸⁰ *Tamtéž*.

²⁸¹ Karel KOVANDA, *Zápas o podnikové...*, s. 142.

²⁸² *Návrh zákona o socialistických podnicích ze dne 23. ledna 1969: osmnáct let zamlčovaný*, *Listy (Řím)* 5 (17), 1987, s. I–XVI.

a neměl přesáhnout třicet členů. Členem podnikové rady se mohl stát pouze československý státní občan a nesměl nikdo z ředitelství. *Podniková rada* si měla volit svého předsedu, místopředsedu a případně další funkcionáře podle potřeby ze svého členstva. Zasedání rady měl svolávat předseda nejméně třikrát do roka. Ke svolání zasedání předsedovi mohla vzniknout povinnost, pokud by si ho vyžádala alespoň třetina všech členů rady nebo ředitel podniku. Jednat mohlo zasedání rady, pouze pokud by byly přítomny alespoň dvě třetiny členů. Usnášet se mělo nadpoloviční většinou přítomných, pokud by toto nebylo statutem podniku upraveno jinak. S poradním hlasem se mohl jednání účastnit ředitel podniku a představitel odborového orgánu. Zákon rovněž radě umožňoval takto vybrat další osoby podle vlastního uvážení a rozhodnutí. Jménem podniku mohla rada jednat pouze v případech, které vymezoval zákon. Za výkon funkce v radě měli být její členové placeni, v souvislosti s ročními hospodářskými výsledky podniku. Způsob stanovování výše odměn a zásady pro jejich rozdělení mezi členy rady měl nastavovat statut podniku. S ohledem ke členství v radě nesměl dotyčný po dobu svého působení v radě a následující rok dostat výpověď.²⁸³

Podniková rada měla mít pravomoc určovat na základě návrhů ředitele koncepci rozvoje a zásady hospodářské politiky podniku, včetně kontroly jejich naplňování. Měla rozhodovat po vyjádření příslušného odborového orgánu o jmenování nebo odvolání ředitele, dále stanovovat řediteli základní platové podmínky, podíly na hospodářských výsledcích podniku a v neposlední řadě ovlivňovat podmínky pracovního poměru ředitele. Schvalovat měla roční účetní závěrku podniku a rozhodovat o rozdělení zisku. Rozhodovat měla rada také „o založení nebo účasti na založení nového podniku anebo jiné právnické osoby...“ dále o změně statutu podniku za specificky vymezených podmínek.²⁸⁴ *Podniková rada* měla rovněž schvalovat smlouvy o podílové účasti a udělovat čestná uznání a odměny pro zásluhy na rozvoji podniku. Výčet otázek týkající se rozvoje podniku, k jejichž řešení měla být rada kompetentní, zákon nelimitoval, mohl být doplněn statutem podniku. Pracujícím a zakladateli podniku měla být rada povinna předkládat jednou ročně zprávu o své činnosti a hospodářských výsledcích.²⁸⁵

Ředitel měl být kompetentní k řízení podniku, které bylo upravené koncepcí rozvoje a zásad hospodářské politiky, určené *podnikovou radou*, té měl být odpovědný svými aktivitami. Samostatně měl jednat jménem podniku a rozhodovat v případě veškerých záležitostí, které nebyly vyhrazeny radě nebo zakladateli. Po slyšení podnikové rady měl jmenovat ředitel svého zástupce, který by zastupoval ředitele v době jeho nepřítomnosti.

²⁸³ *Tamtéž*, s. IV, V.

²⁸⁴ *Tamtéž*, s. V.

²⁸⁵ *Tamtéž*.

Funkce ředitele měla být obsazována na základě konkursu. Jaké předpoklady měl ředitel splňovat z hlediska kvalifikace, měl stanovit statut podniku. Pokud by zakladatel podniku vyjádřil námitky proti některému z uchazečů na funkci ředitele, měl mít právo vyloučit jeho další účast v konkurzu, *podniková rada* by poté měla vypsát doplňkový nebo nový konkurs. Pracovní smlouvu s přijímaným ředitelem měl podnik uzavřít na dobu 5 let, pracovněprávní vztah s ním jménem podniku měla uzavřít *rada pracujících*. Zákon přesně vymezoval, za jakých podmínek mohla být řediteli dána výpověď. Ve vztahu k *radě pracujících* se jednalo zejména o situaci, v níž by ředitel nerespektoval závazná usnesení *podnikové rady*.²⁸⁶

Vedle *rady pracujících* měla v podniku vzniknout *dozorčí rada*, která měla zejména dohlížet na to, „*zda výkon řídicí činnosti a způsob hospodaření v podniku odpovídá právním předpisům, statutu podniku a usnesením podnikové rady*“.²⁸⁷ Přičemž členem dozorčí rady nesměl být člen *podnikové rady*.²⁸⁸

Podniková rada nebo zakladatel měli mít pravomoc za stanovených podmínek podnik sloučit s jiným podnikem, rozdělit ho nebo zrušit. Přičemž ke sloučení nebo rozdělení podniku mělo vždy být třeba souhlasu *podnikové rady* přejímajícího podniku.²⁸⁹

Zákon vymezoval tři typy podniků, z nichž každý obsahoval specifické směrnice pro *podnikovou radu*: Prvním typem byl *společenský podnik*, druhým *veřejný podnik* a třetím *účastnický podnik*.

Ve *společenském podniku* měla být rada volena přímou a tajnou volbou z pracovníků podniku nebo dalších odborníků, navržených za kandidáty na shromáždění *pracujících*, kde kandidaturu přijali. Shromáždění *pracujících* měl svolávat a volby do rad organizovat příslušný orgán odborové organizace podniku. Aby volby byly platné, měly se jich zúčastnit alespoň dvě třetiny *pracujících* podniku. Z řad odborníků, kteří nebyli zaměstnanci podniku, v němž by *podniková rada* byla volena, mohla být volena jedna pětina. Přičemž celkový počet členů rady měl stanovit statut podniku. Funkční období členů rady mělo trvat čtyři roky, pokud ho statut podniku nestlanovil jinak. Polovina počtu volených členů se v průběhu první volby měla volit pouze na polovinu funkčního období. Člen rady mohl být odvolán, pokud by nevykonal nebo nemohl vykonávat řádně svoji funkci.²⁹⁰

V podnicích s méně než dvaceti zaměstnanci se *podniková rada* měla zřizovat pouze v případě, kdy by tak určil statut podniku. Pokud by se tak nestalo, funkci rad by zastávalo

²⁸⁶ *Tamtéž*, s. V, VI.

²⁸⁷ *Tamtéž*, VI.

²⁸⁸ *Tamtéž*.

²⁸⁹ *Tamtéž*, s. VI, VII.

²⁹⁰ *Tamtéž*, s. VII, VIII.

shromáždění pracujících. Zakladatel podniku měl disponovat právem jmenovat do rady svého zástupce, pokud by se účastnil jejího jednání s hlasovacím právem řádného člena. Stát měl mít možnost jmenovat do rady své zástupce, i když by nebyl zakladatelem podniku. Přičemž zástupce státu měl mít při řešení otázek týkajících se zabezpečení výroby pro účely obrany státu právo veta.²⁹¹ Při výkonu své činnosti měla rada rozhodovat dvoutřetinovou většinou všech svých členy, výjimku mohly tvořit zvláštní případy, jejichž řešení by nastavoval statut podniku. Za svou činnost měly být rady odpovědné všem pracujícím podniku. Na shromáždění pracujících organizovaných příslušným odborovým orgánem mělo být udělováno absolutorium členům rad, kterým končilo funkční období. V případě, že by uděleno nebylo, „*propadají ve prospěch podniku části odměny členů rady, uložené na zvláštním účtu*“.²⁹²

V případě, že došlo k zásadnímu zhoršení ekonomického vývoje prokazatelně v důsledku chybného řízení podniku, mohla být v podniku zahájena činnost instituce takzvané *vnucené správy*. Pokud by *podniková rada* nesouhlasila s ustanovením *vnucené správy*, o jeho oprávněnosti měl rozhodnout soud.²⁹³

Zakladatel podniku měl disponovat právem podnik zrušit se souhlasem *podnikové rady*.²⁹⁴

Veřejné podniky byly definované jakožto podniky státní a místní. Měly sloužit zejména obecně prospěšným účelům případně zvláštním veřejným zájmům, při nichž nemělo být možné plně uplatňovat podnikatelské zájmy rozhodování. Zakladatel podniku měl mít právo účasti na řízení *veřejného podniku*, což měli zajistit členové, které jmenoval do *podnikové rady*. Tu měli utvářet členové jmenovaní zakladatelem a pracovníci podniku volení pracujícími podniku, kteří měli tvořit nejméně jednu třetinu členů rady. Počet členů rady stejně tak jako počet členů rady, které měl jmenovat zakladatel, měl být stanoven statutem podniku. Co se týče volby, funkčního období a odvolávání volených členů rady, pro *veřejné podniky* měly platit velmi obdobné podmínky jako pro *společenské podniky*. Členové, které jmenoval zakladatel, měli být do funkcí jmenováni na stejné funkční období jako ostatní volení členové, přičemž zakladatel je z funkce mohl odvolat. V podnicích s počtem pracovníků nižším než dvacet měla být rada pracujících zřizována, pouze pokud by tak stanovil statut podniku, v opačném případě měl její funkci vykonávat zakladatel.

²⁹¹ *Tamtéž*, s. VIII.

²⁹² *Tamtéž*.

²⁹³ *Tamtéž*.

²⁹⁴ *Tamtéž*.

Rada pracujících ve *veřejném podniku* měla být kompetentní ke schvalování investice a přijetí nebo poskytnutí úvěru podniku v rozsahu stanoveném statutem podniku, dále rozhodovat o sdružování podniku se souhlasem zakladatele.²⁹⁵

Pokud by rada měla rozhodovat o změně předmětu podnikání, o založení nebo účasti na založení nového podniku, případně jiné právnické osoby, mohla pouze se souhlasem nebo na návrh zakladatele. Veškerá pravidla pro rozhodování rad měl stanovit statut podniku. Zakladatel měl být kompetentní k pozastavení usnesení rady, pokud by porušovala veřejné zájmy, kterým měl *veřejný podnik* sloužit, právní předpisy nebo statut podniku. Pokud by k takovému případu došlo, zakladatel věc měl vrátit radě k opětovnému projednání. V případě, že by hrozilo nebezpečí z prodlení, zakladatel byl oprávněn rozhodnout sám bez usnesení rady. Pokud by ředitel podniku získal podezření, co se týče závadnosti usnesení rady, „z důvodů, pro které je může zakladatel pozastavit, neprovede je a podá o tom bezodkladně zprávu zakladateli“.²⁹⁶

Za svou činnost měla *podniková rada* být odpovědná zakladateli a pracujícím podniku. Usnášet k udělení absolutoria se pracující měli na shromážděních organizovaných příslušným odborovým orgánem v podniku. Aby absolutorium vešlo v platnost, muselo být schváleno zakladatelem. Pokud by absolutorium schváleno nebylo, části odměn členů rady měly propadnout ve prospěch podniku.²⁹⁷

Zakladatel měl mít pravomoc podnik sloučit, rozdělit nebo zrušit, ovšem teprve po vyjádření *podnikové rady*.²⁹⁸

Účastnické podniky měly být zakládány pro výkon jakékoli podnikatelské činnosti. Zakladatelé měli mít pravomoc účasti na řízení podniku prostřednictvím jmenovaných členů v *podnikové radě*. Tu měli tvořit členové jmenovaní zakladateli a pracovníci podniku, kteří měli být určeni volbou pracujících podniku, přičemž měli tvořit nejméně jednu třetinu členů rady. Počet členů rady včetně počtu jmenovaných členů měl stanovit statut podniku. Co se týče voleb, funkčního období a odvolávání volených členů rady měla platit stejná pravidla jako v případě *společenských podniků*. Členové jmenovaní zakladatelem měli v radě působit na stejně dlouhé funkční období jako ostatní volení členové.²⁹⁹

Se souhlasem zakladatelů měla *podniková rada* rozhodovat o sloučení, rozdělení, zrušení nebo sdružování *účastnického podniku*. Pokud by mělo dojít ke změně předmětu

²⁹⁵ *Tamtéž*.

²⁹⁶ *Tamtéž*, s. IX.

²⁹⁷ *Tamtéž*.

²⁹⁸ *Tamtéž*.

²⁹⁹ *Tamtéž*, s. X.

podnikání a založení nebo účasti na založení nového podniku nebo jiné právnické osoby, rada mohla o těchto věcech rozhodnout pouze se souhlasem zakladatele nebo na jeho návrh. Pravidla pro rozhodování měl stanovit statut podniku. Za svou činnost měla *podniková rada* být odpovědná zakladatelům nebo pracujícím podniku.³⁰⁰

V případě udělování absolutoria těm členům *podnikové rady*, jimž skončilo funkční období, se pracující měli usnášet na shromážděních, která by organizoval příslušný odborový orgán v podniku. Pokud by absolutorium uděleno nebylo, části odměn členů rady měly propadnout ve prospěch podniku.³⁰¹

ZÁVĚR

Počátky zkušenosti s dělnickými radami v československém prostředí sahají ke konci roku 1918. Rady pracujících zde vznikaly krátce po ustavení Československé republiky, výrazněji od února roku 1919. Vznik těchto rad navazoval podobně jako v německém nebo maďarském prostředí té doby na zkušenost se sověty v ruském prostředí, která rezonovala s menším nebo větším zkreslením napříč středoevropským prostorem, Československo nevyjímaje.

Rovněž zde se rady vynořily nejprve spontánně, měly koordinační a sjednocovací funkci pro boj za zájmy pracujících. Příznivce mezi zastánci ideových proudů a konkrétních organizací v Československu té doby si rady našly zejména u jedné z frakcí Československé sociálně demokratické strany dělnické a *anarchistů*. Mezi prvními dělnickými radami, které organizovali stoupenci Československé sociálně demokratické strany dělnické, byla dělnická rada na Hořicku. Vedla boj za lepší mzdové podmínky dopravních dělníků a za kratší pracovní dobu. Zároveň vybízela k ustavování dalších dělnických rad a ke společensko-politické transformaci, vzorem přitom byla zkušenost se sověty. Hořická rada vnímala sebe samotnou jako součást širšího hnutí rad, v němž byla v době svého působení spíše osamocena, a proto brzy zanikla.

S radami sympatizující frakce Československé sociálně demokratické strany dělnické usilovala o prosazení zakládání a propagace dělnických rad do stranických programových stanov. Protichůdné síly vnitrostranické opozice toto odmítly přijmout, ale udělily výjimku kladenskému regionu, kde měla podpora rad silné zázemí mezi pracujícími. V květnu roku

³⁰⁰ *Tamtéž.*

³⁰¹ *Tamtéž.*

1919 a dubnu 1920 byly na Kladensku do rad pracujících organizované volby. Silné postavení zde získala okresní rada. Byla provázaná se sociálně demokratickou stranou a vnímala se jako součást hnutí rad, usilujícího o společensko-politickou transformaci po vzoru zkušenosti se sověty v Rusku. Požadovala socializaci a převzetí moci skrze síť dělnických rad, které měly vzniknout po celé Československé republice, s cílem ustavit socialistickou republiku. Silná opora mezi dělnictvem zaručovala kladenské okresní radě kompetence vyvolávat nátlakové akce skrze generální stávky. Dále se angažovala rovněž v bytové otázce, sestavovala komise pro bytové prohlídky, vybírala byty, které byly následně zabírány a přidělovány. Mezi lety 1919–1920 se v Československé republice rady objevovaly na mnoha místech a bylo možné o nich hovořit jako o hnutí rad. Konečným mezníkem existence kladenské dělnické rady a československého hnutí rad tohoto období se stala prosincová stávka roku 1920, po níž následovala politická opatření, která učinila dosavadním aktivitám dělnických rad přítrž. V průběhu prosincové generální stávky vznikaly spontánně *revoluční závodní rady*, které žádaly vyvlastnění velkostatků a kontrolu průmyslové výroby. V únoru téhož roku byly zákonem o závodních a revírních radách při hornictví legislativně ukotveny *závodní rady*. Jak již název zákona napovídá, jednalo se pouze o *závodní rady* v oblasti hornictví. Svými rozhodnutími podle tohoto zákona nesměly závodní rady zasahovat samostatně do administrativy.

V průběhu květnového povstání roku 1945 vyzvala Ústřední rada odborů (ÚRO), aby byly svolávány schůze dělnictva a úředníků v závodech, kde měly být ustavovány *revoluční závodní rady*. Měly kontrolovat výrobu a vedení podniku. ÚRO 12. května vydala směrnici, v níž upravovala způsob voleb do *závodních rad*. *Závodní rady* měly být zřizované v každém podniku a samostatném závodě, dále v ústavech a na úřadech v soukromé i veřejné službě. Jejich kompetence měla umožňovat kontrolu výroby, administrativy, vedení podniku, obchodních knih a jiných významných dokumentů, ale neumožňovala rozhodovat o personálních změnách vedení podniku. Řešit problémy ve vedení mohla pouze ÚRO, na kterou se *závodní rady* mohly se stížnostmi obracet.

Funkce *závodních rad* ve 40. letech se proměňovala. Měly napomáhat k obnově poválečné výroby a posilování role státu. Přispívaly k řešení otázky tzv. „národní očisty“ tím, že v závodech a na úřadech ustavovaly očištné komise vyhláshující rozsudky. Podílely se na konfiskaci majetku Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a na převodu konfiskovaného majetku pod národní správu. *Závodní rady* svolávaly stávky, aby si vymohly podřízení podniku, kde působily, národní správě. Tím před červencem 1945 vytvářely tlak jak vůči vládě, tak politickým stranám, včetně KSČ. Postoj KSČ vůči znárodnování byl v té době spíše zdrženlivý. Zároveň pro ni bylo problematické autonomní postavení *závodních rad*, podobně

jako v případě dalších vlivných stranicky nekontrolovaných organizací, jako například ÚRO a Revoluční odborové hnutí (ROH). Proto nejprve v červnu 1945 získala klíčový vliv v ÚRO, skrze systém *demokratického centralismu* si později podrobila ROH a nakonec také *závodní rady*. Prostřednictvím Dekretu o závodních a podnikových radách, podepsaného Edvardem Benešem, bylo stanoveno, že ROH získalo kontrolu nad volbami do závodních rad. V situaci, kdy KŠC měla pod kontrolou ROH, to znamenalo, že o osudu *závodních rad* reálně rozhodovala ona. Nejprve ztratily svou samostatnost, čímž přestaly být hrozbou pro KŠC, a v březnu roku 1948 byly zákonem sloučeny s ROH, čímž zanikly. V období, kdy *závodní rady*, působily pod vlivem ROH a KŠC, jim byly sníženy kompetence. Třebaže pro ně byla vymezena funkce dohledu nad managementem, neměly v podstatě žádnou možnost vlastními rozhodnutími ovlivňovat vedení podniku.

Na počátku jara roku 1968 se rady pracujících v Československu objevily znovu. Přípravy pro jejich vznik souvisely s demokratizačními procesy reformních opatření, která navazovala na politickou a hospodářskou krizi, vyvolanou dosavadním režimem byrokraticko-centralistického systému. Ačkoli politický rámec pro rady pracujících byl představen počínaje rokem 1968, jeho přípravy trvaly několik let. Hospodářsko-politická krize začala mezi roky 1962–63 a svými dopady si vynucovala hledání způsobů řešení. Byl povolán tým ekonomů v čele s Otou Šikem, ředitelem Ekonomického ústavu ČSAV, aby se problematikou zabýval a připravil návrh možných alternativ v ekonomické sféře. Vzhledem k tomu, že dosavadní systémové nastavení bylo postavené na principech direktivního hospodářství, charakteristického centrálním plánováním, alternativou se stala decentralizace. Panovala shoda, že vhodným řešením k jejímu dosažení bylo ustavení socialistického trhu, na němž by působily hospodářské jednotky s vyšší mírou autonomie od státu. Aby toho bylo dosaženo, bylo nutné najít způsob, jak vyřešit proměnu vnitřního systému rozhodování v podnicích a zastoupení v rozhodovacích institucích.

O problematice alternativ k dosavadnímu modelu řízení se začaly vést odborné debaty. Počínaje rokem 1964 se do diskuse zapojili právníci. Ve svém časopise *Právník* otevřeli debatu o možných řešeních, do níž přispívali vědci z různých oborů humanitních a společenských věd. V roce 1965 pak do debaty v témže časopise přispěl sociolog Dragoslav Slejška a nastínil, že v protikladu k byrokratickému centralismu nestál pouze jediný model, který vystihuje decentralizaci, ale nejméně dva. Prvním z nich byl model *manažerský/technokratický*, druhý *kolektivistický* či podle Karla Kovandy *radikálně demokratický*. *Technokratický* model spočíval v důrazu na odbornost řízení a zejména v rozhodování podle principu autokratismu – příkazy přicházely pouze shora dolů a odpovědnost za jejich plnění zdola nahoru. *Kolektivistický/samosprávní* či *demokratický*

model oproti tomu nabízel princip samosprávy pracujících – způsob, jakým se pracující samotní mohli zapojovat do rozhodovacích procedur v podniku a nést za to odpovědnost. Během událostí Pražského jara vystihovaly tyto modely ideové proudy odpůrců byrokratického centralismu, jejichž zastánci se vůči sobě vymezovali v otázkách dalšího směřování vývoje ekonomicko-politické transformace.

Ačkoli Ústřední výbor KSČ (ÚV KSČ) v lednu roku 1965 schválil teze ekonomické reformy s platností od roku 1966, přistoupit na princip řízení, v němž by centrum ztratilo pravomoc ovládat podniky, bylo problematické. Mezitím byl pověřen další tým na vypracování alternativ, tentokrát ve sféře politické. Tým manažerských odborníků, zaštitěný institucí Státní komise pro řízení a organizaci (SKŘO) a vedený profesorem Jiřím Řezníčkem, připravil návrhy reformních opatření pro podniky. Výsledné návrhy byly technokraticky zaměřené, ale obsahovaly několik modelů zapojení *podnikových rad* do vnitropodnikového systému, z nichž jeden bylo možné označit za *samosprávní*. Reálná reformní opatření se odsouvala a návrhy SKŘO byly v roce 1967 zamítnuty. Neřešené nebo jen částečně řešené problémy působily a stupňovaly se. Zásadní zvrát nastal s příchodem ledna roku 1968 a změnami v ÚV KSČ, propuklo Pražské jaro. Během Pražského jara získaly návrhy SKŘO opět relevanci v diskusích..

Dne 5. dubna 1968 byl vydán Akční program KSČ, který rámcově nastínil budoucí směřování ekonomické a politické reformy. Kromě jiného obsahoval body o demokratizaci hospodářství, uskutečnění samostatnosti podniků a jejich relativní nezávislosti na orgánech státu. Načrtnul rovněž rámec pro budoucí ustavování rad pracujících, nazývány zde byly *demokratickými orgány v podnicích*. Vymezil jim pravomoci, měly se stát součástí řídicích mechanismů v podniku. Proto nebylo možné tyto orgány ztotožňovat s odbory. Zároveň určil odpovědnost rad za výsledky hospodaření se socialistickým vlastnictvím. Inspiraci pro vytváření *demokratických orgánů v podnicích* Akční program odkazoval k tradici *závodních rad* v Československu mezi lety 1945–48. V československém prostředí rovněž rezonovala zkušenost s radami *jugoslávského modelu*.

V průběhu debat o samosprávě pracujících a radách v letech 1968–69 se terminologie používaná pro rady měnila. Ota Šik používal termín *rady pracujících*, dále se hovořilo o *kolektivních orgánech demokratické správy*, *demokratických orgánech v podnicích*, návrhy týmu SKŘO uváděly termín *podniková rada*. Ten se rovněž objevil v zákoně o socialistických podnicích, který nakonec nevešel v platnost, a po protestech odborů byl domluven termín *podniková rada pracujících*.

Jedním z témat, které se v debatách ohledně samosprávy pracujících v roce 1968–69 objevilo, byl vztah samosprávy pracujících k socialistické demokracii, kdy

samospráva pracujících byla chápána jako její základní element. Rady pracujících byly organizačním ztělesněním samosprávy pracujících. Mezi významné autory, kteří přispěli do diskuse tohoto tématu, patřili Robert Kalivoda, Dragoslav Slejška, Pavel Ernst a Jan Štern.

Podle Roberta Kalivody byla transformace společnosti od jara 1968 vývojem etapy charakteristické socialistickou demokracií, kterou chápal jako stádium vývoje směřujícího k samosprávě. Ta vyjadřovala nejvyšší cíl socialistické organizace společnosti. Aby tento vývoj byl naplněn, bylo nezbytné zajistit prostoupení socialistické demokracie prvky přímé demokracie. Kalivoda v procesu Pražského jara tyto prvky již nacházel, ale nebyly ještě dostatečně rozvinuty ve všech důležitých oblastech. Jednou z nich byla oblast samosprávy pracujících v podnicích, ztělesněná dělnickými, podnikovými radami. Pokládal za nemožné, aby nová soustava ekonomického řízení, mající řešit hospodářsko-politickou krizovou situaci, se obešla bez socialistické demokracie provázané se samosprávou pracujících.

Podle Dragoslava Slejšky by demokratická forma zřízení v socialismu nemohla obstát, pokud by demokracie neprostupovala jak sféru politickou, tak ekonomickou. V případě, že by demokracie byla odstraněna z ekonomické sféry, došlo by k rozkladu demokracie rovněž v politické sféře tím, že by byl znemožněn reálný projev společenského vlastnictví a pracujícím by byly odcizeny výrobní prostředky. Slejška spatřoval příčiny úpadku byrokratického centralismu nedemokratického socialismu, panujícího do roku 1967, v samotné jeho podstatě. Tím, že počínaje lednem 1968 byl odstartován proces syntézy demokratizace a socialismu, bylo nezbytné, aby prostoupil kromě sféry politické rovněž sféru ekonomickou, jinak by došlo ke zhroucení tohoto procesu. Slejška reflektoval tento vývoj roku 1968 v etapách. Nejprve došlo k restrukturační v politické sféře, kterou vyvolala krize v obou sférách. Poté proměna politické sféry umožnila další vývoj procesu demokratizace a následovalo prostupování ekonomické sféry, vyjádřené rozvojem samosprávy pracujících ztělesněné radami. Slejška v tomto viděl zákonitost.

Pavel Ernst kritizoval některé zjednodušující příspěvky do diskuse na téma socialistické demokracie a samosprávy pracujících, v nichž spatřoval oddělení procesu socialistické demokratizace, včetně důrazu na samosprávu pracujících, od předcházejících problémů v ekonomické a politické sféře. Tento problém vnímal na pozadí argumentace, že ve stalinistickém byrokraticko-centralistickém režimu nebylo tolik demokracie potřeba, zatímco v systému utvářeném polednovými reformními procesy bylo zavádění samosprávy pracujících pouze výrazem potřeby rozvíjet více demokracie – ideologická demokratizace pro demokracii, bez kontextu. Podle Ernsta vyvolala prvotní nutnost proměny ekonomické soustavy řízení nezbytnost proměn v politické sféře. Výslednicí tohoto procesu se stala

nutnost rozvoje demokratického socialismu, který podmiňoval úspěšné prosazení nové soustavy ekonomického řízení, včetně podnikové samosprávy pracujících. Princip samosprávy pracujících vnímal jako nepostradatelnou součást nové soustavy ekonomického řízení, která byla jediným možným východiskem z krizové situace předchozího nastavení.

Socialistická demokracie bez principu samosprávy pracujících byla nemyslitelná také pro Jana Šterna. Byla pro něho jediným způsobem, jak zabránit opětovnému zavedení byrokraticko-centralistického zřízení a potlačení dosažených svobod. Štern zdůrazňoval potřebu rozbití monopolu státního vlastnictví ekonomickou reorganizací a realizaci decentralizace rozhodování o nadhodnotě spojené se zavedením samosprávy pracujících ve výrobní sféře, to vše prostřednictvím sféry politické. Socialistickou demokracii chápal jako nezbytně propojenou se samosprávným kolektivním podnikatelem, kterého musela vytvořit kombinace ekonomické reformy se zavedením rad pracujících jako principu řízení.

Dalším tématem diskusí o samosprávě pracujících a radách pracujících byla otázka limitů samosprávy pracujících a kompetencí rad pracujících. Za jakých podmínek nastavení úlohy rad bylo možné mluvit o samosprávě a kdy už nikoli. Do diskuse přispěli významně například Dragoslav Slejška nebo Pavel Ernst. Pro naplnění principu samosprávy pracujících podle Slejšky nestačilo, aby rady pracujících byly pouze orgánem poradním nebo dodatečně schvalovacím, musely mít funkci, která umožňovala skutečně rozhodovat. Slejška nevnímal rozpor mezi existencí odborného řízení v podniku a uplatněním samosprávy pracujících. Vedle instituce rady pracujících v podniku musely existovat orgán ředitelství a odbory. Bylo důležité, aby orgány operativního řízení byly v podřízeném vztahu vůči radě pracujících a nikdy ne naopak. Vztah nadřízenosti a podřízenosti měl být v samosprávně organizovaném podniku omezen na svůj organizačně technický aspekt. Neboť Slejška vnímal přímou úměrnost mezi rozsahem demokratičnosti společensko-politického systému a růstem síly omezující absolutizaci vztahu nadřízenosti a podřízenosti. Skutečná samospráva byla identifikovatelná pouze v takovém případě, v němž byla překonávána centralizovanost mocenské sféry rozptýlením na široký okruh účastníků. Limitem samosprávné funkce rad byla funkce humanizační, která vyjadřovala sounáležitost kolektivu pracujících a rad ne jen prostřednictvím voleb. Rady pracujících byly ohroženy byrokratizací, která by znamenala odcizení rad od kolektivu pracujících a tím formalizaci a vyprázdnění podstaty samosprávné funkce.

Podle Pavla Ernsta měly rady pracujících naplňovat potřebu základních existenčních zájmů pracujících při rozhodování o vedení podniku. Bylo nezbytné pracujícím skrze jejich rady umožnit vysoké pravomocné rozhodování, aby vzrostl jejich zájem na růstu výsledků hospodaření podniku, neboť ten by se projevil v ohodnocení pracovníků. Zlepšení výsledků

hospodaření u jednotlivých podniků pak mělo vést ke zlepšení celospolečenského hospodářského systému. Rozhodovat rady měly o základní činnosti podniku společně s výběrem, hodnocením a odvoláním ředitele, popřípadě jeho náměstků. Pokud by rada pracujících získala funkci pouze kontrolní nebo poradenskou a nikoli rozhodovací, neodpovídala by limitům samosprávné funkce.

Jedním z dalších témat, které se v debatách o samosprávě pracujících a radách pracujících vynořilo, bylo hnutí rad pracujících. Rámec umožňující vznik organizace rad pracujících byl nastaven shora prostřednictvím politických rozhodnutí vrcholných představitelů polednového režimu jako součást reformních opatření. Svou roli ohledně samosprávy pracujících sehráli ale také samotní pracující. Dne 29. dubna 1968 se pracující zorganizovali v Dole Dukla, aby odvolali dosavadního ředitele L. Klimšu. Na jeho místo poté zvolili hlasováním o důvěře podporou více jak 90 % hlasů nového ředitele, Ing. Aloise Petráše. O něm bylo známo, že byl ve skutečnosti zákulisní postavou, která směřovala řízení dolu k úspěšnému fungování již delší dobu. Tento případ rezonoval napříč diskusemi. Existovala zde spontánní iniciativa samotných pracujících vytvářet samosprávné podmínky. A pracující si sami zvolili kompetentního odborníka.

Rady pracujících si získaly širokou podporu mezi pracujícími v průběhu velmi krátkého období. Podle Miloše Bárty toto bylo důsledkem skutečnosti, že nešlo pouze o uposlechnutí pokynů shora a započítí vytváření rad, ale že nové možnosti dané reformními opatřeními v politické sféře umožnily vyrůst hnutí zdola, které mělo své kořeny minimálně v roce 1966, tedy v době, kdy byrokraticko-centralistický systém bránil jeho dalšímu růstu. S tím, jak se proměňoval politický systém, se příznivě měnily podmínky živné půdy, kde byly kořeny zapuštěny již delší dobu, ale pro jejich další růst byla nutná změna okolností. Bárta sledoval, jak se ve společnosti formovaly tři různé sféry politického vlivu: 1. vedoucí orgány strany, odbory a teoretická ekonomická fronta, které usilovaly o ekonomickou reformu, 2. řídicí struktury starého režimu nebo mnohé z jeho článků, které se stavěly na odpor, 3. zdola se formující společenské síly, hnutí rad pracujících, usilující o překonání tohoto odporu. S Bártou nepřímou souhlasil rovněž Dragoslav Slejška, který připomněl jednání plzeňské porady zástupců podnikových rad pracujících a řadu jednání různých odborových skupin počátkem roku 1969, kde se diskutovalo, jaký postoj zvolit vůči dalšímu ustavování a udržování rad pracujících v situaci, kdy politické podněbí ohrožovalo rady pracujících formalizací a výrazným omezením jejich samosprávné funkce. Pracující se shodli, že bylo nutné si instituci rad pracujících udržet s co nejširšími samosprávnými pravomocemi. Hnutí rad se stalo politickou silou působící zdola se svébytnými požadavky, které opět začaly

narážet na politické síly shora od momentu, kdy se zájmy aktérů hnutí a vrcholných politiků začaly rozcházet.

Během roku 1968 následovalo vydání dalších rezolucí, které vymezovaly politický rámec úprav působení rad pracujících. V květnu roku 1968 časopis *Odborář* zveřejnil *Prohlášení ÚRO k uplatnění práv pracujících a k právům a úkolům ROH v souvislosti s připravovanými zásadami o postavení a úloze socialistického podniku*. V červenci 1968 pak tentýž časopis vydal směrnice přijaté vládou dne 8. 6. 1968 v textu nazvaném *Prozatímní rámcové zásady pro zřizování a ověřování činnosti kolektivních orgánů demokratické správy a podnikatelských orgánů v podnicích*. Ačkoli prohlášení ÚRO bylo rozsáhlejší, co se týče vymezení působnosti rad, obě dvě rezoluce byly téměř totožné. Řešily například způsob volby rad pracujících, kompetence ve vztahu k řízení a rozvoji podniku, vztah rad pracujících k ředitelství/managementu podniku a k odborům. Dále také doporučovaly organizované ustavování rad podle vydaných směrnic jako protikladu vůči živelnému, dokud by nebyl vydán příslušný zákon upravující působnost a ustavování rad pracujících. Drobné odlišnosti se týkaly například možnosti působení funkcionářů ředitelství podniku v radě pracujících. Zatímco prohlášení ÚRO vymezilo dvojí alternativu, z nichž první bylo, že ředitel a jeho náměstci se zpravidla neměli stávat členy rad, a druhou, že nesměli, prozatímní rámcové zásady uplatnily pouze první z těchto dvou variant. Další odlišností byl například stanovený počet externích pracovníků, kteří mohli působit v radách, u podniků se zaměřením na potravinářský průmysl. Zatímco prohlášení ÚRO vymezovalo rozsah 10–30 % jejich zastoupení, prozatímní rámcové zásady nastavily přesný počet 30 % zastoupení. V průběhu roku 1968 se připravoval zákon o socialistických podnicích, který měl legislativně ukotvit vymezení působnosti a zakládání rad a nahradit tak dosavadní směrnice odsouhlasené vládou dříve. Jeho vydání se v průběhu roku 1968 odsouvalo. Nejprve bylo naplánováno na 28. října, po srpnové invazi a nastávajících změnách se termín posunul na březen následujícího roku. V lednu roku 1969 byl vydán aktuální návrh zákona, který ovšem nikdy nevešel v platnost a v tisku téhož roku nebyl publikován. Byl ale zveřejněn v roce 1987 jako příloha periodika *Listy (Řím)*. O radách pracujících se v tomto zákoně hovořilo jako o *podnikových radách* (což odkazuje k přípravám týmu SKŘO). Na rozdíl od obou předešlých rezolucí vymezil zákon o socialistických podnicích působnost rad různě ve třech modelech podniku, podle nichž se odvozovaly například jejich kompetence s ohledem k rozhodovacím pravomocem, vztah k zakladatelům podniku nebo počet členů rad z řad externích pracovníků a další. Jednalo se o podniky *společenské, veřejné a účastnické*. Dále, že členové rad měli být výslovně za své působení v radách placeni. V předešlých rezolucích se hovořilo pouze o tom, že měli být hmotně zainteresováni na výsledcích podniku. To lze vykládat tak, že rozhodování o řízení

podniku mohlo podnik směřovat k lepším hospodářským výsledkům, což se ohodnocením mělo projevit pro všechny zaměstnance podniku, včetně členů rad pracujících.

Vývoj zkušenosti s radami pracujících a debat o samosprávě pracujících trval až do léta roku 1969. Významným předělem se stal 17. duben 1969 a nástup Gustava Husáka do funkce prvního tajemníka strany, nejvyšší pozice v KSČ. Tím byl započat postupný zánik všeho, co doposud nebylo od jara předešlého roku dořešeno, včetně zákona o socialistických podnicích. V létě roku 1969 byly sjednoceny podnikové statuty, které doposud umožňovaly variace pravomocí rad v podnicích. Tím se redukovala kompetence rozhodovací pravomoci rad na konzultativní, což znamenalo konec samosprávy pracujících.

ZÁVĚR

Rady pracujících, které vznikaly na konci druhého desetiletí dvacátého století, navazovaly na zkušenost se situací v ruském prostředí z roku 1905 a 1917, byť v jiných zemích zkušenost zprostředkovanou a poznanou spíše vágně. Vzniku Sovětu, rady dělnických zástupců, nepředcházelo žádné programové nařízení politické organizace. Vznik rad byl novou zkušeností. Tuto nevídanou situaci si interpretovali a přizpůsobovali teoretici několika různých ideových proudů. Třebaže teoretické základy některých těchto proudů v různých zemích měly společnou podstatu, nazývaly se stejně, jejich vývoj a postup se lišily lokálně podle místní zkušenosti. Na základě interpretací zkušenosti s radami, mnohdy přizpůsobovaných pro vlastní strategická východiska, rezonovala idea rad ve středoevropském prostoru. Rady se stávaly nástrojem boje pracujících, s jehož pomocí bylo možné proměňovat dosavadní společensko-politický systém. Poté měly buď zaniknout, nebo se stát v různých formách fundamentální součástí nového radikálně odlišného společensko-politického systému a jeho správního uspořádání. Ačkoli se mnozí ze zastánců konceptu rad pracujících pokoušeli klást důraz na nezbytnost zaštitění rad agendou vlastní organizace, v momentě vzniku rad tyto organizace často neměly významnou roli. K uzpůsobování funkce rad podle představ zastánců proudů a organizací docházelo až později.

Vznik rad ve středoevropském kontextu v poválečném období po roce 1948 se nacházel v odlišné a specifické politické situaci. Přestože byla i nadále svébytná vzhledem k místu vzniku rad pracujících a historické situaci, existoval zde výrazný společný jmenovatel: dosavadní společensko-politický a ekonomický systém uzpůsobovaný podle vzoru stalinistické doktríny. Rady pracujících po roce 1948 v kontextu středoevropského prostoru vznikaly v režimech ovládaných komunistickou stranou podle stalinistické doktríny. Výrazným případem byla Federativní lidová republika Jugoslávie a vznik takzvaného *jugoslávského modelu*, kde byly rady zavedeny v roce 1950 jako reformní opatření shora. Jak v Polské, tak Maďarské lidové republice v roce 1956 se nicméně začaly vynořovat nejprve jako nevázané spontánně vznikající organizace pracujících, za účelem sjednocování a koordinace jejich boje skrze stávku při protestních bouřích. Kromě toho se funkce těchto rad dočasně rozšiřovala o samosprávu. Následující fungování rad bylo ovšem již provázané s reformními kroky režimních *komunistických* představitelů, nastavenými shora. Ti koncept rad uchopili a využili jako nástroj reformy, aby uklidnili destabilizovanou společnost reformními opatřeními. Poté jej dočasně integrovali do vlastního správního systému na úrovni

částečné samosprávy v podnicích s vymezenými kompetencemi. V tomto smyslu se jak v Maďarské, tak Polské lidové republice stal dočasně určitým vzorem *jugoslávský model*. Jakákoli snaha o rozšíření funkce těchto rad v rovině politické, jako nástroje k vynucování dalších systémových proměn, byla v obou zemích velmi potlačována.

Rady pracujících se objevily v Československu krátce po jeho založení v roce 1918 a zejména od února 1919. Nejprve vznikaly spontánně, ale zároveň z iniciativy stoupců frakce Československé sociálně demokratické strany dělnické a ideového proudu *anarchistů*. Stoupcem této frakce nevytvářeli rady proto, že by to bylo dáno programem strany, ale z vlastní iniciativy a naopak se pokoušeli nutnost ustavovat dělnické rady do programu strany zavést. Rady měly mít funkci nástroje ke sjednocování a organizaci boje za zájmy pracujících a zároveň nástroje ke společensko-politické transformaci k vytvoření sítě rad, uchopení moci a zavedení socialistické republiky podle vzoru více nebo méně zkrslých zkušenosti se sověty v ruském prostředí, která rezonovala napříč středoevropským prostorem. Roku 1920 začaly vznikat rovněž *revoluční závodní rady* v souvislosti s prosincovou stávkou. Hnutí rad, které vznikalo mezi lety 1918–1920, se poté setkala s odporem politických sil shora a bylo potlačeno. Během Květnového povstání roku 1945 vyzvala Ústřední rada odborů k organizaci *revolučních závodních rad*. Pracující se tohoto úkolu čteně zhostili a vznikala rozsáhlá síť. Funkcí *revolučních závodních rad* byla organizace závodů a přispívání ke zlepšení poválečné situace, obnovení poválečné výroby. Zároveň měly napomáhat posilování role státu – podporovaly řešení otázky „národní očisty“. V závodech a na úřadech organizovaly očistné komise, které vyhlášovaly rozsudky. Podílely se na konfiskaci majetku a převáděly jej pod národní správu. Převádět pod národní správu měly zájem také podniky, kde samy působily. Jejich radikalita a podpora znárodnování ve dnech před červencem 1945 společně s nezávislým postavením byla nepřijemná KSČ. Proto provedla kroky k podrobení těchto *závodních rad*, což se jí nakonec podařilo. Po únorovém převratu roku 1948 revoluční závodní rady zanikly sloučením s ROH. Mezi lety 1962–63 propukla v Československé socialistické republice hospodářsko-politická krize, která vyústila v přípravu reformních alternativ vůči dosavadnímu systému ekonomického řízení. Vyvolala diskuse mezi ekonomy, sociology, právníky, filozofy a dalšími, kteří všichni začali uvažovat, jakým způsobem by alternativy vůči dosavadnímu nastavení mohly vypadat. Nejprve byl sestaven tým ekonomů kolem Oty Šika, poté manažerů SKŘO kolem profesora Jiřího Řezníčka. Z diskusí probíhajících minimálně od roku 1964 vyplynula potřeba vytvořit socialistický trh, na němž se změní role podniků, která bude vyžadovat dalece vyšší míru jejich autonomie. Podle Dragoslava Slejšky alternativy ekonomicko-politických modelů v socialismu nebyly pouze dvojí – byrokratický centralismus a decentralizace –, ale trojího druhu. Jedním

z nich byl model *byrokraticko-centralistický* a dvěma progresivními modely byl *kolektivistický / demokratizační / samosprávní* model a *technokratický* model. Po lednových událostech roku 1968 a započetí Pražského jara představil Akční program KSČ plán syntézy demokratizace a socialismu. Jedním z bodů bylo rovněž ustavení *demokratických orgánů v podnicích* – rad pracujících. Tím byl otevřen prostor pro budoucí vývoj ohledně samosprávy pracujících v politické sféře. Pokud existoval zájem zavést socialistickou demokracii, podle mnoha autorů nebylo zbylí než ji propojit se samosprávou pracujících, kterou organizačně ztělesňovaly rady pracujících, a rozšířit demokratizaci ze sféry politiky rovněž do sféry hospodářské, do oblasti řízení podniků. Vývoj socialistické demokracie byl mnoha přispěvateli diskuse, kteří zastávali stanoviska samosprávního principu, vnímán jako důsledek řešení krizové situace na poli politicko-ekonomické sféry. Měl tedy hlubokou kontinuitu s předešlými událostmi minimálně v 60. letech. Během roku 1968 pak byly vydány dvě významné rezoluce otištěné v červnu a červenci v časopisu *Odborář*. Obě byly směrnicemi pro budoucí ustavování rad pracujících. Obě dvě se vymezovaly proti živelnému zakládání rad. Jednou z nich bylo prohlášení ÚRO, druhou vládní směrnice schválené 8. 6. 1968. Vládní směrnice měla platit do doby, než bude přijat zákon o socialistických podnicích, který měl rady pracujících legislativně ukotvit. Rady pracujících ovšem neležely pouze na úrovni teoretických příprav a debat odborníků, ale měly podobu své realizace a působení, které „začaly psát“ svůj vlastní příběh. Debaty o uplatnění samosprávy probíhaly také mezi samotnými pracujícími. Již brzy po otevření tématu rad pracujících získávala samospráva pracujících podporu mezi nimi. Miloš Bárta argumentoval tím, že ve skutečnosti nové podmínky nastolené polednovými procesy v oblasti politické sféry shora umožnily kontinuitu rozvoje hnutí zdola, podporujícího samosprávu pracujících, jehož kořeny sahaly do roku 1966. Objevily se také konkrétní projevy spontánní akce, mezi kterými lze uvést případ Dolu Dukla na Ostravsku, kde se pracující z vlastní iniciativy organizovali, aby vyměnili ředitele podniku. Na počátku ledna 1969 pak proběhlo setkání zástupců podnikových rad pracujících na Plzeňsku, které ukázalo, že pracující mají zájem udržet instituci rad pracujících s co nejvyšší mírou prvků samosprávy, která jim umožňuje v podnicích prosazovat své vlastní zájmy. Z uvedeného vyplývá, že funkce rad pracujících a samosprávního principu v 60. letech v československém prostředí byla: 1. součástí řešení hospodářsko-politické krize k posílení autonomizace podniků při zavádění socialistického trhu, 2. prosazování zájmů pracujících v otázkách rozhodování o chodu podniku a 3. nástroje, který v některých případech jednotil pracující v odporu proti byrokraticko-centralistickým tlakům počínaje rokem 1969 a umožnil vznik hnutí rad.

Závěr práce může posloužit jako podklad k dalšímu bádání.

Seznam použité literatury a periodik

Literatura

ANWEILER, Oskar, *The Soviets: The Russian Workers, Peasants, and Soldiers Councils, 1905–1921*, New York 1974.

ARTELT, Karl, *With the Red Flag to Vice-Admiral Souchon*, in: , *All Power to the Councils!: A Documentary History of the German Revolution of 1918–1919*, ed. G. Kuhn, s. 19–24.

BÉKÉES, Csaba – RAINER, János, M. – BYRNE, Malcolm (edd.), *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*, Budapest 2002.

BORSÁNYI, György – KENDE, János, *The History of the Working Class Movement*, Budapest 1988.

DÄUMIG, Ernst, *The Council Idea and Its Realization*, in: *All Power to the Councils!: A Documentary History of the German Revolution of 1918–1919*, ed. G. Kuhn, s. 51–58.

Decree of the Revolutionary Executive Soviet on the Socialization of Mines and Industrial and Transport Enterprises [1919], in: *Self-governing Socialism: Historical Development, Social and Political Philosophy*, edd. Branko Horvat – Mihailo Marković – Rudi Supek, New York 1975, s. 196–197.

FIŠERA, Vladimír, *Worker's Councils in Czechoslovakia 1968–9: Documents and essays*, London 1978.

HALADA, Jaroslav a kol., *Dějiny zemí kourny české II.*, Praha 1999.

ICARUS, *The Wilhelmshaven Revolt: A Chapter of the Revolutionary Movement in the German Navy, 1918–1919*, in: *All Power to the Councils!: A Documentary History of the German Revolution of 1918–1919*, ed. G. Kuhn, s. 5–18.

KÁRNÍK, Zdeněk, *Za československou republiku rad: Národní výbory a dělnické rady v českých zemích 1917–1920*, Praha 1963.

KELLER, Jan, *Dějiny klasické sociologie*, Praha 2007.

KENEZ, Peter, *Coalition Politics in the Hungarian Soviet Republic*, in: *Revolution in Perspective: Essays on the Hungarian Soviet Republic of 1919*, ed. A. C. Janos, W. B. Slotman, s. 61–84.

KNEI-PAZ, Baruch, *The Social and Political Thought of Leon Trotsky*, Oxford 1979.

KOSÍK, Karel – SATTERWHITE, James, H. (ed.), *A Word of Caution on Workers' Councils*, in: *The Crisis of Modernity: Essays and Observations from the 1968 Era*, Lanham 1995, s. 209–210.

- KOVANDA, Karel, *Zápas o podnikové rady pracujících 1968–1969*, Praha 2014.
- KUHN, Gabriel, *All Power to the Councils!: A Documentary History of the German Revolution of 1918–1919*, ed. G. Kuhn, Oakland 2012.
- LANDAUER, Gustav, *The United Republics of Germany and Their Constitution*, in: *All Power to the Councils!: A Documentary History of the German Revolution of 1918–1919*, ed. G. Kuhn, s. 199 – 204.
- Legal Decree of the Presidium on Workers' Councils [1956]*, in: *Self-governing Socialism: Historical Development, Social and Political Philosophy*, edd. Branko Horvat – Mihailo Marković – Rudi Supek, New York 1975, s. 198–200.
- LENIN, Vladimir, Iljič, *Spisy: Svazek 10*, listopad 1905 – červen 1906, Praha 1954.
- LUXEMBURG, Rosa, *The Beginning*, in: *All Power to the Councils!: A Documentary History of the German Revolution of 1918–1919*, ed. G. Kuhn, s. 81–83.
- LUXEMBURG, Rosa, *What Does the Spartacus League Want?*, in: *All Power to the Councils!: A Documentary History of the German Revolution of 1918–1919*, ed. G. Kuhn, s. 99–106.
- MÜLLER, Richard, *Democracy or Dictatorship*, in: *All Power to the Councils!: A Documentary History of the German Revolution of 1918–1919*, ed. G. Kuhn, s. 59–75.
- MÜLLER, Richard, *Report of the Executive Council of the Workers' and Soldiers' Councils of Great Berlin*, in: *All Power to the Councils!: A Documentary History of the German Revolution of 1918–1919*, ed. G. Kuhn, s. 31–39.
- PACNER, Karel, *Osudové okamžiky Československa*, Praha 2012.
- PELIKÁN, Jan – TEJCHMAN, Miroslav, *Dějiny Jugoslávie (1918 – 1991)*, Praha 1996.
- Resolution of the Workers of Budapest on the Formation of Workers' Councils*, in: *Self-governing Socialism: Historical Development, Social and Political Philosophy*, edd. Branko Horvat – Mihailo Marković – Rudi Supek, New York 1975, s. 191.
- ROMSICS, Ignác, *The Hungarian peasantry and the revolutions of 1918–19*, in: *Challenges of Labour: Central and Western Europe 1917–1920*, ed. Chris Wrigley, Abingdon 2002, s. 196–214 .
- RŮŽIČKA, Karel, *ROH v boji o rozšíření moci dělnické třídy (1945–1948)*, Praha 1963.
- SCHMIDT, Ervin, A. – RITTER, László, *The Hungarian Revolution 1956*, Oxford 2006.
- SIKLÓS, András, *Revolution in Hungary and the Dissolution of the Multinational State: 1918*, Budapest 1988.
- Statute of the Workers' Council of Budapest [November 5, 1918]*; in: *Self-governing Socialism: Historical Development, Social and Political Philosophy*, edd. Branko Horvat – Mihailo Marković – Rudi Supek, New York 1975, s. 192–195.

- TROCKIJ, Lev, Davidovič, *Die russische Revolution 1905*, Berlin 1923.
- TROCKIJ, Lev, Davidovič, *Russland in der Revolution*, Dresden 1909.
- TROTSKY, Leon, *Naši političeskie zadači*, Geneva 1904.
- TROTZKY, Leon, *The Soviet and the Revolution (Fifty Days)*, in: *Our Revolution: Essays on Working-Class and International Revolution, 1904–1917*, ed. M. J. Olgin, s. 151–161.
- VOJÁČEK, Ladislav – KOLÁRIK, Josef – GABRIŠ, Tomáš, *Československé právní dějiny*, Bratislava 2011.
- VOLINE, *The Unknown Revolution*, Montréal–New York 1990.
- WILSON, Duncan, *Tito's Yugoslavia*, Cambridge 1980.

Periodika

- BÁRTA, Miloš, *Podnikové rady pracujících jako společenské hnutí*, *Odbory a společnost* 4, 1969, s. 54–69.
- ERNST, Pavel, *Bud' efektivnost, anebo samospráva*, *Práce* 220 (XXIV), 1968, s. 4–5.
- ERNST, Pavel, *Podnikové rady pracujících, vrcholný orgán demokratické správy podniků*, *Odborář* 7, 1969, s. 5.
- ERNST, Pavel, *Samospráva, nebo manažerismus?*, *Rudé právo* 202 (48), 1968, s. 5.
- KALIVODA, Robert, *Demokratizace a kritické myšlení*, *Literární listy* 11 (1), 1968, s. 6.
- KALIVODA, Robert, *Hranatý stůl redakce Práce: Pro skutečnou samosprávu: Oponentská diskuse vědců z humanitních oborů – I. část*, *Práce* 218 (XXIV), 1968, s. 4.
- KOCANDA, Rudolf, *Očima Ekonomů*, *Listy* 7 (2), 1969, s. 3.
- KOCANDA, Rudolf, *Různé formy podnikání – reálná cesta*, *Rudé právo* 202 (48), 1968, s. 5.
- Návrh zákona o socialistických podnicích ze dne 23. ledna 1969: osmnáct let zamlčovaný*, *Listy (Řím)* 5 (17), 1987, s. I–XVI.
- PARVUS, Alexander, *Die gegenwärtige Lage Russlands und die Aussichten für die Zukunft*, *Die Neue Zeit* 24 (2), 1905–1906.
- Prozatímní rámcové zásady pro zřízení a ověřování činnosti kolektivních orgánů demokratické správy a podnikatelských orgánů v podnicích*, *Odborář* 16, 1968, s. 12–13.
- SLEJŠKA, Dragoslav, *Rozpornost odborného řízení a demokracie v hospodářských modelech*, *Právník* 7, 1965, s. 636–638.
- SLEJŠKA, Dragoslav, *Vztahy nadřízenosti a podřízenosti a úloha odborů ve starém a novém modelu*, *Odbory a společnost* 4, 1968, s. 1–16.
- SLEJŠKA, Dragoslav, *Samospráva – ano či ne?*, *Práce* 140 (XXIV), 1968, s. 4.

SLEJŠKA, Dragoslav, *Sociologické předpoklady samosprávy*, Odbory a společnost 4, 1969, s. 25–42.

ŠTERN, Jan, *Nesamozřejmost samosprávy*, Práce 217 (XXIV), 1968, s. 1, 5.

SLEJŠKA, Dragoslav, *Samospráva, anebo účast na správě?*, Práce 147 (XXIV), 1968, s. 4.

STURMTHAL, Adolf, *The Workers' Councils in Poland*, in: *Industrial and Labour Relations Review* 3 (14), New York 1961, 379–396.

Ústřední rada odborů, *Prohlášení ÚRO k uplatnění práv pracujících a k právům a úkolům ROH v souvislosti s připravovanými zásadami o postavení a úloze socialistického podniku*, Odborář 12, 1968, s. 12–17.

Internetové zdroje

Н. МЕНДЕЛЕЕВ, *Об организации: К вопросу о Совете Рабочих Депутатов*, Новая Жизнь 6, 1905, dostupné online

(https://archive.org/stream/Novaia_Zhizn_6_1905_otryvki/61-51905110315#page/n3/mode/2up), [citováno k 16. 4. 2016].